

Beret Bråten og Olav Elgvin

Forskningsbasert politikk?

En gjennomgang av forskningen på tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet, og av de politiske tiltakene på feltet

Beret Bråten og Olav Elgvin

Forskningsbasert politikk?

En gjennomgang av forskningen på tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet, og av de politiske tiltakene på feltet

© Fafo 2014

ISBN 978-82-324-0107-9 (papirutgave)

ISBN 978-82-324-0108-6 (nettutgave)

ISSN 0801-6143

Omslagsfoto: Colourbox.com

Omslag: Fafos Informasjonsavdeling

Trykk: Allkopi AS

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
Kapittel 1 Innledning	13
1.1 Et spørsmål om likestilling og kjønnsbasert vold	14
1.2 Et spørsmål om integrering	15
1.3 Metode og tilnærming: Hvilken forskning har vi skrevet om?	16
1.4 Rapportens disposisjon.....	18
Kapittel 2 Tvangsekteskap.....	21
2.1 Tvangsekteskap i offentlig debatt og på myndighetenes dagsorden.	22
2.2 Forskning på tvangsekteskap i norsk kontekst	40
2.3 Forskningsbaserte evalueringer av tiltak mot tvangsekteskap.....	67
2.4 Forskning om tvangsekteskap i dansk og svensk kontekst	74
2.5 Forskningsstatus – tvangsekteskap	86
Kapittel 3 Alvorlige begrensninger av unges frihet.....	93
3.1 Et nytt begrep	94
3.2 Nytt begrep – gammelt tema	96
3.3 Religion og tradisjon – i majoriteten og minoriteten.....	104
3.4 Forskningsstatus – alvorlige begrensninger av unges frihet	105
Kapittel 4 Kjønnsmestelse	107
4.1 Kjønnsmestelse i offentlig debatt og på myndighetenes dagsorden.....	108
4.2 Ulike typer forskning på kjønnsmestelse.....	122
4.3 Holdninger til kjønnsmestelse og utbredelsen av fenomenet	123
4.4 Forskning om holdninger og utbredelse fra andre land	135
4.5 Konklusjon om holdninger og utbredelse.....	138
4.6 Forskning på møter mellom omskårne kvinner og helsevesenet	140
4.7 Debatten om kjønnsmestelse: posisjoner, opplevelser og uintenderte konsekvenser av politikken	143
4.8 Evalueringer av politikken omkring kjønnsmestelse	145
4.9 Forskningsstatus – kjønnsmestelse	150

Kapittel 5 Har politikken vært forskningsbasert?	153
5.1 Tvangsekteskap: noe gjennomslag for forskning i politikkutforming.....	155
5.2 Kjønnsløstelse: politikkutforming som har vært lite kunnskapsbasert	158
5.3 Hvorfor så forskjellig?	160
Litteratur	161

Forord

Denne rapporten tok utgangspunkt i et oppdrag om å gjøre opp kunnskapsstatus på områdene tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet. Disse temaene ble sammenstilt i en felles politisk handlingsplan presentert av den daværende regjeringen i februar 2013. Kunnskapsstatusen skal, ifølge oppdragsgiver Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi), legge grunnlag for videre kunnskapsutvikling på feltet.

Rapporten gjennomgår forskningen som har blitt gjort på disse områdene i Norge, og gjør avstikkere til relevant forskning fra andre land. Men i tillegg har vi gjennomgått hvordan disse temaene har blitt forstått i den offentlige debatten de siste tiårene, og hva som har vært de politiske tiltakene på feltet. Målet har vært å svare på et vanskelig spørsmål: I hvilken grad har politikken på disse feltene vært basert på forskningen og kunnskapen som har vært tilgjengelig? Derfor har dette blitt en omfattende rapport, som sammenstiller mye informasjon.

Rapporten er et samarbeidsprosjekt mellom i hovedsak to forskere: Beret Bråten har skrevet kapittelet om tvangsekteskap og det meste av kapittelet om alvorlige begrensninger av unges frihet. Olav Elgvin har skrevet kapittelet om kjønnslemlestelse. Innledningen, avslutningskapittelet og sammendraget har vi skrevet i fellesskap. Jon Rogstad har vært prosjektleder og har hatt det overordnede ansvaret for gjennomføringen av prosjektet underveis. Anne Britt Djuve har vært kvalitetssikrer og har bidratt med gode og grundige innspill i slutfasen av arbeidet. Informasjonsavdelingen ved Fafo, ved Bente Bakken og Agneta Kolstad, har stått på med alt som kreves av nitid arbeid for at en haug med manussider gjenoppstår som ferdig rapport. Tusen takk.

Vi vil takke IMDi for et viktig og spennende oppdrag. Katrine Lossius hos IMDi har vært en engasjert og konstruktiv samarbeidspartner. Vi vil også takke Inger Axelsen og Bente Vindedal i IMDi for gode tilbakemeldinger på utkastet til rapport.

Oslo, 7. april 2014

Beret Bråten og Olav Elgvin

Sammendrag

Arbeid mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse har gjennom to tiår vært sentrale temaer i norsk integreringspolitikk. I hvor stor grad har politikken på disse områdene vært basert på forskning? I denne rapporten konsentrerer vi oss om tre hovedtema. For det første presenterer vi forskningen på henholdsvis tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet. For det andre identifiserer vi såkalte kunnskapshull, det vil si områder på disse feltene der vi mangler forskningsbasert kunnskap. For det tredje drøfter vi hvorvidt politikkutviklingen på disse feltene har vært kunnskapsbasert.

Tvangsekteskap i norsk politikk

I 1992 fant historien om «Sima» veien til norske medier. Folk fikk høre om en ung jente som var vokst opp i Norge med innvandrede foreldre, som mot sin vilje ble holdt tilbake og giftet bort i Pakistan, men som klarte å ta seg tilbake til Norge. Historien om «Sima» viste at det å bli giftet bort uten selv å samtykke til det, ikke bare var noe unge kvinner i helt andre deler av verden kunne bli utsatt for, det kunne også skje med unge kvinner oppvokst i Norge. Tvangsekteskap ble likevel først noen år seinere for alvor en politisk sak. Det var igjen, nå i 1997, en mediasak som skapte oppmerksomhet, den handlet om Nadia som ble bortført til Marokko av foreldrene sine. Oppslagene og debatten førte til at daværende stortingsrepresentant Erna Solberg be regjeringen legge fram en handlingsplan mot tvangsekteskap. Den ble presentert i slutten av 1998, og den var den første av sitt slag ikke bare i Norge, men også i Europa.

Det var altså historier i medieoffentligheten, om unge kvinner som var utsatt for overgrep og tvang, som satte saken på dagsorden på måter som gjorde det nødvendig å handle politisk. Handlingsplanen fra 1998 ble i årene etterpå avløst av nye handlingsplaner, fram til regjeringen i 2012 presenterte en samlet handlingsplan for tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, for perioden 2013-2016 omfatter planen også alvorlige begrensninger av unges frihet.

I sitt tiltaksarbeid lente myndighetene seg i starten (fra 1998) tungt på frivillige organisasjoners kompetanse og på deres evne til å forebygge og drive hjelpetiltak. Men gjennom 2000-tallet er dette i økende grad blitt et velferdsstatlig anliggende, det er etablert et nasjonalt kompetanseteam mot tvangsekteskap og etter hvert kjønnslemlestelse, og det er satset på forbyggende og avhjelpende tiltak. Handlingsplanen for 2008-2011

representerte et taktskifte, med satsing på minoritetsrådgivere i videregående skoler og enkelte ungdomsskoler, og integreringsrådgivere på en del utenriksstasjoner. Politikk mot tvangsekteskap har helt fra starten mer vært en del av innvandrings- og integreringspolitikken enn av likestillings- og antivoldspolitikken. Dette illustreres ved separate handlingsplaner; her er på den ene siden en handlingsplan mot vold i nære relasjoner, og på den andre siden en handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet.

Forskning om tvangsekteskap

Det første forskningsarbeidet som basert på empiriske undersøkelser berørte tvangsekteskap, kom i 1998. Da ble det på oppdrag fra det som da het Likestillingsrådet utarbeidet en rapport om unge som gifter seg arrangert. Sentrale spørsmål var hvorfor de unge gifter seg på denne måten, hvordan deres framtidige ektefelle blir valgt ut og hvor stor innflytelse de unge selv har i gifteprosessen? Spørsmålene ble søkt besvart ved å spørre de unge dette gjaldt. Sosiologen Anja Bredal hadde ansvaret for denne første forskningsrapporten, og vi nevner dette fordi hun siden har vært *den* sentrale forskeren på feltet i Norge. Bredal har seinere fulgt opp spørsmålene om unge kvinner og menn som gifter seg arrangert, og så i en egen studie om hvordan unge menn kan være berørt av tvangsekteskap, autoritær oppdragelse, kontroll og æresrelatert vold (2011). Oppmerksomheten har vært rettet mot hvordan det å gifte seg arrangert ikke bare er en ekteskapstradisjon, men også en sentral måte å gjøre familie på, innenfor en familietradisjon der det er gitt at foreldre har innflytelse på den unges valg av ektefelle. Spørsmålet er hvilke rammer den unge fatter sin beslutning innenfor, om foreldrene gir vide rammer der mye er opp til den unge selv, eller om rammene for hvem det går an å velge er så trange at den unge i praksis ikke har noe valg. Mens enkelte unge har foreldre som forventer udiskutabel innordning, har andre unge foreldre som har søkt å lære sine barn refleksivitet. Og mens enkelte unge kvinner og menn har stor innflytelse i valg av sin framtidige partner, utsettes andre for giftepress og tvang, en tvang som også kan ta form av psykisk press. Dette er et press som kan være tvingende effektivt nettopp fordi den unge er del av et tett familiefellesskap som er viktig for hans og hennes identitet.

Den norske forskningen på tvangsekteskap har så langt først og fremst forstått tvangsekteskap som et spørsmål om kultur: Autoritære familietradisjoner, æreskodekser som knytter familiens ære til kvinnenens seksuelle uskyld, og religiøse påbud om å respektere og hedre sin mor og sin far. Norsk forskning har så langt i liten grad lett etter andre mulige motiver, som penger og eiendom. Norsk forskning har heller ikke i særlig grad undersøkt arrangerte ekteskapstradisjoner og tilfeller av giftepress og tvang sett fra foreldrenes perspektiver. Derfor har vi lite forskningsbasert kunnskap om hvorfor

foreldre med forholdsvis lik bakgrunn, i ulik grad benytter kontroll og tvang ovenfor egne barn, noen gjør det, mens andre lar være.

Anslag for omfang av tvangsekteskap i Norge er i hovedsak framkommet gjennom informasjon om antall saker i ulike deler av hjelpeapparatet. Omfanget har i mindre grad blitt kartlagt gjennom befolkningsundersøkelser. Unge mennesker er imidlertid i ulike spørreundersøkelser blitt spurt om grad av foreldreinvolvering ved valg av partner. Og omfanget av transnasjonale ekteskap kartlegges jevnlig. Her viser undersøkelser fra Norge og sammenlignbare undersøkelser fra Danmark at de unges innflytelse på partnervalg øker fra førstegenerasjon innvandrere til deres etterkommere, at giftealderen går opp, og at andelen som gifter seg med en partner fra foreldrenes opprinnelsesland går ned. Norge og Danmark har valgt ulike politiske tilnærminger til å bekjempe tvangsekteskap: Danmark gjennom begrensninger i innvandringspolitikken, Norge i hovedsak gjennom forebyggende og avhjelpende tiltak. Det tyder på at det her er snakk om en generasjonsendring, mer enn en respons på bestemte politiske tiltak.

Forskningsbasert politikk?

Norsk politikk mot tvangsekteskap har så langt vært konsentrert om forebygging og hjelpetiltak framfor inngripende og avskrekkende tiltak, som for eksempel aldersgrenser ved etablering av familie med en ektefelle hentet fra foreldres opprinnelsesland. Samtidig er det utvetydig slått fast i ulike deler av det norske lovverket at ekteskap skal inngås med partenes samtykke og at tvangsekteskap er forbudt. Dette er en tilnærming som har vært i tråd med hovedtendensen i forskningen, der det å forstå de unges situasjon, herunder også deres behov for bistand, har stått sentralt. Nye tiltak som har blitt innført har i hovedsak vært basert på forskningsbaserte evalueringer av tidligere tiltak. En gjennomgående svakhet ved evalueringene er imidlertid at de i overveiende grad ikke har undersøkt hvordan de unge som er i målgruppen selv oppfatter tiltakene. Evalueringene mangler kort og godt et brukerperspektiv. Politikken mot tvangsekteskap må likevel sies å ha forholdt seg til den forskningen som finnes på feltet.

På ett punkt har det vært lite politisk gjennomslag for de forskningsbaserte anbefalingene. Alle evalueringene som har blitt gjort har anbefalt at arbeidet mot tvangsekteskap bør gjøres til del av det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner. Dette er ikke fulgt opp i praktisk politikk. Fra forskningshold er det framholdt at dette er en svakhet både for det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner og for den spesifikke innsatsen mot tvangsekteskap. En institusjonell ramme som fremmer utveksling av kunnskap på tvers kunne bidratt til at både politikk og tjenestetilbud tok høyde for fellestrekk og forskjeller mellom ulike typer kjønnsbasert vold i dagens Norge.

Alvorlige begrensninger i unges frihet

Begrepet alvorlige begrensninger av unges frihet viser til et tema som er tatt inn i regjeringens siste handlingsplan mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. I handlingsplanen blir det påpekt at en del unge mennesker med innvandrerbakgrunn lever i familier der de opplever trange rammer og ekstrem kontroll, knyttet til hva som betraktes som akseptabel oppførsel fra den unges side. Dette kan omfatte press og tvang om å bli giftet bort uten eget samtykke, men det kan også handle om andre ting. Det kan være knyttet til den unges venner, kjærester og skolegang. Som politisk satsingsområde lider begrepet «alvorlige begrensninger av unges frihet» av at det er en uklar merkelapp på en problematikk som på langt nær er ferdig utforsket eller beskrevet. Forskingen som er gjort på tema som arrangerte ekteskap, unges valg av utdanningsvei og deres innsats i skolen, eller ungdom med innvandrerbakgrunn som et mer generelt tema, berører imidlertid problematikken på ulike måter. Det mangler forskning som utforsker denne problematikken fra foreldrenes ståsted, og som sammenligner oppdragerstrategier og praksiser i familier med ulik landbakgrunn – herunder den norske.

Kjønnslemlestelse i norsk politikk

I den norske offentlige debatten begynte man å snakke om kjønnslemlestelse allerede på slutten av 1970-tallet. Den gangen ble det oppfattet som et problem *der ute*. Etter hvert som det kom innvandrere til Norge fra land der kjønnslemlestelse var vanlig, ble det også en sak de norske myndighetene måtte forholde seg til. Ved starten av 1990-tallet møtte man ulike utfordringer knyttet til kjønnslemlestelse i helsevesenet: Kvinner som var blitt omskåret i sitt hjemland kunne ytre ønske å bli sydd igjen etter fødsel, og noen kontaktet til og med helsevesenet med ønske om å få utført omskjæring på sine barn. Dette skapte offentlig debatt. Ulike aktører ytret ønske om at man skulle få en egen lov mot kjønnslemlestelse, noe som ble vedtatt i 1995.

Etter at loven ble vedtatt, ble det igjen stille i offentligheten om kjønnslemlestelse. Enkelte aktivister med innvandrerbakgrunn og representanter for innvandrerorganisasjoner etterlyste offentlige tiltak som kunne bidra til kunnskap og holdningsendring i de gjeldende gruppene. Det kom likevel ingen tiltak fra det offentlige før 2000, da en dokumentar om kjønnslemlestelse på TV2 fikk mye oppmerksomhet. Det førte til at Norge fikk sin første handlingsplan mot kjønnslemlestelse, rett før jul 2000. Denne handlingsplanen la vekt på dialog og involvering av de aktuelle gruppene. Mange av prosjektene var imidlertid tidsavgrenset og ble ikke videreført da prosjektperioden utløp.

Den neste store handlingsplanen mot kjønnslemlestelse kom i 2008, og den la mer vekt på avskrekking enn på dialog. Også denne handlingsplanen ble til på grunn av debatter i mediene. Foranledningen var et dokumentarisk nyhetsinnslag fra Hargeisa i Somaliland som NRK sendte sommeren 2007. I innslaget ble ti omskjærere intervjuet, og de fortalte at de hadde omskåret til sammen 185 norsksomaliske jenter de siste par

årene. En uke etter at innslaget ble sendt, la regjeringen fram en rekke strakstiltak. Tiltakene inkluderte blant annet større hjemmel for inndragelse av pass dersom politiet mistenkte at en familie hadde planer om å omskjære sine barn, større oppmerksomhet i barnevernet og i skolen på muligheten for kjønnslemlestelse, og informasjonskampanjer på kollektivtrafikken i Oslo. Våren 2008 la regjeringen fram en mer omfattende handlingsplan, som videreførte fokuseringen på avverging.

Etter 2008 ble det igjen mer stille om kjønnslemlestelse i offentligheten. Det ble gitt ut et par forskningsrapporter høsten 2007 og våren 2008, som tydet på at kjønnslemlestelse antakelig var et mindre omfattende fenomen enn mange hadde trodd. I 2012 og 2013 ble det så lagt fram nye handlingsplaner, der kjønnslemlestelse og tvangsekteskap ble slått sammen til ett satsingsområde innenfor samme handlingsplan. I handlingsplanen fra 2013 var det en klar tendens til at kjønnslemlestelse fikk mindre oppmerksomhet enn tvangsekteskap.

Forskning om kjønnslemlestelse

Siden slutten på 1990-tallet har det blitt utført flere forskningsarbeider i Norge som på ulike måter har berørt kjønnslemlestelse. Denne forskningen har fulgt tre tematiske spor.

Det første sporet handler om holdninger til kjønnslemlestelse blant mennesker i Norge, og om hvor utbredt praksisen er i den norske konteksten. De fleste studiene som har blitt gjort, har vært kvalitative, med ett unntak (en kvantitativ studie blant somaliere i Oslo i 2012). Til sammen tegner disse studiene opp et relativt konsistent bilde, selv om det er forskjeller mellom de ulike studiene. Det er helt tydelig at migrasjonsprosessen har stor betydning for holdningene til omskjæring: Mange endrer oppfatning om omskjæring etter at de har innvandret til Norge. Mens kvinnelig omskjæring gjerne ble oppfattet som noe selvsagt som man ikke stilte spørsmål ved i landet de kom fra, opplever de etter ankomst til Norge at omskjæring både er kriminelt og blir sett ned på. Mange endrer da mening og ønsker ikke lenger å omskjære sine døtre. De kvalitative studiene tyder på at ulike faktorer er utslagsgivende. For det første finnes det tilgjengelig et religiøst tolkningsrepertoar innenfor både islam og kristendom som sier at kjønnslemlestelse ikke er påbudt. Det gjør det mulig å gå imot skikken, også for strengt religiøse mennesker. Dernest får de mer informasjon om helseaspektene ved kjønnslemlestelse, og forstår at kjønnslemlestelse kan ha alvorlige følger for helsen. For det tredje er det straffbart, noe som avskrekker folk fra å gjøre det.

Det andre sporet handler om møtet mellom kvinner som er omskåret og helsevesenet. Hvordan opplever omskårne kvinner at det er å møte helsevesenet? Vet helsepersonell hvordan de skal møte eller behandle kvinner som er blitt omskåret? I Norge er det bare gjort én større vitenskapelig undersøkelse av møtet mellom omskårne kvinner og helsevesenet. Den ble gjort på første del av 2000-tallet og viste at mange

omskårne kvinner opplevde møtet med helsevesenet som vanskelig. Videre var det mange ansatte i helsevesenet som hadde lite kunnskap om kjønnslemlestelse. Siden er det ikke utført noen større vitenskapelig studie om dette. Derfor har man ikke forskningsbasert kunnskap om hvordan situasjonen er i dag. Men siden tidlig på 2000-tallet har det blitt satt i gang mye arbeid knyttet til kjønnslemlestelse i helsevesenet. Blant annet ble det opprettet en spesialpoliklinikk for omskårne kvinner på Ullevål sykehus, noe som antakelig har forandret situasjonen til det bedre. Det er derfor rimelig å anta at helsevesenet de siste årene har blitt bedre rustet til å møte omskårne kvinner.

Det tredje sporet handler om debatten om kjønnslemlestelse mer generelt: Hvordan blir den opplevd av involverte aktører og av gruppene som blir berørt? Den forskningen som er gjort omkring debatten om kjønnslemlestelse, og opplevelsen særlig somaliere har av den, tyder på at denne debatten – og også de ulike policy-tiltakene – har noen bieffekter. Mange somaliere har gitt uttrykk for at de opplever seg ekskludert og stigmatisert på grunn av debatten og tiltakene, og de føler seg ofte mistrodd. Det kan ha medført at en del somaliere har fått et mer anstrengt forhold til storsamfunnet og til myndighetene.

Forskningsbasert politikk?

De store linjene som preger den norske politikken mot kjønnslemlestelse, er at den har beveget seg i stadig strengere retning overfor gruppene som kommer fra land der kjønnslemlestelse blir praktisert. Mens det ikke ble satt i verk mange tiltak mot kjønnslemlestelse på 1990-tallet, var de første tiltakene som ble gjennomført på 2000-tallet preget av dialog og kunnskap som metode. Da disse tiltakene ble evaluert i 2005, var konklusjonen at de hadde virket positivt. Likevel ble ikke denne typen tiltak videreført. Utover 2000-tallet fikk man i stedet tiltak som la vekt på avverging og avskrekking gjennom politi, barnevern og skole. Samtidig med dette kom det et jevnt tilsig av forskning fra både Norge og andre land, som tilsa at holdningene til kjønnslemlestelse hadde endret seg i brede lag av gruppene det gjaldt. Videre kunne erfaringene fra hjelpeapparatet tyde på at kjønnslemlestelse ikke var spesielt utbredt i Norge, siden svært få saker ble avdekket. Tiltakene på feltet var likevel dimensjonert ut fra en antakelse om at omfanget kunne være stort, og at avskrekking og kontroll kunne være nødvendig for å endre holdninger. Det virker derfor som om politikkutviklingen på dette feltet ikke har vært basert på den empiriske kunnskapen som har vært tilgjengelig.

Konklusjonen i rapporten er derfor at svaret på spørsmålet om politikken har vært kunnskapsbasert, er forskjellig for de ulike områdene vi har gjennomgått. Når det gjelder tvangsektenskap, er svaret «ja, men...». Når det gjelder kjønnslemlestelse, er svaret i stor grad «nei».

Kapittel 1 Innledning

Denne rapporten er en kunnskapsoppsummering om tre tema: tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet. Dette er tre ulike tema med ulike historier i norsk offentlig debatt og politikk, som forskere har undersøkt på ulike måter. Det som binder temaene sammen, er først og fremst at de ble slått sammen til ett samlet politisk innsatsområde i en politisk handlingsplan fra 2013.

Målet med rapporten er tredelt. For det første har vi ønsket å vise fram forskningen på feltet på en enkel og tilgjengelig måte. Vi presenterer forskningen på henholdsvis tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet i hver sine kapitler. For det andre har vi ønsket å identifisere såkalte kunnskapshull, det vil si områder på disse feltene der vi mangler forskningsbasert kunnskap. Dette behandles avslutningsvis i hvert av de separate kapitlene. For det tredje har vi vurdert hvorvidt politikktutviklingen på disse feltene har vært kunnskapsbasert.

Vurderingen av om politikktutviklingen har vært kunnskapsbasert, er i denne rapporten basert på en gjennomgang av hvordan tvangsekteskap og kjønnslemlestelse har preget offentlig debatt, og hvordan temaene er gjort til gjenstand for myndighetsinnsats i de to tiårene som er gått siden temaene ble satt på dagsordenen. Vi innleder derfor kapitlene om tvangsekteskap og kjønnslemlestelse med å redegjøre for hvordan fenomenene er forstått i norsk offentlig debatt og i myndighetenes policydokumenter. Dette blir gjort i form av kronologiske framstillinger basert på hendelser og politiske initiativer. Deretter vender vi blikket mot den forskningsbaserte kunnskapen om tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og «alvorlige begrensninger av unges frihet». Vi presenterer tilnærminger og konklusjoner i viktige norske forskningsbidrag, med raske visitter til hovedtilnærminger i dansk og svensk kontekst. På grunnlag av dette identifiserer vi så kunnskapshull og belyser forholdet mellom forskningsbasert kunnskap og politikktutvikling på feltet i rapportens avsluttende kapittel.

Men først – hva slags tema er tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet? Hvorfor behandles de innenfor en og samme ramme? Dette handler, slik vi forstår det, om at temaene berører et krysningsspunkt mellom diskusjoner om integrering og diskusjoner om likestilling mellom kjønnene. Temaene angår likestilling og kjønnsbasert vold, og de aktualiseres som del av integreringspolitikken.

1.1 Et spørsmål om likestilling og kjønnsbasert vold

Problemfeltet kjønnsbasert vold – som også beskrives under overskriftene «vold mot kvinner» og «vold i nære relasjoner» – har vært et tema i norsk offentlig debatt og i forskning siden 1970-tallet. Allerede i 1913 ble mishandling tatt inn i det norske lovverket som skilsmissegrunn, og i 1936 krevde norske arbeiderkvinner tilfluktssteder for mishandlede kvinner.¹ Men den dominerende forståelsen av vold i nære relasjoner var likevel, helt fram til 1970-tallet, at det som foregikk innenfor husets fire vegger ektefeller og kjærester imellom, var et privat anliggende. Det falt innenfor rammene av privatlivets fred og ble hos politiet registrert som *husbråk*.

Kvinnebevegelsen på 1970-tallet problematiserte denne tilnærmingen. Deres utgangspunkt, i Norge og i en rekke andre land, var at det private var politisk. De mente at den enkeltes tilværelse i familien og i offentligheten hang sammen. Dette var to sider av samme sak: Mennesker levde hele liv. Kvinnefrigjøring og likestilling mellom menn og kvinner var umulig å oppnå ved å konsentrere oppmerksomheten utelukkende om forhold i offentligheten. Politikken måtte også bry seg med det private og familiebaserte.

I første omgang gjorde kvinnebevegelsen dette ved at de selv initierte og etablerte hjelpetiltak for utsatte. Det første krisesenteret for voldsutsatte kvinner åpnet i England i 1971, og den første *hotline* for voldtektsoffer i USA åpnet året etter (Kelly 1988). I Norge ble den første krisetelefonen åpnet i Oslo i 1977. I 1978 åpnet det første krisesenteret, Camilla krisesenter, også det i Oslo. Det ble startet og drevet av frivillige, men fire år etter hadde de frivillige kvinnene fått en statlig finansieringsordning av driften på plass (Ahnfelt 1987). Saken engasjerte kvinner tverrpolitisk i Stortinget, og kvinnelige statsråder fra både Høyre og Arbeiderpartiet fikk satt den på dagsordenen i regjeringsapparatet. I 1983 kom det første tverrdepartementale handlingsprogrammet: «Tiltak mot kvinnemishandling». Og Norges forskningsråd fulgte opp ved å etablere et eget forskningsprogram mot kvinnemishandling i 1987.²

Arbeidet mot vold mot kvinner illustrerer det Hege Skjeie (2013) kaller «det doble statsfeministiske formularet», det vil si mobilisering nedenfra (her fra krisesenterbevegelsen og andre kvinne- og feministorganisasjoner) og integrering ovenfra (her fra kvinner på tvers av partier som løftet saken inn på en formell offentlig dagsorden) (jf. Skjeie 2013, s. 33; se også Skjørten 2004). Ellen Ahnfelt har påpekt at problemet kvinnemishandling har et høyt «fortolkningspotensial». Det vil si at det oppfattes som et så alvorlig problem at man evner å bli enige om tiltak, selv om ulike aktører har ulike måter å forstå og fortolke problemet på (Ahnfelt 1987).

Med etableringen av FNs kvinnekrimineringskonvensjon (CEDAW) i 1979 (ratifisert av Norge i 1981 og inkorporert i norsk lov i menneskerettighetsloven i

¹ Se Storberget mfl. (2007), s. 28–29

² Se Storberget mfl. (2007)

2009) ble vold mot kvinner i nære relasjoner verden over etablert som et menneskerettighetsbrudd. FN definerer vold mot kvinner som enhver *kjønnsbasert voldshandling* som resulterer i fysiske, seksuelle eller psykologiske skader eller lidelser for kvinner. Til dette regnes også trusler om slike handlinger, tvang eller frihetsberøvelse, enten dette skjer offentlig eller privat.³ Kjønnsbasert vold rammer særlig kvinner, men kan også ramme menn. Dette er vold der voldens mening er knyttet til den kjønnete identiteten til partene, det vil si at de involverte baserer sin forståelse av volden på forestillinger om kjønn, ansvar og rettigheter. Dersom det at en mann slår sin kone, forstås som hans rett til å tukte henne, er volden kjønnsbasert. Dersom en ung homofil mann utsettes for vold fordi han er homofil, er volden kjønnsbasert. Dersom en ung kvinnes familie tvinger henne til ekteskap og truer henne på livet, er volden kjønnsbasert. Det er den også dersom en del av en kvinnes kjønnsorgan fjernes for å disiplinere henne seksuelt (Merry 2009). Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse blir dermed å forstå som en type kjønnsbasert vold, som altså kan inngå i debatter i handlingsplaner og i forskning om kjønnsbasert vold og likestilling.

1.2 Et spørsmål om integrering

Men i tillegg er tvangsekteskap og kjønnslemlestelse også noe annet, temaene er vevd inn i diskusjoner om og politikkutvikling på integreringsfeltet, og de er del av forskning på integrering og på innvandrede minoriteter.

Det finnes en hel internasjonal forskningstradisjon som på ulike måter undersøker det faktum at vestlige land i etterkrigstiden har opplevd stor innvandring fra andre deler av verden. Dette har vært arbeidsinnvandrere, flyktninger og asylsøkere som rømmer fra krig og overgrep i sine hjemland, og folk som ganske enkelt har søkt bedre framtidsmuligheter for seg selv og sine nærmeste. Spørsmålet har ofte vært hvordan de som kommer til vestlige velferdsstater skal bli del av landene de kommer til. Skal de søkes integrert med hovedvekt på individuelle rettigheter og plikter, eller skal det også finnes en strategi for integrering av innvandrere som grupper? Kultur er et springende punkt: Hvor mye flerkultur, i betydningen minoriteters tradisjoner og institusjoner, bør anerkjennes innenfor rammen av vestlige nasjonalstater? (Se for eksempel Kymlicka 1995; Modood 2013.) Skal det stilles krav om at de som kommer hit skal tilpasse seg «vår kultur» (assimilering)? Skal de gis gode muligheter til å forvalte språket, skikkene og tradisjonene som de har med seg (multikulturalisme)? Er integrering først og fremst et spørsmål om rettigheter og muligheter for den enkelte (individuell integrering)? Bør det legges minst mulig vekt på integreringsregimer

³ UN Declaration on the Elimination of Violence against Women, FNs generalforsamling 1993

etablert av statsdannelser og landegrenser (kosmopolitisme)?⁴ Det er særlig i spørsmål knyttet til kultur, og rettighetene til individer kontra grupper, at feltene likestilling og integrering krysser hverandre.

Susan Moller Okin skrev i 1999 et innflytelsesrikt og hyppig referert essay. Der argumenterer hun for at det er en spenning mellom feminisme og multikulturalisme, mellom arbeid for likestilling mellom kjønnene og tilrettelegging for kultur mangfold. Okins utgangspunkt er at de fleste kulturer er patriarkalske, de er basert på at menn er overordnet kvinner, og at eldre er overordnet yngre. Samtidig, argumenterer hun, er vestlige liberale kulturer kommet lengst i å motarbeide slike tradisjonsbaserte maktforskjeller. Vestlige kulturer er mer likestilte enn kulturer mange innvandrere har sin bakgrunn fra, påpeker Okin. Følgelig kan det være en motsetning mellom å gi innvandrere rettigheter som grupper, og det å sikre kvinner med innvandrerbakgrunn de rettigheter de som individer har krav på i et likestilt samfunn. Okins argumentasjon har blitt kritisert for å behandle kulturer ahistorisk og som statiske størrelser. En innvending har vært at de land og kulturer innvandrere har sin bakgrunn fra er i stadig forandring, slik vestlige samfunn også er – som et resultat av at kulturer blir til i relasjoner mennesker imellom. Argumentasjonen til Okin og hennes meningsfeller er også kritisert for å være generaliserende: Det er store forskjeller innenfor kulturelle tradisjoner. Og den er kritisert for å gjøre feminisme patroniserende – bygget på at enkelte har rett til å fortelle andre hvordan man skal leve (se for eksempel Bhabha 1999; Al-Hibri 1999; Parekh 1999).

Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse blir ofte forstått og diskutert som skikker og tradisjoner som er knyttet til deler av den innvandrede befolkningen, og som sådan som et utslag av «deres kultur» som både er forbudt etter norsk lov og del av tradisjoner som er uforenlige med å være godt integrert i likestillingslandet Norge. Debatt om disse temaene har utspilt seg forskere imellom, og både er og har vært del av bredere offentlige debatter om kjønn, kultur og integrering i Norge.

1.3 Metode og tilnærming: Hvilken forskning har vi skrevet om?

Vi har i denne kunnskapsoversikten basert oss på akademisk forskning, i mindre grad på journalistiske bidrag og personlige beretninger. Vi vil understreke at det er mye verdifull kunnskap å hente både i journalistiske arbeider og i personlige beretninger. Underveis i rapporten supplerer vi derfor framstillingen av den akademiske forskningen med enkelte slike bidrag. Det som skiller akademisk kunnskapsproduksjon fra andre

⁴ Se for eksempel Modood (2011).

typer av kunnskapsproduksjon, er at man innenfor akademia jobber systematisk og metodisk for å minimere feil og skjevheter, og på måter som gjør kunnskapen etterprøvbart. Forskere har dessuten ofte mulighet til å gå dypere ned i materien. Videre jobber forskere som oftest i fagfellesskap, enten det er på universitet eller institutter, der funnene og tolkningene blir kritisert av kolleger underveis i prosessen. I samfunnsvitenskapelige akademiske miljøer råder det også sterke interne normer: Man skal være redelig mot det empiriske materialet, og man skal framstille det man finner på en nyansert og balansert måte.

Det betyr ikke at forskning på noen måte er ufeilbarlig. Forskere, særlig i instituttsektoren, har ofte dårlig tid og må gjøre mange prosjekter på en gang. Videre kan fagfellesskap utvikle felles forståelsesformer internt, som gjør at man ikke blir møtt av relevante innvendinger. Dessuten er det utvilsomt et faktum at de aller fleste forskere har med seg sine personlige verdier og vurderinger inn i forskningen, noe som også preger hvordan man oppfatter virkeligheten. Vårt utgangspunkt er at all kunnskapsproduksjon, enten det dreier seg om journalistikk, forskning, personlige beretninger eller muntlige samtaler, inneholder feil og skjevheter – men at akademisk forskning likevel er den sikreste kilden til kunnskap, ettersom man der systematisk forsøker å minimere feilkildene.

I Norge er mye forskning som angår innvandring og integrering oppdragsforskning, det vil si utført av forskere ved ulike institutter på oppdrag fra departementer og andre offentlige instanser. Hvordan påvirker dette forskningen? En innvending kan være at forskere moderer kritikk som kan ramme oppdragsgiver, i frykt for ikke å få framtidige oppdrag. En annen innvending (som vi tillegger større vekt) er at problemstillingene det forskes på langt på vei er gitt av oppdragsgiver. Slik har det vært med mye av forskning som gjelder innvandring og integrering – og da særlig forskningen på tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Forskere begynte for alvor å jobbe med disse problemene først etter at de var definert som politiske utfordringer. De overordnede problemstillingene – kjønnslemlestelse og tvangsekteskap – var altså politisk gitt. Spørsmålet er om det finnes andre problemstillinger, som kanskje er enda viktigere eller mer relevante, som da ikke er blitt belyst i samme grad?

Den andre utfordringen handler om økonomi. Forskningsprosjekter som blir gjort på oppdrag fra offentlige instanser har som oftest en begrenset økonomisk ramme. Det påvirker grundigheten, og kan derfor også påvirke kvaliteten.

I arbeidet med å finne relevante forskningsarbeider som skulle inngå i denne kunnskapsstatusen gjorde vi søk i utvalgte databaser. For å finne forskning fra Norge, søkte vi på ordene tvangsekteskap, kjønnslemlestelse, æresrelatert vold, og omskjæring i bibsys og google scholar. For å finne supplerende forskning fra andre land, søkte vi også på de tilsvarende ordene på engelsk, dansk og svensk: Forced marriage, female genital mutilation, female circumcision, kvinnelig omskjæring, kvindelig omskjæring, könsstympning, tvangsekteskap, og hedersrelaterad våld. I tillegg gjorde vi mediesøk

i Retriever, på begrepene tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og omskjæring. Dette ga oss et svært stort materiale, og vi har ikke kunnet gjennomgå alt like grundig. Vi kan heller ikke garantere at vi har fått med oss alt som er gjort. Men vi har søkt å gjennomgå relativt utførlig den forskningen som er gjort i Norge. Forskning fra andre land fungerer først og fremst supplerende: Er det noe vi ikke vet fra den norske forskningen, som har blitt undersøkt i andre land? Da vi begynte å gå inn i forskningen, undersøkte vi også referanselister for å se om de inneholdt bidrag vi ikke hadde notert oss i andre sammenhenger.

I tillegg til de rene forskningsbidragene, har vi undersøkt grundig de relevante policy-dokumentene på feltet. Vi har også supplert forskningen med enkelte journalistiske bidrag, spesielt når forskningen har interagert med mediebildet på feltet.

1.4 Rapportens disposisjon

Vi har som nevnt innledningsvis valgt å presentere tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet i hver sine kapitler. Disse kapitlene er innrettet slik at vi først redegjør for offentlig debatt og politikktutvikling på feltet, dernest gjennomgår vi forskning fra i hovedsak norsk kontekst, men med sideblikk til særlig dansk og svensk debatt og forskning, før vi oppsummerer hvert kapittel med en forskningsstatus.

Vi vil bemerke at temaet «alvorlige begrensninger av unges frihet» skiller seg vesentlig fra temaene tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Det dreier seg her om et nytt begrep som ble lansert som del av regjeringens «Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016)» lansert i februar 2013. Det er snakk om et tema det i liten grad eksplisitt er debatt eller forskning knyttet til. Det er likevel, særlig knyttet til temaet tvangsekteskap, gjort mye forskning som berører «alvorlige begrensninger av unges frihet». Det skyldes at forskning og diskusjoner omkring tvangsekteskap ofte kretser om hvilke prinsipper familiers indre liv er fundert på, og om hvilke oppdragerstrategier som er dominerende. Begrepet tvangsekteskap rommer slik sett mye mer enn bare det å tvinge noen til å gifte seg uten at de samtykker. Kanskje kan man si det slik: Tvangsekteskap er ekstremutgaven av «å begrense unges frihet». Denne diskusjonen kommer vi tilbake til i kapittel 3 som handler om alvorlige begrensninger av unges frihet. Men ettersom dette temaet skiller seg fra de to øvrige, er dette kapitlet også annerledes disponert enn de to som handler om tvangsekteskap (kapittel 2) og kjønnslemlestelse (kapittel 4). Kapittel 3 er konsentrert om en begrepsdiskusjon og om henvisning til aktuell forskning som berører tema, samt i likhet med de to øvrige kapitlene en oppsummering av hva vi har og ikke har forskningsbasert kunnskap om.

Vi avrunder rapporten med å drøfte spørsmålet vi lanserte innledningsvis, om hvorvidt politikkutviklingen på feltene tvangsekteskap og kjønnslemlestelse har vært kunnskapsbasert. Hvorfor er det et viktig spørsmål? I et demokrati basert på folkevalgte prinsipper er det avgjørende spørsmålet hvorvidt politikken har demokratisk legitimitet. Vi vil argumentere for at spørsmålet om det kunnskapsbaserte er viktig i en slik sammenheng, og det er særlig viktig på et felt der majoriteten skal avgjøre hva som er riktig politikk på et område som først og fremst angår innvandrede minoriteter. Representantene for majoriteten tar altså beslutningene på et felt hvor de vanskelig kan ha egne erfaringer, de må basere seg på andre kilder. Forskning er en slik kilde, som både kan tilby systematisert empirisk kunnskap og teoretiske tilnærminger til hvordan bestemte empirisk konstaterte praksiser kan forstås. Har politikken vært basert på slik forskningsbasert kunnskap? Vi understreker at det innenfor rammene av dette prosjektet ikke har vært tid eller rom for en policyanalyse, der man undersøker empirisk hva som faktisk har ligget til grunn for politikkutviklingen. En slik policyanalyse ligger utenfor rammene for en kunnskapsoppsummering lik den vi har foretatt her. Vi drøfter imidlertid spørsmålet om kunnskapsbasert politikkutvikling med utgangspunkt i den gjennomgang vi har gjort av sakene i debatt og politikkutvikling, sett opp mot den forskningen som har blitt gjennomført.

Kapittel 2 Tvangsekteskap

Aftenposten brakte på kvinnedagen 8. mars 2014 følgende nyhetssak: «Flyktet fra Iran, ville tvangsgifte datteren i Iran». Det dreide seg om en høyesterettsdom, og journalisten bak saken, Olga Stokke, skriver blant annet:

«Faren skal ifølge høyesterettsdommen som ble avsagt torsdag, daglig ha lagt press på sin unge datter om å inngå ekteskap. Han ble dømt til ett år og fire måneder. Datteren ble lovet et fint hus og penger. Hun ble forsøkt overbevist om at hun ville få det godt der – i landet familien hadde flyktet fra. Faren mente at datteren måtte gifte seg med fetteren på grunn av deres kultur og tradisjon. Hvis hun motsatte seg, ville det bringe skam over hennes nærmeste familie som da ville bli utstøtt av resten av familien. Jenta nektet. Det fremgår også av høyesterettsdommen at hun fryktet seksuell omgang med en fremmed person i et ekteskap hun motsatte seg.»

Begrepet tvangsekteskap er basert på at ekteskap, slik det er nedfelt i en rekke internasjonale konvensjoner og i den norske ekteskapsloven, skal inngås frivillig. I ekteskapsloven § 1b heter det: *Kvinner og menn har samme rett til fritt å velge ektefelle. Ekteskap skal inngås av egen fri vilje og med eget samtykke.*⁵ I tillegg stadfestes det i straffeloven § 253 at det er straffbart å tvinge noen inn i ekteskap: *Den som ved vold, frihetsberøvelse, annen straffbar eller urettmessig atferd eller utilbørlig press tvinger noen til å inngå ekteskap, straffes med fengsel inntil 6 år.*⁶

Tvangsekteskap er altså, slik dette er definert i lov og gjennom norsk rettspraksis, ikke bare et spørsmål om å anvende vold, det er også et spørsmål om å true med vold eller utøve utilbørlig press eller annen rettsstridig atferd – herunder psykisk press (jf. Hennem 2008). Tvangsekteskap er ikke et ukjent fenomen i norsk rettshistorie. I nyere tid var begrepet likevel lite kjent eller brukt i norsk offentlighet. Dette endret seg midt på 1990-tallet.

Endringen kan konstateres for eksempel ved å søke i *Aftenpostens* og *Dagbladets* saker fra starten av 1990 til utgangen av 1994. I denne perioden ble begrepet tvangsekteskap kun brukt i 13 artikler i de to avisene, mens det de neste fem årene ble benyttet

⁵ http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47/KAPITTEL_1-1#KAPITTEL_1-1 (Lest 23.3.2014)

⁶ http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2-9#KAPITTEL_2-9 (Lest 23.3.2014)

i 138 artikler (Hennum 2008). Tvangsekteskap som begrep og fenomen ble i denne perioden etablert som en del av norsk offentlig debatt og som en del av myndighetenes formelle dagsorden. Utover på 2000-tallet stadfester et søk i norske mediearkiv at tvangsekteskap nevnes mellom tusen og tre tusen ganger per år.⁷

I dette kapitlet gjennomgår vi først kronologisk hendelser og politiske initiativer som har bidratt til å sette og holde saken på dagsordenen, og som har søkt å forbygge og avhjelpe problemet. Framstillingen starter med en gjennomgang av aktuelle policy-dokumenter (kapittel 2.1). Deretter presenteres norske forskningsbidrag som belyser tvangsekteskap (2.2) og forskningsbaserte evalueringer av tiltak på feltet (2.3), før det kort redegjøres for hvordan våre naboland Danmark og Sverige har nærmet seg tvangsekteskap i sine myndighetsinitiativer og forskningsbidrag (2.4). Avslutningsvis oppsummerer vi hvordan norsk forskning har bidratt til å etablere et forskningsbasert kunnskapsgrunnlag for innsatsen mot tvangsekteskap, og hva det med grunnlag i vår gjennomgang kan konstateres at det mangler forskning om (2.5). Forskning om tvangsekteskap tas opp igjen i rapportens siste kapittel. Der drøfter vi sammenhengen mellom forskning og politikk på området (5).

2.1 Tvangsekteskap i offentlig debatt og på myndighetenes dagsorden

I *Aftenpostens* morgenutgave 10. mai 1984 omtales årsmøtet i den norske avdelingen av Antislaveriselskapet, hvis formann er stortingsrepresentant for Kristelig Folkeparti, Jacob Aano. På årsmøtet ble det minnet om, refererer *Aftenposten* denne moidagen, at det i 1983 var 150 år siden slaveriets opphevelse gjennom et vedtak i det britiske parlamentet. Antislaveriselskapet kan likevel dokumentere at slaveriet flourer som aldri før: «Det gjelder tradisjonelt slaveri, gjeldsslaveri, *tvangsekteskap* og seksuell utnyttelse og salg av barn, tvungen prostitusjon og misbruk av barn som arbeidskraft.» Tvangsekteskap ble altså, midt på 1980-tallet, behandlet i en sammenheng der det også ble referert til seksuelt misbruk av mindreårige og til prostitusjon. Referatet fra Antislaveriselskapets årsmøte er et av få eksempler fra 1980-tallet på at tvangsekteskap ble omtalt knyttet til hendelser i det norske samfunnet. I den grad tvangsekteskap ble nevnt, var det knyttet til forhold i andre deler av verden, som India, Kina og Pakistan. Dette skulle komme til å endre seg.

Fakhra Salimi påpeker i en lederartikkel i *MiRA-Magasinet* i 1999 at MiRA – Ressurscenter for innvandrere- og flyktningkvinner – tok opp tvangsekteskap som sak i 1991 (Salimi 1999). Tvangsekteskap inngikk, for MiRA-senteret, som en av flere saker

⁷ Dette framgår av et søk i Retriever. <https://web.retriever-info.com>

på en bred dagsorden om forholdene for kvinner med innvandrere- og flyktningbakgrunn i Norge. Vi skal derfor, før vi konsentrerer oss om hvordan tvangsekteskap kom på dagsordenen og etter hvert ble håndtert av myndighetene, gå tilbake til 1970-tallet og se på hvordan kvinner med innvandrerbakgrunn fra da av var del av kvinneorganisasjoners saker og etter hvert også ble et tema i myndighetenes politikk.

1980-tallet – stortingsmeldinger om innvandringspolitikk

Foreign Women's Group (FWG), den første organisasjonen for innvandrere- og flyktningkvinner i Norge, ble etablert i 1979. Ti år seinere søkte de midler fra TV-aksjonen, som i 1989 ble gjennomført i regi av norske kvinneorganisasjoner, til å starte MiRA – Ressurscenter for innvandrere- og flyktningkvinner (Salimi 2004). FWG ble startet med mål om å sette innvandrere- og flyktningkvinnens rettigheter og muligheter på agendaen i norsk politikk. Den nye organisasjonen kritiserte innvandrer menn, men det var først og fremst det norske samfunnet og myndighetene som var målgruppen for deres politiske arbeid. Temaene de tok opp, var for eksempel hverdagsrasisme, mangel på barnehageplasser, manglende godkjenning av eksamener fra utlandet, krav om norskkunnskaper og assimilering (Halsaa 2013, s. 239). FWG satte søkelyset på at kvinner som kom til landet gjennom familiejenforening, ofte ved å være gift med en mann som selv hadde innvandret, ikke fikk selvstendig rett til opphold i Norge. Dette fikk de først etter to år som ektefeller. Den familiejenforente ektefellen mistet oppholdstillatelsen dersom vedkommende ble skilt i løpet av sine to første år her, selv om grunnen skulle være vold i ekteskapet.⁸ Kampen for å fjerne denne «toårsregelen» til fordel for selvstendig oppholdstillatelse ble en viktig sak for FWG – som opplevde at denne og andre saker som særlig angikk kvinner med innvandrerbakgrunn, ikke hadde stort gjennomslag i kvinne- og feministorganisasjoner hvor majoritetskvinner var de toneangivende (Halsaa 2013, s. 234; Salimi 2004).

I St.meld. nr. 74 (1979-80) *Om innvandrere i Norge*⁹ ble innvandringsstoppen, som var innført som en midlertidig bestemmelse i 1975, gjort permanent. Denne stortingsmeldingen tok også opp innvandrerkvinnens situasjon. Beatrice Halsaa (2013) har undersøkt bakgrunnen for etableringen av egne kvinneorganisasjoner for innvandrerkvinner og beskriver hvordan det i stortingsmeldingen ble vist til at mange hjem-

⁸ Den første unntaksbestemmelsen fra denne bestemmelsen kom i form av et rundskriv fra Justisdepartementet i 1984, hvor det ble spesifisert at en mishandlet kvinne ikke trengte å forbli i ekteskapet i tre år (kravet om å bli i ekteskapet i to år før selvstendig opphold kunne gis, var på dette tidspunktet økt til tre år). Denne unntaksbestemmelsen og seinere bestemmelser om unntak fra kravet om ekteskapets varighet innebærer ikke at alle kvinner (og eventuelle menn) som hevder de er utsatt for vold, omfattes av unntaket. Man må for å få selvstendig opphold ha vært utsatt for en mishandling som har gjort at livskvaliteten er nedsatt, og mishandlingen må sannsynliggjøres (se Eggebø 2007, for en diskusjon av dette).

⁹ Framlagt av en regjering utgått fra Arbeiderpartiet, med Oddvar Nordli som statsminister.

meværende innvandrerkvinner ville ha lønnsarbeid, men at de hadde problemer med å få jobb. Årsakene ble oppgitt å være manglende språkkunnskaper og barnehageplass. Samtidig ble det understreket at man visste for lite om dette, og at det var et «særlig behov» for en bred analyse av innvandrerkvinnens stilling i det norske samfunnet. Det ble vist til at det kunne være potensielle konflikter mellom likestillingslovens regler om likebehandling av kvinner og menn og faktisk forskjellsbehandling av kvinner og menn grunnet «kulturelle tradisjoner og særtrekk hos enkelte innvandringsgrupper».¹⁰ Slike potensielle konflikter burde, mente myndighetene, kunne løses med skjønn, det vil si en håndheving av likestillingsloven som tok hensyn til både innvandrergruppers egenart og kvinners interesser. Konkrete eksempler på hvordan slike skjønnsbaserte avveininger kunne foretas, og i hvilke saker ble ikke drøftet i denne omgangen (Halsaa 2013, s. 235–236).

En ny stortingsmelding om innvandringspolitikk kom i 1988 (St.meld. nr. 39 (1987-88))¹¹. Denne tematiserte forholdet mellom innvandreres kultur og fenomener knyttet til kjønn – men nå dreide det seg i tillegg til likestilling også om familie og barneoppdragelse. Det ble lagt til grunn at innvandrere måtte kunne delta fullt ut i samfunnslivet uten at det ble stilt krav om «kulturell assimilering», de måtte kunne bygge videre på «sin kulturarv». Deretter fulgte følgende påpekning: «I praksis vil det kunne oppstå ulike oppfatninger i grunnleggende spørsmål som f.eks. oppfatninger om familien, barneoppdragelse, seksualitet og samlivsspørsmål, likestilling mellom kvinner og menn, livssynsspørsmål». Det ble vist til at dette kunne løses, ikke ved «skjønn» som i den forrige stortingsmeldingen, men ved å finne «praktiske løsninger»: «Det kan i slike situasjoner ofte være nødvendig å gå varsomt fram og finne praktiske løsninger i stedet for å hevde prinsipper som motvirker eller hindrer slike praktiske løsninger».¹²

Likestillingen mellom kjønnene, og nå i tillegg barneoppdragelse og familiespørsmål, ble altså igjen framhevet som et mulig konfliktområde der innvandreres kultur sto på den ene siden, og en antatt norsk posisjon når det gjaldt likestilling og barneoppdragelse, på den andre siden. Men det ble heller ikke nå angitt nærmere hva slags konflikter det her kunne være spørsmål om. Familiegjengenforening ble tematisert, men ikke på måten FWG hadde etterlyst. Det ble vist til internasjonale konvensjoner og slått fast at «Regjeringen ser det som grunnleggende å opprettholde prinsippet om familiens enhet».¹³ Det ble i forlengelsen av dette slått fast at man ville gjøre de faktiske mulighetene for familiegjengenforening større ved å fjerne kravet om at «forsørger» måtte skaffe «familiebolig» før innvandring kunne finne sted (ibid., s. 36).

¹⁰ St.meld. nr. 74 (1979-80), side 116 gjengitt i Halsaa 2013, s. 235

¹¹ Framlagt av en regjering utgått fra Arbeiderpartiet, med Gro Harlem Brundtland som statsminister.

¹² St.meld. nr. 39 (1987-88) *Om innvandringspolitikken*, s. 49

¹³ St.meld. nr. 39 (1987-88) *Om innvandringspolitikken*, s. 36

De to stortingsmeldingene inntok en dialogbasert tilnærming til eventuelle konflikter mellom innvandreres kultur og tradisjoner (som ble behandlet som en uspesifisert enhetlig størrelse) og norske holdninger til likestilling og barneoppdragelse (også dette behandlet som en enhetlig og uspesifisert størrelse). Dialog var i begge stortingsmeldingene den foretrukne måten å behandle slike mulige konflikter på. Grete Brochmann (2003) påpeker i *Norsk innvandringshistorie* at det ved starten av 1970-tallet var et skifte i hvordan norske myndigheter møtte innvandrere når det gjaldt spørsmål om språk, skikker og kultur. Så seint som i 1970 uttalte leder for det som den gangen var Statens utlendingskontor, at målet var at arbeidsinnvandrerne – gjerne kalt «fremmedarbeidere» – skulle «assimileres» inn i det norske samfunnet. De skulle bli som nordmenn. Mens det i den første stortingsmeldingen om innvandringspolitikken som kom i 1974, ble lagt til grunn en politikk der «de innvandrere som ønsker det, kan bys en reell mulighet til å opprettholde og videreutvikle sin kulturelle og religiøse egenart».

Brochmann påpeker at dette skiftet, fra krav om assimilering til rom for kulturelt mangfold, også gjorde seg gjeldende i myndighetenes politikk overfor de norske minoritetene og da særlig den samiske befolkningen. Her ble det smått om senn tatt et oppgjør med tidligere fornorskningpolitikk på et kulturpluralistisk grunnlag. Det ble for eksempel slått fast i 1967 at undervisning i samisk i grunnskolen var en rettighet. Brochmann mener at denne endringen skyldes at minoritetsgrupper selv i økende grad gjorde sin stemme gjeldende. Men det dreide seg i tillegg om generelt økt utdanningsnivå, impulser fra verdenssamfunnet gjennom media, men også, påpeker Brochmann, de «nye samfunnsvitenskapene», som både studerte og tok opp minoritetsgruppers situasjon (Brochmann 2003, s. 124–126).

Det ble da også, i stortingsmeldingen om innvandringspolitikken fra 1988, vist til at det nå var i gang offentlig finansiert forskning om minoriteter og det norske samfunn, herunder «studier av enkelte grupper innvandrerkvinnens situasjon i Norge og deres møte med det norske samfunn».¹⁴ Det oppgis ikke hva slags forskning det var tale om. Det var imidlertid i forveien av stortingsmeldingen gjennomført en offentlig utredning om «Unge innvandrere i Norge» (NOU 1985: 29). Denne konsentrerte seg særlig om barnehage, grunnskole, videre utdanning og overgangen til arbeidsmarkedet. En hovedkonklusjon var at arbeidet på det innvandrerpolitiske området generelt manglet «langtidsbevissthet og langtidsplanlegging», og at dette også preget politikken overfor ungdom med innvandrerbakgrunn. Sosialetatens (barnevernets) kontakt med og arbeid med unge innvandrere var i liten grad kartlagt og dokumentert ut over det som ble gjort overfor barn og unge som kom som flyktninger. Og det ble påpekt at etaten hadde behov for personell som snakket familienes språk, og som hadde

¹⁴ St.meld. nr. 39 (1987-88) *Om innvandringspolitikken*, s. 71

kunnskap om «deres kulturelle bakgrunn og de mekanismer som styrer familie- og barneoppdragelsesmønsteret i hjemland og bosettingsland.»¹⁵

1992 – historien om «Sima»

Utover på 1990-tallet kom det saker på dagsordenen som konkretiserte det som hittil var omtalt som uspesifiserte potensielle konfliktsaker i forholdet mellom norske krav til likestilling og «innvandreres kultur». Grete Brochmann (2003) viser til to slike: «bigami» og «tvangsekteskap og arrangerte giftermål». Dette er saker hun beskriver som i «stormens sentrum» i forholdet mellom «minoritet og majoritet». Tvangsekteskap fikk, argumenterer Brochmann, «noe av samme statusen som fatwaen mot Salman Rushdie», det vil si noe særlig muslimer – som sådan – stadig ble konfrontert med og holdt ansvarlige for (Brochmann 2003, s. 351–353).

Tvangsekteskap ble første gang en sak som tiltrakk seg allmenn offentlig oppmerksomhet i 1992. *Dagbladet* fortalte 8. november 1992 om «Sima» som vokste opp i Norge med foreldre som innvandret fra Pakistan. Barnevernet tok over omsorgen for henne da hun var 15 år, på grunn av vold og konflikter i familien. Året etter ble hun flyttet hjem igjen etter familiens ønske. Familien tok henne deretter med tilbake til Pakistan. Her ble hun fratatt passet og isolert. Flere menn i nær familie mishandlet henne og truet henne på livet og fikk henne til å gifte seg med en tremening. «Sima» flyktet, oppsøkte den norske ambassaden i Islamabad og ble sendt tilbake til Norge og krisesenteret i Oslo (Storhaug 1996). *Dagbladets* sak ble skrevet av frilansjournalist Hege Storhaug, som fra da av etablerte seg som en tydelig og innflytelsesrik stemme i diskusjoner om tvangsekteskap og etter hvert også kjønnslemlestelse.

«Sima» fikk seinere ekteskapet annullert ved dom i norsk rett. Rettssaken kom på et tidspunkt da den norske ekteskapsloven var under revisjon. Det var bestemt at retten til å ugyldiggjøre tvangsekteskap skulle tas ut av loven, fordi behovet for en slik lov, slik dette ble vurdert, ikke lenger var til stede. Den nye loven sikret enklere og raskere skilsmisse, og vurderingen var at ekteskap inngått under tvang kunne erkjennes ugyldige etter alminnelige ugyldighetsregler. Men rett før den nye ekteskapsloven skulle tre i kraft (1. januar 1993), falt altså dommen der den 18 år gamle pakistansk-norske jenta fikk erkjent ekteskapet sitt ugyldig. I denne saken framkom det også opplysninger som kunne tyde på at tvangsekteskap var mer utbredt enn antatt, og at skilsmisse var dårlig ansett i de aktuelle miljøene – altså kunne det fortsatt være behov for en ugyldighetsbestemmelse. Ugyldighetsbestemmelsen ble dermed tatt inn igjen i ekteskapsloven fra 1. januar 1995 (Bredal 1998, s. 16). Den som benytter tvang, kan også dømmes etter straffeloven, som på dette tidspunktet hadde en allmenn bestemmelse om at bruk av tvang ikke var tillatt (ibid., s. 16). Seinere ble

¹⁵ <http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154591-nou1985-29.pdf>

det, som referert i innledningen til dette kapittelet, tatt inn et eksplisitt forbud mot tvangsekteskap.

Endringene av ekteskapsloven omtales i norske medier flere ganger i denne perioden.¹⁶ Men det var først og fremst to bokutgivelser som skapte fortsatt oppmerksomhet og debatt om temaet tvangsekteskap: Romanen *Izzat, for ærens skyld* skrevet av den unge norsk-pakistanske kvinnen Nasim Karim, som ble utgitt våren 1996, og den dokumentariske reportasjeboka *Mashallah. En reise blant kvinner i Pakistan* skrevet av frilansjournalisten Hege Storhaug, som ble utgitt samme år. Romanen *Izzat, for ærens skyld* forteller historien om Noreen som føres fra Norge til Pakistan og tvangsgiftes for ærens skyld. Hun klarer å rømme, men «mister» familien sin og trues på livet. *Mashallah. En reise blant kvinner i Pakistan* er på sin side beretningen om en reise Storhaug har foretatt i Pakistan, der hun først og fremst tematiserer kvinners posisjon «nederst på rangstigen». Boka innledes med henvisninger til historien om «Sima». Begge bøkene tematiserer altså hver på sitt vis tvangsekteskap. De møtes med begeistring og kritikk, og Nasim Karims roman går rett inn på listen *VGs* offisielle boktopp¹⁷ og omtales som en både viktig og modig bok.¹⁸

Samtidig vekker romanen debatt, blant annet knyttet til en kritisk anmeldelse fra den da 13 år gamle Mah-Rukh Ali i *Samora*, bladet til Antirasistisk Senter. Ali argumenterte her med at boka tegner et lite nyansert bilde av pakistanske tradisjoner, som hun langt fra kjenner seg igjen i. *Samora* ble kritisert for å ha trykket denne omtalen, blant annet av sosialantropologen Unni Wikan som mente at Antirasistisk Senter ikke burde latt 13-åringens omtale stå alene. Debatten handlet også om hvorvidt Nasim Karim forteller sin egen historie i boka, eller om den er ren fiksjon (se for eksempel *VG* 22.07.96; Wikan 2002, s. 107). Storhaugs bok skaper også kontroverser. Den blir rost av enkelte for å ta opp kvinneundertrykking og tvangsekteskap blant pakistanske kvinner, mens den av andre blir kritisert for å være «imperialistisk», uttrykke forakt for Pakistan og/eller være et redskap for dem som ønsker å opprettholde myter om innvandrere.¹⁹ I en kronikk i *Dagbladet* oppsummerte sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen denne høsten «minoritetsdebattens fronter». Han beskriver en «front A» som argumenterer for at den største hindringen for innvandreres integrasjon er aspekter ved deres kultur, deres holdninger og sosiale organisasjon, og at nordmenn i for mange sammenhenger er overdrevent tolerante. Mens det han beskriver som en «front B», mener det bedrives urimelige generaliseringer med utgangspunkt i enkelt eksempler, og at innvandreres praksis ble holdt opp mot et falskt idealbilde av det

¹⁶ Se for eksempel NTB 25. mars 1993.

¹⁷ Se *VG* 22. juli 1996.

¹⁸ Se for eksempel *Dagbladet*, 18. april 1996.

¹⁹ Se for eksempel *Dagbladet* 13. september 1996 og *Dagbladet* 3. oktober 1996.

norske, herunder norsk likestilling. Til temaet tvangsekteskap, som deler av debatten kretser om, anførte Hylland-Eriksen følgende: «A kritiserer arrangerte ekteskap i sin alminnelighet og spesielt tvangsekteskap. B har ikke svart skikkelig på denne kritikken, men tilbyr seg gjerne å minne om at noe er råttent også i kongeriket Norge».²⁰

Ved inngangen til siste halvdel av 1990-tallet var den offentlige debatten om innvandrere og integrering preget av de frontene Hylland Eriksen beskrev. Innvandrer-miljøers kultur sto sentralt, og det handlet ofte om hvorvidt motdebattanten overdrev, alternativt bagatelliserte tilstandene. Debatter om tvangsekteskap var gjerne innvevd i en bredere debatt om problemer blant ungdom med innvandrerbakgrunn: på den ene siden utagerende gutter, på den andre siden unge kvinner som ble kontrollert eller utsatt for tvang og vold i sine familier i den hensikt å sikre deres seksuelle ærbarhet og dermed familiens ære (Bredal 2013, s. 123). Front A og B gjorde seg tydelig gjeldende. Den ene siden hevdet at myndighetene, i misforstått respekt overfor andres kultur og bekymring for å fremme rasisme, ikke tok disse utfordringene alvorlig (se Wikan 1995; Lien 1997; Storhaug 1998). Det var en kritikk av den dialogbaserte tilnærmingen som ble synliggjort i de to stortingsmeldingene om innvandringspolitikken fra 1980-tallet. Den andre siden viste til sensasjonspregede medieoppslag og til ensidig bilder av «innvandrer mannen» som overgriper og «innvandrerkvinnen» som offer. Det ble hevdet at dette ble gjort på måter som førte til moralsk panikk, medførte mangel på refleksjon over hvilke tiltak som kunne settes inn, og dessuten skapte grobunn for stereotypier (se Gullestad 2002).

Debatten kretset om bekymring for dem det gjaldt, de utsatte. Men i vel så stor grad var det en «debatt om debatten», der de involverte syntes like opptatt av å angripe hverandres posisjoner som å konsentrere seg om hva som burde gjøres. Og fra både front A og B ble det hevdet at de som inntok den motsatte posisjonen, ikke brydde seg nok om dem som trengte hjelp – de som for eksempel ble utsatt for tvangsekteskap.

1995 – tvangsekteskap i handlingsplan og stortingsmelding

Vi har sett at medieoppslagene i 1992 om «Sima» fikk betydning for lovgivningen om tvangsekteskap. I januar 1996 satte myndighetene temaet tvangsekteskap inn i en helhetlig ramme, da regjeringen²¹ lanserte sin første *Handlingsplan for barn og ungdom med innvandrer- eller flyktningebakgrunn*. Tvangsekteskap ble tatt opp i en del av planen som hadde overskriften «de unge jentenes situasjon» (Bredal 2013, s. 124). I handlingsplanen ble det påpekt at det var store forskjeller mellom innvandrer- og flyktningbarn og norske barn. Det ble uttrykt ønske om å sikre like oppvekstvilkår,

²⁰ Se *Dagbladet* 22. oktober 1996.

²¹ Regjeringen Brundtland III. Planen ble presentert av kommunalminister Gunnar Berge og barneminister Grete Berget 22. januar 1996 (NTB 22.1.1996).

rettigheter og rettssikkerhet for alle barn i landet. Det inkluderte også å gjøre noe med at innvandrere jenter ble giftet bort arrangert mot sin vilje i hjemlandet.²²

Omtalen i handlingsplanen ble fulgt opp i den neste stortingsmeldingen som behandlet innvandring og «det flerkulturelle Norge»: St.meld. nr. 17 (1996-1997) *Om innvandring og det flerkulturelle Norge*, presentert av regjeringen²³ i februar 1997, med et eget avsnitt om tvangsekteskap. Det refereres her til at barneverntjenesten av og til «gjennom sin praksis» kommer i kontakt med mindreårige med innvandrerbakgrunn som «søker hjelp» fordi hjemmesituasjonen er problematisk, eller fordi de «opplever å bli presset til ekteskap». Det vises til lovverket og konstateres at: «Barne- og familiedepartementet har som mål å videreutvikle hjelpetilbudet for unge jenter og gutter som har brutt ut av en vanskelig familiesituasjon, herunder tiltak som kan forebygge tvangsgifting». Deretter slås det fast at dette ikke er et felt det er forsket mye på verken i Norge eller i Norden for øvrig, og at det er behov for mer dokumentasjon før egnede tiltak kan utvikles.²⁴

Regjeringen avventet altså situasjonen. De manglet kunnskap om tvangsekteskap og mente dette var nødvendig før tiltak – som var egnede – kunne utvikles og settes inn. Avventningen synes imidlertid særlig å ha omfattet forebygging. Hjelpetilbudet til dem som hadde brutt med familiene sine, var det ingen tvil om at det skulle satses på. Hvordan dette skulle gjøres, ble ikke utdypet i stortingsmeldingen.

Når det så gjaldt diskusjonen mellom front A og front B, beveget man seg i denne stortingsmeldingen et skritt vekk fra den dialogbaserte tilnærmingen til konflikter mellom innvandreres kultur og norsk likestilling, som hadde preget de tidligere stortingsmeldingene. Dette gjorde man ved å understreke behovet for at innvandremiljøer ble *informert* om likestilling. Meldingen beskriver hvordan likestillings- og familiepolitikken er nært forbundet med hverandre, og at familiepolitikken er basert på at både menn og kvinner skal kunne kombinere yrkesdeltakelse og omsorg. Deretter het det blant annet: «Målet er at også kvinner med innvandrerbakgrunn skal kunne velge i hvilke grad de vil benytte seg av de muligheter likestillingspolitikken gir. For å oppnå dette er det nødvendig å gi dem og deres familie og nettverk tilstrekkelig innsikt i hva likestilling mellom kvinner og menn betyr i dagliglivet». Målgrupper for denne informasjonen var særlig: «Kvinner som mangler formell grunnutdanning fra hjemlandet og/eller er analfabeter. Kvinner som har mistet sitt eget nettverk gjennom utstøtelse fra familie eller nettverk i Norge. Kvinner som lever isolert og som er gift med norske menn. Kvinner utsatt for vold, mishandling og seksuelle overgrep».²⁵ Hvorfor det særlig

²² NTB 22.1.1996 «Regjeringen vil hindre at innvandrerbarn blir tapere»

²³ Regjeringen Jagland (Arbeiderpartiet)

²⁴ St.meld. nr. 17 *Om innvandring og det flerkulturelle Norge* (1996-97), s. 77

²⁵ St.meld. nr. 17 *Om innvandring og det flerkulturelle Norge* (1996-97), s. 77

var kvinnene, og ikke mennene i familiene, som behøvde informasjon om likestilling, utdypes ikke i stortingsmeldingen.

1997 – historien om Nadia

Senere samme år (1997) etableres temaet tvangsekteskap for alvor og med tyngde som en viktig sak i offentlig debatt. Da forteller mediene historien om norsk-marokkanske Nadia som blir bortført av sine foreldre til Marokko. Hun kommer seg ved hjelp av venner og den norske ambassaden tilbake til Norge. Foreldrene blir seinere (i 1998) dømt for bortføring. Ifølge dommen skal de ha mislikt måten hun levde på, som de mente brøt med normer om ærbarhet. Nadia hadde opplevd at foreldrene planla ekteskap for henne, men tiltale for tvangsekteskap ble seinere frafalt i forbindelse med at faren døde (Wikan 2002; Bredal 2006).

Gjennom en interpellasjon i Stortinget høsten 1997 tok daværende stortingsrepresentant Erna Solberg fra Høyre initiativ til en egen handlingsplan mot tvangsekteskap. Handlingsplanen, som ikke bare var den første i Norge, men også i Europa, ble påbegynt av daværende regjering utgått fra Arbeiderpartiet og ble lagt fram av sentrumsregjeringen²⁶ i desember 1998 (Bredal 2006, s. 28; Fangen 2002).

To dokumentarer om tvangsekteskap som ble vist på TV2 (Rikets tilstand) i oktober 1999, sørget for at det ble bevilget «friske» penger til å gjennomføre handlingsplanen. Den første av dokumentarene, som Tonje Steinsland var ansvarlig journalist for, rettet søkelyset mot «mystiske dødsfall» blant norsk-pakistanske jenter i Pakistan og norske lærere som kunne fortelle at unge jenter forsvinner for å bli giftet bort i ung alder. Den andre dokumentaren, der ansvarlig journalist var Hege Storhaug, rettet oppmerksomheten mot muslimske jenter som fungerte som «levende visum» ved at de ble tvangsgiftet for at mannlige slektninger skulle få oppholdstillatelse i Norge (Bredal 2013, s. 124).

Hege Storhaug utga også boka *Hellig tvang. Unge norske muslimer om kjærlighet og ekteskap* (1998). Boka er det hun selv beskriver som en «kunnskaps- og debattbok», basert på intervjuer med åtte unge anonymiserte muslimer som ble valgt fordi de «lever med ulike former for konflikter» (Storhaug 1998, s. 13). Tema for intervjuene kretser rundt kjærlighet, seksualitet og ekteskap, men også streng og autorativ oppdragelse og hjemmemiljø. Her er for eksempel historien til jenta som ikke lenger er jomfru, men som skal giftes bort til en fetter i foreldrenes hjemland og er redd for hva mangelen av jomfruhinne vil innebære. Her er fortellingen til gutten som har rømt hjemmefra fordi han ble giftet bort til en kusine i hjemlandet uten at han visste om det. Her er en ung mann som har vokst opp med mye juling hjemme, og som havnet i kriminelle

²⁶ Regjeringen Bondevik I (Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Venstre)

gjenger i ung alder. Og her er en 18 år gammel jente som foreldrene mener bør giftes bort arrangert, men som selv helst vil gifte seg med kjæresten.

Bokutgivelser og TV-dokumentarer viste fram en rekke eksempler på at unge med innvandrerbakgrunn ble utsatt for tvang og kontroll i familiene sine, på måter som bidro til at de ikke hadde de likeverdige oppvekstvilkår regjeringen hadde nedfelt som mål i sin handlingsplan for ungdom med innvandrerbakgrunn.

1998 – første handlingsplan mot tvangsekteskap

Handlingsplanen mot tvangsekteskap som ble lagt fram av regjeringen i desember 1998, bygget blant annet på et seminar med ulike organisasjoner som ble arrangert i april samme år (Fangen 2002). Handlingsplanen behandlet tvangsekteskap som et spørsmål om menneskerettighetsbrudd, fremmed tradisjon og generasjonskonflikt. Den la vekt på å skille arrangerte ekteskap (som en viktig tradisjon blant flere etniske minoriteter i Norge) fra tvangsekteskap. Det var tvangen man ville bekjempe, og det slås i planen utvetydig fast at atferd som er i strid med norsk lov, ikke kan aksepteres ved å henvise til at man må vise respekt for andres kultur (Fangen 2002, s. 18).

Planen la hovedvekten på å forebygge gjennom holdningsendringer, bevisstgjøring, dialog og informasjon og på krisetiltak som botilbud for unge som må rømme hjemmefra – samt råd og veiledning til ungdom som er i konflikt med foreldrene sine, og mekling (Fangen 2002, s. 18–19). Tiltakene angikk et bredt spekter av velferdstjenester: Det skulle utarbeides rutiner til bruk i barnevernet og sosialtjenesten ved akutt situasjoner, temaet tvangsekteskap skulle inngå i utdanning og etterutdanning av lærere, og familiekontorene skulle styrke sin kompetanse om temaet (Fangen 2002, vedlegg 2). Men forebyggings- og hjelpetiltak ble også kanalisert gjennom ikke-statlige organisasjoner og krisesentre (Bredal 2013, s. 124). Barne- og familiedepartementet bevilget etter søknad penger til slike både i 1999, 2000 og 2001. I tillegg ble det gitt bevilgning til en sentral informasjonstelefon i regi av Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS) og til en video om tvangsekteskap (Fangen 2002, s. 14).

Handlingsplanen ble fullført i 2001. Tilskuddene til organisasjonenes arbeid ble evaluert, avgrenset til evaluering av åtte organisasjoner som i 2000 og/eller 2001 hadde fått bevilgninger på 100 000 kroner eller mer til innsats mot tvangsekteskap (Fangen 2002) (se 2.3.1). Departementet hadde planlagt å vurdere søknadene ut fra to prinsipper: 1) satse stort på noen få gode prosjekter, 2) gi mindre beløp til mange gode prosjekter, slik at flere målgrupper kunne nås. I og med at få av søknadene falt inn under kategori 1, valgte departementet i hovedsak å tildele midler etter alternativ 2 (Fangen 2002, s. 27), noe som innebar små beløp til et stort antall aktører.

Oppmerksomheten om tvangsekteskap ble snart ytterligere intensivert, på en måte som etter hvert flyttet søkelyset fra hva organisasjonene kunne bidra med, over til lovverk og myndighetsinnsats. 21. januar 2002 ble svensk-kurdiske Fadime Sahindal

drept i Uppsala i Sverige av sin far. Han dømmes seinere i to rettsinstanser for drapet. Bakgrunnshistorien var at Fadime i flere år hadde ligget i konflikt med sin familie på grunn av valg av kjæreste og sin måte å leve på og fordi hun var synlig i den offentlige debatten med sin historie. Hun holdt blant annet tale om sine erfaringer i den svenske Riksdagen høsten 2001, på et arrangement i regi av nettverket «Vold mot kvinner». Familien bortviste henne fra hjemstedet Uppsala, men Fadime savnet sin mor og sine søstre. Det siste året tok hun på nytt opp kontakten med moren. Hun ble drept i søsterens leilighet i Uppsala, med både mor og to søstre som vitner (jf. Wikan 2003).

Drapet rystet Sverige og vakte stor oppmerksomhet også ut over Sveriges grenser. Fadimes begravelse i domkirken i Uppsala var som en «statsbegravelse», med statsråd og kongehus til stede. Diskusjonen om ære og æresrelatert vold og drap gikk høyt i Sverige i tiden som fulgte. Mordet på Fadime ble koblet til to andre lignende drap – på Sara og Pela – seks og tre år tidligere. «Den massive medieoppmerksomheten ble starten for en ny type diskusjon, en integrasjonsdebbat som også omfattet likestilling», skriver Emre Güngör og Nima Dervish seinere, i en bok der siktemålet blant annet var å forstå Fadime, Sara og Pelas drapsmenn (Güngör & Dervish 2009). Også i Norge gikk debatten. Men her var den ikke, som i Sverige, koblet til æresrelatert vold i bred forstand, men mer eksplisitt til tvangsekteskap.

Hege Storhaug, blant flere, hadde tidligere kritisert regjeringens handlingsplan mot tvangsekteskap (fra 1998) for ikke å endre reglene om familiejenforening for å unngå at unge norske jenter ble tvangsgiftet med menn i opprinnelseslandet. Dette spørsmålet ble nå aktualisert i debatten, også inspirert av etableringen av Human Rights Service (HRS) i 2001, en «politisk tenketank» med særlig vekt på «integrering av kvinner og barn med innvandringsbakgrunn» og med Storhaug i en sentral posisjon (Storhaug 2007, s. 14). I Danmark ble det dessuten gjort endringer i utlendingsloven av den typen enkelte etterlyste her til lands (se 2.4). Forslag om å stramme inn reglene i utlendingsloven på måter som kunne hindre tvangsekteskap, hadde tilhengere i flere partier. Forslaget sto blant annet lenge sentralt i Arbeiderpartiet, likevel var det særlig Fremskrittspartiet som frontet slike forslag i denne perioden.

2002 – fornyet innsats mot tvangsekteskap

Regjeringen²⁷ la våren 2002 fram en ny handlingsplan: *Fornyet innsats mot tvangsekteskap* (Barne- og familiedepartementet). Den inneholdt 30 tiltak. Tiltakene var innrettet mot «krisehjelp til ungdom», «regelverk», «utdanningssektoren», «kompetanseheving», «informasjon og holdningsskapende arbeid» og «internasjonalt samarbeid». Ti av forslagene angikk «regelverk». Flere av disse viste til at regjeringen skulle *vurdere* ulike regelendringer. Men her var også konkrete endringer: økte krav til underhold

²⁷ Regjeringen Bondevik II (Kristelig Folkeparti, Venstre og Høyre)

ved søknad om familiegjenforening på grunnlag av ekteskap og ubetinget offentlig påtale i saker som omhandlet tvangsekteskap. I tillegg ble det foreslått at det skulle gjøres eksplisitt i straffeloven at forbudet mot rettsstridig tvang (med en strafferamme på seks år) også omfattet tvangsekteskap. Tiltak for kompetanseheving ble særlig rettet inn mot offentlige ansatte i barnevern, på helsestasjoner, i PP-tjenester, i skolen, i barne- og ungdomspsykiatrien og hos politiet. Informasjonstiltak ble satt inn, særlig rettet mot foreldre med innvandrerbakgrunn og asylsøkere. Tilskudd til organisasjoner for at disse skulle drive både informasjon, forebygging og hjelpetiltak, ble videreført, herunder også tiltak overfor ungdom «i alvorlig krise». Når det gjaldt botilbud til ungdom som måtte bryte med familien, ble det vist til at regjeringen ville gå i dialog med kommunene for å vurdere tiltak. Utredning av botilbud til ungdom som utsettes for tvangsekteskap, var, som vi har sett, også et tiltak i Handlingsplanen fra 1998, men dette synes altså fire år seinere å fortsatt være på utredningsstadiet.

Handlingsplanen fra 2002 kobler eksplisitt arbeidet mot tvangsekteskap til integreringspolitikken. Dette gjøres ved å vise til at alle skal ha «like rettigheter og plikter» her til lands og frihet til å hevde sine verdier, følge sine kulturelle tradisjoner og praktisere sin tro. Samtidig slås det fast at rammen for dette er «norsk lov og grunnleggende menneskelige rettigheter», herunder frihet til selv å bestemme over egen kropp og eget liv. Deretter understrekes det at et viktig premiss for at alle skal omfattes av dette, er å lykkes i det generelle integreringsarbeidet. Det vises til regjeringens prioriteringer i integreringsarbeidet, norskopplæring og innføring av et introduksjonsprogram for nyankomne flyktninger. Regjeringen skal også vurdere å gjøre deltakelse på kurs i norsk og samfunnsfag obligatorisk – med tilhørende sanksjonsmuligheter. Gjennom denne koblingen gjøres arbeidet mot tvangsekteskap eksplisitt til et fenomen som vil kunne avta dersom man bare lykkes med integreringen. Det gjøres i denne handlingsplanen ikke noe forsøk på å sette arbeid mot tvangsekteskap inn i en bredere innsats mot vold i nære relasjoner, rent bortsett fra henvisningen til krisesentre (se også Bredal 2013).

Handlingsplanen fra 2002 inneholdt ingen forslag om å innføre aldersgrense på 24 år for familiegjenforening ved ekteskap. Saken ble overlatt til et regjeringssoppnevnt utvalg som i desember 2001 var satt ned for å vurdere hele utlendingsloven. Utvalget la fram sitt forslag i oktober 2004 (NOU 2004: 20). Det foreslo å øke aldersgrensen for familieetablering ved ekteskap fra 18 til 21 år for søkere utenfor EØS. Regelen skulle, argumenteres det, bidra til å bekjempe tvangsekteskap ved at foreldrene venter med å gifte bort barna til de unge selv blir i stand til å stå imot press og tvang. Forslaget hevet ikke aldersgrensen for ekteskapsinngåelse og kunne dermed ikke hindre at unge blir giftet bort i utlandet før de er fylt 21 år. Forslaget om 21 års aldersgrense for familiegjenforening ble heftig debattert, og forslaget ble sendt på to høringsrunder, ordinær høring av desember 2004 samt ny høring av oktober 2006 (Bredal 2013). I høringen i 2006, sendt ut av Stoltenberg II-regjeringen, inngikk forslaget om 21 års aldersgrense i en sammenheng hvor det ble innhentet synspunkter på flere forslag om

«Beskyttelse mot tvangsekteskap – tiltak for å motvirke at unge personer sendes til og holdes tilbake i opprinnelseslandet for å tvangsgiftes». Her ble det ikke foreslått en aldersgrense på 21 år, det ble tvert imot forutsatt innføring av en aldersgrense på 21 år, og høringsinstansene ble bedt om å uttale seg om mulige tilleggskrav til 21-årsregelen. De fleste høringsinstansene uttalte seg imidlertid også om selve aldersgrensen (Skjeie & Teigen 2007, s. 28), og forslaget møtte om ikke unison, så i alle fall kraftig motstand. Et hovedargument mot var at også ekteskap hvor det ikke forelå tvang, ville bli rammet. Flere høringsinstanser framhevet også menneskerettslige bindinger på statens adgang til å begrense familieliv (Skjeie og Teigen 2007, s. 32). Forslaget og debatten førte, argumenterer Anja Bredal (2013), til at tvangsekteskap i økende grad ble debattert knyttet til ikke bare integreringspolitikk, men også innvandringspolitikk.

Anja Bredal diskuterer i en artikkel fra 2013 hvordan politikk mot tvangsekteskap ikke er blitt gjort til en del av den generelle politikken mot kjønnsbasert vold. Hun vier mye oppmerksomhet til det første tiåret på 2000-tallet. Parallelt med at ny utlendingslov ble utredet, var nemlig Kvinnevoldutvalget (oppnevnt høsten 2001) i ferd med å utarbeide en offentlig utredning om menns vold mot kvinner (NOU 2003: 31). Deres mandat gjaldt primært fysisk og psykisk partnervold, men det lå i mandatet at utvalget særlig skulle vurdere behovene til utsatte grupper, for eksempel eldre kvinner, kvinner med minoritetsbakgrunn og kvinner med funksjonshemning. Utvalget valgte imidlertid å ikke inkludere verken tvangsekteskap eller kjønnslemlestelse i sitt arbeid, med den begrunnelse at disse temaene ble behandlet i egne handlingsplaner som Barne- og familiedepartementet hadde ansvaret for. Bredal (2013) beskriver dette som en pragmatisk tilnærming, samtidig som hun knytter utvalgets avvisning av tvangsekteskap og kjønnslemlestelse til at utvalget var ambivalent til å utdype forskjeller kvinner imellom (og dermed til delen av mandatet som omfattet særlig utsatte kvinner), og at de var særskilt tilbakeholdne med å tematisere kulturforskjeller. Utvalget viste her til at «etnifisering» av vold gjorde det vanskeligere å se fellestrekk på tvers av religiøse, sosiale og kulturelle forskjeller. Når det så gjaldt hva som gjorde innvandrerkvinner særskilt utsatte, trakk Kvinnevoldutvalget fram bestemmelsen om at en familiegjensforent ektefelle fikk selvstendig opphold i landet først etter tre års ekteskap, noe som tidligere var tatt opp blant annet av Foreign Womens Group.

Bredal mener motstanden i Kvinnevoldutvalget mot å diskutere kultur knyttet til kjønnsbasert vold også handlet om tidspunktet utredningsarbeidet ble gjennomført på. Dette var i etterkant av drapet på Fadime Sahindal, og Bredal beskriver hvordan det «florerte av kulturelle stereotypier og sterke generaliseringer om minoritetsmenns og foreldres vold.» (Bredal 2013, s. 129). Kvinnevoldutvalget ville heller konsentrere oppmerksomheten om majoritetsmenns partnervold. Men samtidig som dette pågikk, diskuterte altså utvalget som utredet utlendingslovgivningen, tvangsekteskap innenfor en innvandringspolitisk ramme.

2007 – handlingsplan mot tvangsekteskap 2008–2011

Høringsrundene og diskusjonen om aldersgrense for familiegjenforening ved ekteskap endte imidlertid (i juni 2007) med at regjeringen²⁸ ikke fremmet forslag om å heve aldersgrensen til 21 år. Departementet begrunnet avgjørelsen med at de hadde «sett hen til de innvendinger som er fremkommet i høringsrunden» (se Bråten 2013, s. 168). Samtidig som dette ble fastslått i juni 2007, la regjeringen fram en ny Handlingsplan mot tvangsekteskap for perioden 2008–2011 med 40 «videreførte og nye tiltak» og 70 millioner kroner til å gjennomføre disse. Planen var, som den første i 1998, et samarbeid mellom flere departementer, men koordinert og forankret i det som da het Barne- og likestillingsdepartementet. I denne handlingsplanen behandles tvangsekteskap som «del av et større problemfelt relatert til autoritær oppdragelse, kontroll og vold», og begrepet «æresrelatert vold» brukes som en samlebetegnelse om dette.²⁹ Det slås innledningsvis i handlingsplanen fast at «tvangsekteskap er en form for vold i nære relasjoner», og at det «i stor grad er de samme hjelpetjenestene som skal yte bistand ved tilfeller av tvangsekteskap som ved øvrige tilfeller av vold i nære relasjoner».³⁰ Dette er formuleringer som peker i retning av at arbeidet mot tvangsekteskap og andre former for æresrelatert vold skal «mainstreames» (Bredal 2013, s. 131), det vil si gjøres til en del av det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner. Samtidig bidrar de mest sentrale forslagene i handlingsplanen til å etablere tvangsekteskap som en oppgave for særskilte deler av hjelpeapparatet. Det opprettes minoritetsrådgivere ved videregående skoler og integreringsattachéstillinger ved utenriksstasjoner som skal virke både forebyggende og som hjelpetiltak. Ansvaret for disse stillingskategoriene ble lagt til det da relativt nyopprettede Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi)³¹, ikke til Utdanningsdirektoratet og utenriktjenesten. Og kompetanseteamet som ble vedtatt opprettet i Handlingsplanen fra 2002, ble i Handlingsplanen for 2008–2011 vedtatt videreført og styrket, også det nå knyttet til IMDi. Integreringspolitikken var, på dette tidspunktet, lagt til Arbeids- og integreringsdepartementet, men etter valget i 2009 ble ansvaret og IMDi flyttet til det som fra da av har vært Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD). Arbeidet mot tvangsekteskap har siden vært en sak for BLD, mens ansvaret for vold i nære relasjoner gjennom hele perioden hvor tvangsekteskap har vært på dagsordenen, har vært plassert i Justisdepartementet.

Det vises i Handlingsplanen 2008–2011 eksplisitt til forskning på feltet tvangsekteskap, nærmere bestemt til rapporten *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*, utarbeidet av Anja Bredal og Lill Salole Skjerven ved Senter for kvinne- og

²⁸ Regjeringen Stoltenberg II (Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet)

²⁹ Handlingsplan mot tvangsekteskap (2008–2011), s. 6

³⁰ Handlingsplan mot tvangsekteskap (2008–2011), s. 7

³¹ IMDi opprettes i 2006.

kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo i 2007. Denne rapporten oppgis å ha vært en viktig del av arbeidet med Handlingsplanen som sådan. Rapporten ble utarbeidet på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet (se pkt. 2.2.7 for nærmere omtale av resultater fra rapporten).

2012 – kombinerte handlingsplaner

Handlingsplanen 2008–2011 ble avløst av en ny type handlingsplan i 2012. Da presenterte regjeringen³² *Handlingsplaner mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* (2012). Det ble ikke begrunnet hvorfor handlingsplanene mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse nå ble kombinert i en og samme utgivelse, men daværende barne-, likestillings- og inkluderingsminister Audun Lysbakken (SV) understreker innledningsvis at «vi må kjempe for at unge jenter og gutter skal kunne ta egne valg om sitt liv og sin fremtid, også valg av livsledsager», og at «på samme måte skal barn og unge få bestemme over egen kropp. Det er min plikt å sikre at unge jenter og kvinner ikke blir utsatt for de store helsemessige konsekvensene som kjønnslemlestelse innebærer».

Det slås videre fast at de som utsettes for slike overgrep eller er i fare for å bli utsatt for dette, må få den hjelpen de trenger, at det handler om å slåss mot sosial kontroll og for retten til å bestemme over eget liv, og at «overgrep» ikke kan «bortforklares med kulturforskjeller».³³ Planen er disponert med en del om «fellestiltak», en del om tiltak mot tvangsekteskap, en del om tiltak mot kjønnslemlestelse og en del om tiltak som videreføres i ordinær drift eller avsluttes i 2011.

Under fellestiltak nevnes blant annet det som nå er et Kompetanseteam mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, minoritetsrådgivere på skoler og integreringsrådgivere på utenriksstasjoner. Tiltak som vi tidligere har sett at er opprettet særlig med henblikk på arbeid mot tvangsekteskap, som minoritetsrådgivere ved skolene, listes nå som fellestiltak mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse.

2013 – integrert handlingsplan

Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), presentert av regjeringen³⁴ tidlig i 2013, er den første handlingsplanen som også har med et tredje område: «alvorlige begrensninger av unges frihet». Innledningsvis slår daværende barne-, likestillings- og inkluderingsminister Inga Marte Thorkildsen (SV) fast at: «Frihet til å elske den du vil, til å bestemme over egen kropp

³² Regjeringen Stoltenberg II (Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet)

³³ *Handlingsplaner mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* (2012), s. 3

³⁴ Regjeringen Stoltenberg II (Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet)

og frihet til å ta selvstendige valg, er sentrale verdier i vårt samfunn. Tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet er uforenelig med disse verdiene.» Og at: «Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse er former for vold i nære relasjoner.»³⁵

Denne planen er, i motsetning til planen fra 2012, en integrert plan der de to hovedtemaene (tvangsekteskap og kjønnslemlestelse) ikke skilles fra hverandre i disposisjon og tiltak. To hovedområder pekes ut: styrking av den forbyggende innsatsen i skolene og styrking av hjelpetiltak i offentlig regi gjennom kompetanseheving og samordning av tjenester. Arbeidet skal i større grad samordnes med den øvrige innsatsen mot vold i nære relasjoner, og det framheves at innsatsen bygger på erfaringer som er gjort av offentlige tjenester og frivillige organisasjoner, samt en flerårig «kunnskapsutvikling» i forskningsmiljøer, IMDi og Barne- og ungdomsdirektoratet (Bufdir). Det vises eksplisitt til Institutt for samfunnsforskning (ISF) sin evaluering av Handlingsplan mot tvangsekteskap (2008–2011) og de konklusjoner som ble gjort der (mens det ikke tilsvarende vises til evalueringen som ble gjort av Handlingsplan mot kjønnslemlestelse 2008–2011).

Når det gjelder den nye tematikken i denne handlingsplanen «alvorlige begrensninger av unges frihet», vises det til erfaringer med minoritetsrådgiveres forbyggende arbeid i skolen og at det kan være «misvisende å bruke tvangsekteskap som begrep, fordi de fleste unge som tar kontakt, har utfordringer som dreier seg om ekstrem kontroll, og frykt for å bli utsatt for represalier i form av vold eller tvangsekteskap».³⁶ Det understrekes at slike overgrep kan ramme både jenter og gutter, men at jenter er særlig utsatte fordi «deres oppførsel knyttes til seksuell ærbarhet og dermed til familiens ære». Det forebyggende arbeidet skal her være rettet inn mot «å styrke retten til å ta egne valg».³⁷ Handlingsplanen fra 2013 utvider med andre ord nedslagsfeltet for tiltakene til en bredere tematikk knyttet til vold og kontroll i enkelte familier med innvandrerbakgrunn..

Den integrerte handlingsplanen blir, som den forrige mot tvangsekteskap, følgevurdert av Institutt for samfunnsforskning.

³⁵ Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), s. 5

³⁶ Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), s. 11

³⁷ Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), s. 11

2000-tallet – stortingsmeldinger om integrering

Det har på 2000-tallet, parallelt med handlingsplanene, kommet to stortingsmeldinger om integreringspolitikk der temaet tvangsekteskap er med. Det er ikke her brakt opp tema som ikke samtidig er berørt i handlingsplaner. Når vi likevel nevner meldingene, er det for å påpeke skiftet som skjedde i stortingsmeldingene fra 1980-tallet til 2000-tallet, i avveiningene av hensynet til innvandreres kultur på den ene siden mot hensynet til likestilling og barneoppdragelse på den andre. Konkretiseringen av at slike motsetninger kunne innebære overgrep som kjønnslemlestelse og tvangsekteskap, har ført til understrekinger av at norsk lov og hensynet til menneskerettighetene gjelder. Det inviteres ikke lenger på generelt grunnlag til dialog.³⁸ St.meld. nr. 49 *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* (2003-2004)³⁹ framhever at en hovedsak i årene som kommer, vil være at «alle unge får anledning til å velge det de mener er riktig for seg»⁴⁰, og at regjeringen vil motarbeide forhold som hindrer en slik valgfrihet, enten slike hinder finnes i storsamfunnet eller i den unges sosiale omgivelser. Det tas til orde for å drøfte spørsmål om intervensjoner i personers private liv, for slik å håndtere forhold som ikke er ulovlige, men uønskede. Det vises til at norsk lov gir barn rett til å bli hørt i spørsmål som angår dem personlig, og at retten til fri religionsutøvelse ikke innebærer at alle handlinger som er religiøst motivert eller påvirket av religiøs overbevisning, er tillatt. Dersom individers rettigheter krenkes, «må hensynet til individet gå foran hensynet til gruppens ønske om å opprettholde sine tradisjoner».⁴¹ Tvangsekteskap nevnes blant praksiser som er ulovlige, andre slik er kjønnslemlestelse, ulovlig skolefravær, bigami og etnisk diskriminering / rasistisk vold og trakassering. Blant ting som foregår i familien og som ikke er ulovlige men uønskede, nevnes press til å gifte seg innenfor kasten, barn som ikke får lov å være med på leirskole, barn som tas ut av norsk skole for å gå på skole i foreldrenes opprinnelsesland, og foreldre som ikke ønsker at jenter skal ta høyere utdanning. Dette vil regjeringen håndtere gjennom informasjon, felles møteplasser og dialog, og altså ikke ved lov.⁴² Stortingsmeldingen gjør i realiteten forhold i familien og hvordan disse påvirker barn og unges muligheter, til ett av de viktigste temaene i integreringspolitikken.

Dette er en prioritering som ikke følges opp i neste stortingsmelding om integreringspolitikken Meld. St. 6 (2012-2013) *En helhetlig integreringspolitikk*, men det er heller ikke her noen tvil om prioriteringen av den enkeltes individuelle rettigheter.

³⁸ Se for eksempel Meld. St. 6. (2012-2013) *En helhetlig integreringspolitikk*, s. 86

³⁹ Regjeringen Bondevik II

⁴⁰ St.meld. nr. 49 *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* (2003-2004), s. 26

⁴¹ St.meld. nr. 49 *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* (2003-2004), s. 41–43

⁴² St.meld. nr. 49 *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse* (2003-2004), s. 56–59

Det ble i en periode laget handlingsplaner om integreringspolitikken som vedlegg til statsbudsjettene, disse hadde også enkelte tiltak som angikk tvangsekteskap. Slike handlingsplaner som vedlegg til statsbudsjettet ble utarbeidet både for statsbudsjettet for 2007, 2008, 2009 og 2010.

2014 – innvandringspolitikk mot tvangsekteskap

I forbindelse med etableringen av ny regjering⁴³ etter stortingsvalget i 2013 ble det inngått en samarbeidsavtale mellom regjeringspartiene Høyre og Fremskrittspartiet og to partier i Stortinget, Kristelig Folkeparti og Venstre. En del av denne samarbeidsavtalen pekte fram mot endringer i innvandringspolitikken.

En avtale om slike endringer ble presentert 28. februar 2014.⁴⁴ En del av avtalen vedrører familieetablering og familiegjennforening. Det skal innføres en «24 års-grense for familieetablering, med liberale skjønnsvurderinger, ut fra at hensikten med endringen er å bekjempe tvangsekteskap og sikre at paret kan forsørge seg selv». Det skal som en følge av dette være et vilkår for oppholdstillatelse for ektefeller og samboere at begge parter har fylt 24 år.

Det skal være unntak fra denne regelen, den gjelder ikke dersom samlivet var «etablert før tidspunktet for referansepersonenes innreise til riket», og når «partene har levd et etablert samliv i Norge mens begge har hatt oppholdstillatelse». Det kan også «gjøres unntak fra vilkåret dersom det er åpenbart at ekteskapet/samlivet er frivillig og paret kan forsørge seg selv». Det er ikke konkretisert hvordan åpenbart frivillig skal defineres i regelverket og i håndhevingen av dette. Et punkt er føyet til presiseringene: «Partene er enige om å utarbeide tiltak for å forhindre at unge personer tvangsgiftes i Norge eller opprinnelseslandet/utlandet.» Her varsles altså nye tiltak mot tvangsekteskap, uten at det antydes hva dette kan dreie seg om.

Den nye innvandringspolitikken som ble presentert ved utgangen av februar, medfører også andre endringer som vedrører ekteskap. Kravet om botid for selvstendig oppholdstillatelse ved ekteskap heves til fem år. Det presiseres at man søker å motvirke negative virkninger av botidskravet, særlig for dem som opplever mishandling i familielivet. Dette skal gjøres ved å gjennomgå reglene i utlendingsloven og forskriftene for å finne avbøtende tiltak. Underholdskravet i familieetableringssaker heves også til lønnstrinn 24 i statens regulativ, for tiden 297 900 kroner i bruttolønn.

En analyse av de politiske partienes likestilling- og integreringspolitikk i partienes program for stortingsperioden 2009–2013 viste at det da kun var Fremskrittspartiet som eksplisitt tok til orde for å benytte utlendingsloven for å forhindre tvangsekte-

⁴³ Regjeringen Solberg I (Høyre og Fremskrittspartiet)

⁴⁴ «Avtale og gjennomføringspunkter om utlendingsfeltet fremforhandlet av Venstre, Kristelig Folkeparti, Fremskrittspartiet og Høyre»

skap (Bråten 2013, s. 167–169). Når de samarbeidende partiene i et forlik om innvandringspolitikken går inn for dette, kan det derfor vanskelig tolkes annerledes enn at det er Fremskrittspartiet som har vunnet fram. Samtidig har forslag om å bruke regler i innvandringspolitikken mot tvangsekteskap også tidligere, som vi har sett, vunnet gjenklang i flere partier (se 2.1.6 og 2.1.7). Fremskrittspartiet har ikke vært alene om slike forslag, og det har så langt vært lite offentlig debatt om denne delen av de samarbeidende partienes avtale om innvandringspolitikken.

Oppsummert

Gjennomgangen av tvangsekteskap i offentlig debatt og politiske grunnlagsdokumenter har vist at det gjennom 1980-tallet og inn på 1990-tallet flere ganger ble understreket at det manglet kunnskap om kvinners og ungdoms situasjon i familier med innvandererbakgrunn. Samtidig ble det – gjentatte ganger – vist til mulige motsetninger mellom norske likestillings- og barneoppdragelsesnormer og innvandereres. Tilnærmingen til slike potensielle motsetninger var gjennom 1980-tallet at de skulle møtes med dialog, en tilnærming som ble kraftig utfordret utover på 1990- og 2000-tallet da historier om tvangsekteskap og æresrelatert vold fikk stor offentlig oppmerksomhet og det ble konkret hva potensielle motsetninger kunne dreie seg om. Innsatsen for å forebygge og avhjelpe slike overgrep lente seg i starten på kompetansen og innsatsen til frivillige, men er i økende grad blitt offentlige oppgaver. Det har imidlertid vært en tendens til at tiltak mot tvangsekteskap er gjort til særskilte innsatser i integreringspolitikken, framfor å bli integrert i den generelle politikken mot vold i nære relasjoner. Krisesentre utgjør her et unntak. De har fra starten av vært et viktig hjelpetiltak også for utsatte for tvangsekteskap. Innsatsen mot tvangsekteskap har i hovedsak tatt form av forebyggede tiltak og hjelp til de utsatte, men det har også fra tidlig på 2000-tallet vært diskutert å bruke innvandringspolitikken ved å sette en særaldersgrense for familiegjening ved ekteskap. Dette er forslag som nå antakelig blir realisert som del av avtalen mellom dagens regjeringspartier Høyre og Fremskrittspartiet, samt Kristelig Folkeparti og Venstre.

2.2 Forskning på tvangsekteskap i norsk kontekst

To tiår tilbake manglet det altså forskningsbasert kunnskap om tvangsekteskap. Vi skal i det følgende se at dette har endret seg når det gjelder enkelte tema og tilnærminger. Det er samtidig fortsatt betydelige kunnskapshull, og svært mye av den eksisterende forskningen på feltet har vært initiert av departement og direktorat.

Den første forskningsrapporten om arrangerte ekteskap og tvangsekteskap

I 1996 ble Anja Bredal, som da var relativt fersk sosiolog⁴⁵, engasjert av det daværende Likestillingsrådet⁴⁶ for å utrede aktuelle tema knyttet til innvandrerkvinner. Rådet ønsket å bli mer aktive på dette feltet. Bredal intervjuet en del ressurspersoner, med minoritets- og majoritetsbakgrunn, og foreslo flere tema. Oppdragsgiver ønsket at hun skulle gå videre med tvangsekteskap. Bredal søkte da Barne- og familiedepartementet og fikk finansiering til en mindre undersøkelse (Bredal 2006, s. 12). Resultatene fra undersøkelsen ble publisert i april 1998 i form av rapporten *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap blant ungdom med innvandrerbakgrunn* fra det som da var blitt Kompetansesenter for likestilling⁴⁷.

Rapportens uttalte mål er å møte behov for forskningsbasert kunnskap på et område hvor slik kunnskap mangler, noe Bredal gjør ved å konsentrere oppmerksomheten om hva «arrangerte ekteskap innebærer i dagens flerkulturelle Norge» (Bredal 1998, s. 6). Valget av arrangerte ekteskap som studiens hovedfokus var motivert av at tvangsekteskap handler om at «foreldre og andre slektninger tvinger unge kvinner og menn til å inngå et arrangert ekteskap mot sin vilje» (Bredal 2006b). Vi har valgt å presentere resultater fra denne første studien nokså grundig fordi det er den første studien, ikke først og fremst av tvangsekteskap, men av arrangerte ekteskap blant innvandrede minoriteter i Norge, og fordi denne studien utgjør et startpunkt for Anja Bredals videre forskning på området. Dessuten er studien – på flere punkter – et viktig referansepunkt for politikkutviklingen.

Bredal har, idet hun tar fatt på arbeidet, lite annen empirisk forskning om arrangerte ekteskap foretatt i norsk kontekst å bygge på. Men hun viser til at giftemål er et tema som dukker opp i flere studier av ungdom med innvandrerbakgrunn. Studiene det da vises til, er i hovedsak hovedoppgaver og magisteravhandlinger. Kathrine Sveen Lorentz⁷ hovedoppgave i psykologi ved Universitetet i Oslo fra 1995, *Nikkedukker er vi ikke...*,

⁴⁵ Anja Bredal hadde i 1993 levert hovedoppgave i sosiologi ved Universitetet i Oslo om «innvandrerskapet og hvordan det er å leve som innvandrer i Norge» basert på intervjuer med 15 kvinner og menn med marokkansk bakgrunn (Bredal 1993).

⁴⁶ Likestillingsrådet ble opprettet i 1972 og avløste da Likelønnsrådet som var startet i 1959. Medlemmene i Likestillingsrådet var oppnevnt av regjeringen, sju på individuell basis, to etter forslag fra Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), to fra Landsorganisasjonen (LO) og to etter forslag fra Norske Kvinners Nasjonalråd (NKN). Likestillingsrådet skulle arbeide for likelønn og rådgi offentlige myndigheter i likestillingsspørsmål generelt. Med enkelte omorganiseringer underveis eksisterte Likestillingsrådet fram til 1997 (se NOU 2011: 18, s. 110).

⁴⁷ Kompetansesenter for likestilling ble etablert i 1997 og endret senere navn til Likestillingssenteret. Dets mandat var å drive holdningsskapende arbeid og være pådriver i arbeidet for likestilling og mot kjønnsdiskriminering. Likestillingssenteret ble nedlagt i 2005, men en del av oppgavene ble videreført ved etableringen av Likestillings- og diskrimineringsombudet i 2006 (NOU 2011: 18, s. 122).

der Lorentz har intervjuet ti pakistansk-norske jenter, blant annet om kjæresten og ekteskap. Disse unge kvinnene er, så nær som en, positive til at foreldrene har en rolle i valg av ektefelle, samtidig forbeholder de seg retten til å si nei og er klare motstandere av tvang. De vil ha en pakistansk-norsk partner, og noen er positive til å gifte seg med en fetter, andre ikke. De ser for seg at de skal være yrkesaktive, også etter at de har giftet seg, men antyder at det kan være vanskelig å utsette giftermålet for å få fortsette utdanningen. Lorentz spør – ifølge Bredal – om familieliv kanskje er det området hvor man ser mest kontinuitet sammenlignet med foreldregenerasjonen (Bredal 1998, s. 14).

Bredal viser også til Anne Havnørs avhandling til magistergraden i sosialantropologi ved Universitetet i Oslo fra 1987, hvor Havnør har intervjuet 17 innvandrerkvinner på Krisesenteret i Oslo: «Samlivskrise mellom to kulturer. Muslimske innvandrerkvinner på Krisesenteret i Oslo; muligheter og begrensninger for problemløsning». De fleste av de intervjuede kvinnene, som hadde bakgrunn fra Pakistan, India, Marokko og Tyrkia, var gift arrangert med en de knapt hadde truffet på forhånd. Bredal gjengir hvordan Havnør beskriver kvinnenes holdning til ekteskapsinngåelse som en kombinasjon av blyghet og relativ entusiasme, knyttet til at ekteskapet ville innebære frihet sammenlignet med foreldrenes strenge overvåking. Kvinnene forventet at ekteskap kunne gi mulighet til selvrealisering i kvinnerollen, og enkelte hadde en i hovedsak generalisert romantisk forventning til ektefellerelasjonen (Bredal 1998, s. 14). Bredal viser i tillegg til Bente Astad sin hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, fra 1993: «'Gode muslimer' og 'moderne tyrkere'. Kontinuitet og endring av kulturelle tradisjoner. En studie blant tyrkiske innvandrere i en norsk by», men da mest som kilde til at arrangerte ekteskap er utbredt også blant tyrkiske innvandrere i Norge. Rapporten har i tillegg referanser til Inger-Lise Liens bok *Ordet som stempler djevlene*, som bygget på et forskningsprosjekt «Rasisme og diskriminering i hverdagen» ved Norsk institutt for by- og regionforskning (1993–1996). Lien undersøkte «pakistanernes hverdags-erfaringer» herunder også giftermål (Lien 1997).

Bredals problemstillinger i rapporten fra 1998 er først og fremst hvordan arrangerte ekteskap praktiseres i minoriteter hvor denne ekteskapsordningen er vanlig, og da med vekt på hvordan de unge selv forstår dette: Hvorfor gifter de seg på denne måten, hvilke vurderinger ligger til grunn ved valg av ektefelle, og hvor stor innflytelse har ungdommene i ekteskapsprosessen? Bestemmer foreldrene alt, eller er det rom for forhandlinger? Og hvilken betydning har normer for kjønnsrelasjoner – er det for eksempel forskjell på unge gutter og jenters medbestemmelse, er tvangsekteskap først og fremst et jenteproblem? Målet er «å forstå ungdommenes opplevelse av å gifte seg på denne måten» (Bredal 1998, s. 6–7).

Spørsmålene er søkt besvart gjennom dybdeintervjuer med 16 ungdommer og unge voksne i alderen 18–29 år, elleve jenter og fem gutter. De aller fleste av disse har hatt mesteparten av oppveksten i Norge, men to av guttene og en av jentene er kommet til Norge fordi de giftet seg med en som var oppvokst her. Foreldrene til de intervju-

ede ungdommene har innvandret fra Pakistan, Tyrkia, India/Øst-Afrika, Marokko, Afghanistan og Eks-Jugoslavia. De aller fleste ungdommene hadde eller var i ferd med å ta videregående utdanning, tre holdt på med høyere utdanning. Ti av dem var eller hadde vært gift. To av jentene var skilt, og en av disse hadde vært gift to ganger. Det vil si at intervjumaterialet omfattet elleve ekteskap, hvorav åtte var arrangert. Tre ekteskap var det Bredal kaller «selvgjorte», det vil si at partene hadde ordnet ekteskapet på egen hånd. Alle de arrangerte ekteskapene var transnasjonale, det vil si at en som i hovedsak er vokst opp i Norge, gifter seg med en fra foreldrenes hjemland (Bredal 1998, s. 18–19).

Bredal legger innledningsvis til grunn at arrangerte ekteskap er vanlig i kulturer kjennetegnet av å være familieorientert eller kollektivistiske, i motsetning til individorientert eller individualistiske og der familie og samfunn er organisert basert på et generasjons- og kjønns hierarki. «Familien er grunnenheten i samfunnet, og individet deltar i samfunnet først og fremst som medlem i en familie» (Bredal 1998, s. 7). Ekteskap er i slike samfunn ikke kun et individuelt anliggende, men en allianse mellom familier, der familietilhørighet, men også klan og kaste har betydning, og der hva som er fornuftig sett ut fra familiens og kollektivets behov, er det avgjørende. Hvor mye innflytelse den unge har, vil da kunne variere avhengig av et lands lovverk, religion, tradisjon, men også foreldres holdninger. Bredal viser til Kari Vogts fortolkning av at det innenfor islam forutsettes samtykke fra begge parter for at ekteskapet skal være gyldig, og at en fars eller families rett til å tvinge en datter eller sønn til ekteskap ikke er i tråd med islamsk lov. Samtidig, fastslår Vogt, har rettstradisjoner i flere sammenhenger gitt familier betydelig makt. Selv om menneskerettighetene, uten tvil, fastslår at tvang ikke er legitimt. Til generasjonshierarkiet følger som nevnt et kjønns hierarki, basert på at kjønnene har komplementære roller, men der menn gjennomgående har høyere status enn kvinner, og der ære og skam er sentrale verdier. Mens mannens ære er knyttet til hans evner som forsørger og beskytter av familien, er kvinnens knyttet til seksuell dydighet. Dermed må kvinner og menn – før de er gift – i minst mulig grad omgås, noe som i seg selv kan være en årsak til tradisjonen med arrangerte ekteskap (Bredal 1998, s. 7–10).

Hvordan praktiseres så slike arrangementer i familier i norsk kontekst? Med utgangspunkt i sitt intervjumateriale skiller Bredal mellom det hun kaller *selvgjorte ekteskap* som ett ytterpunkt og *tvangsekteskap* som et annet ytterpunkt. I mellom ligger arrangerte ekteskap med ulik grad av medvirkning fra de unge. Tre av de intervjuede ungdommene er kategoriske motstandere av arrangerte ekteskap, de øvrige er på hver sine vis betinget positive til denne måten å gifte seg på. Enkelte framhever at det kan være greit å få hjelp av foreldrene til å arrangere et giftermål fordi foreldres medvirkning gjør dem medansvarlige for ekteskapet. Dersom ekteskapet ikke fungerer så bra, er dette da ikke kun ungdommens ansvar, men et familieanliggende. Samtidig vil de intervjuede ungdommene ikke overlate valget av ektefelle til sine foreldre alene. De vil ha medbestemmelse, og de er ikke nødvendigvis enige med foreldrene i hva som er

en god ektefelle. Foreldrene ser gjerne etter en passende kandidat i hjemlandet fordi dette fortsatt er et sentralt referansepunkt for dem, dessuten er utvalget større der. Der er det flere fra samme klan/kaste eller fra familien (gifteklare søskenbarn), og det å få en svigerdatter- eller sønn fra hjemlandet kan bidra til å opprettholde kulturelle røtter, språk og tradisjon. Men det berettes også, fra ungdommene, om foreldre som i tillegg trekker inn individuelle egenskaper ved aktuelle kandidater, som at den utvalgte bør passe sin framtidige ektefelle, for eksempel når det gjelder utdanningsnivå.

De fleste ungdommene er, finner Bredal, enige med foreldrene i at ektefellen bør komme fra samme etniske gruppe, de ønsker en ektefelle som har flerkulturell bakgrunn slik de selv har. Men noen av de intervjuede ungdommene er også åpne for å gifte seg på tvers av etniske grupper, det gjelder særlig dem som allerede har en kjæreste med annen etnisk bakgrunn. For øvrig er ungdommene mest opptatt av individuelle egenskaper hos sin framtidige ektefelle. Og han eller hun må gjerne være vokst opp i Norge, særlig er jentene opptatt av ulempene med transnasjonale ekteskap. De vil da, i alle fall en stund, måtte ta hovedansvar for å forsørge familien og ta seg av alle andre formaliteter fordi mannen ikke vil kjenne det norske systemet. Dette strider mot den tradisjonelle kjønnsarbeidsdelingen, samtidig er flere av de intervjuede jentene opptatt av å få en mann som ikke har en svært konservativ innstilling til kjønnsroller. Og de forventer at en mann fra foreldrenes hjemland vil være mer konservativ enn en som er oppvokst i Norge, dermed er en slik mann ikke så attraktiv i deres øyne. Dessuten, kan de stole på hans motiver – er det henne eller oppholdstillatelse i Norge han egentlig vil ha?

Jentene befinner seg innenfor trangere rammer enn sine brødre. Døtre bærer ansvaret for at familien ikke skal risikere rykter som gjør skam på familiens ære. Dette har betydning for de unge jentenes ekteskapsstrategier. De befinner seg i en Catch-22-situasjon, mener Bredal, hvis en jente skal finne en gutt selv, må hun bli kjent med han, og da risikerer hun ryktet sitt. Det kan med andre ord bli for vanskelig å finne egen partner, det kan være tryggere å overlate dette til foreldrene.

Hva så med en ektefelle fra familien, et søskenbarn? Blant dem med pakistansk, tyrkisk og marokkansk bakgrunn betraktes dette som en mulighet, noe som i familien kan framstilles som trygt. Samtidig er det å gifte seg med en nær slektning, slik flere ungdommer ser det, en potensiell kilde til konflikt, og det kan gi giftepress – noe som forsterkes med migrasjon.

Beslutningsprosessen, hvorvidt de unge i realiteten opplever å ha medvirkning i valget av sin framtidige partner, behandles i rapporten med utgangspunkt i de ti ungdommene som er gift. Samtlige er blitt bedt om å gi sitt samtykke til giftemålet. Noen sa ja til det første tilbudet, andre sa ja etter å ha sagt nei til mange tilbud, og to jenter sa nei uten å bli hørt. Det er ulike grader av samtykke, oppsummerer Bredal, ulike måter å uttrykke samtykke på og ulike begrunnelser for å samtykke. Her er med andre ord variasjon, samtidig som enkelte tema går igjen i ungdommenes historier. Når de samtykker, har det sammenheng med respekt for foreldrene og familiesamholdet.

Dersom de insisterer på å ordne sitt eget ekteskap, viser de unge i praksis manglende tillit til at foreldrene vet barnas beste, og de fratar dem en oppgave som tilligger det å være foreldre. Ekteskaps spørsmålet handler slik sett om noe mer komplisert enn å velge individuelt kontra kollektivt. Familien (kollektivet) har to ansikt, argumenterer Bredal, på den ene siden familiesamholdet og det tette fellesskap, på den andre siden autoritetshierarkiet basert på generasjon og kjønn, der ikke alle medlemmer har like mye de skulle ha sagt. For mange handler konflikt om «å utvide handlingsrommet innenfor rammen av familiesamholdet og foreldreresspekten» (Bredal 1998, s. 65). De søker å utvide rommet for forhandlinger innenfor familien framfor å bryte med den, ikke bare fordi de føler ansvar for familiens ære, og fordi sanksjonene kan være store og alternativene få, men også fordi det handler om ungdommens egen identitet: «De er en del av kollektivet og kollektivet en del av dem» (ibid., s. 65).

Forhandlingsmulighetene er, mener Bredal, først og fremst knyttet til foreldrenes vilje til å inkludere ungdommene. Men hun peker også på at strukturelle betingelser, som at ekteskap arrangeres transnasjonalt, kan ha betydning. Dette innebærer at beslutninger blir spredt ut i tid og rom og omfatter en rekke hendelser over to kontinenter. Et forhandlingskort for ungdommen kan være å stille betingelser, et annet kan være å ha en egen kandidat. Å ha en egen kandidat er imidlertid vanskelig, særlig for jentene, som da kan bli mistenkt for å ha gått over streken i forholdet til det motsatte kjønn. Samtykket kan også arte seg forskjellig: Det kan være passivt, basert på at dette er en kollektiv beslutning, det kan være utydelig, trangt (basert på at alt uansett er bestemt) og den unge kan bli utsatt for *et tvingende giftepress*. Ingen av de intervjuede ungdommene definerer imidlertid sin erfaring som tvangsgifting, selv om de altså opplever konflikt mellom egne og foreldrenes behov, og selv om to sier nei til ekteskapet uten at de blir hørt. «Tvangsgifting innebærer at man ikke har hatt en reell mulighet til å nekte å gifte seg» skriver Bredal (ibid., s. 67), som mener at det i intervjumaterialet er eksempler på samtykker som er mer seremonielle enn reelle. Bredal konkluderer slik om tvang:

Flere av ungdommene som har konflikter med foreldre rundt ekteskap, vil nok oppleve sine problemer mer som giftepress enn som tvang. Ikke bare fra foreldrene, men fra slekt og ikke minst minoritetsmiljøet. Det er de samme mekanismene som gjør at ungdommene ikke definerer det som tvang som gjør presset effektivt: Hensynet til familiesamholdet, foreldreresspekten og lojalitetsfølelsen som de både kan reflektere over og som bare er der, sitter i kroppen så å si, og ikke minst ambivalensen til det hele. For flere kan nok presset bli så stort at de sier ja, for så å angre etter at de er gift. Grensen til tvang er flytende, og det er nettopp i den problematiske gråsonen at mye av den viktige innsikten ligger. (Bredal 1998, s. 68)

Samtidig, understreker Bredal, er ikke undersøkelsen hun har gjennomført, en studie av tvangsekteskap. «Det gjenstår å gjøre en dybdestudie av et utvalg tvangssaker der

begge parters syn kommer fram» (Bredal 1998, s. 68). Et viktig spørsmål vil da være, mener hun, hva slags foreldre som bruker tvang, om det er en bestemt type foreldre som blir overgripere, om det er bestemte forhold i familien, eller om det er situasjonen i seg selv som inviterer til tvangsbruk. Andre viktige spørsmål, argumenteres det, er knyttet til det transnasjonale og hvordan bruk av tvang oppfattes i minoritetsmiljøer i Norge.

Hva ga denne rapporten fra 1998 av ny kunnskap? Den ga innsikt i hvordan giftermål kan være et familieanliggende, den viste fram hvordan arrangerte gifteprosesser kan foregå og problematiserte hva den enkelte ungdom legger i å samtykke til ekteskap. Den nyanserte forestillinger om hva det vil si å gifte seg arrangert, ved å vektlegge de unges selvfølgeleggjorte holdning til at foreldre skal ha et ord med i laget. Samtidig som den viste fram at hensynet til familien, til kollektivet, også kan virke tvingende i seg selv eller brukes som tvangsmiddel av familiemedlemmer som vet hvor viktig familietilhørigheten er for den enkelte unge.

Bredal gjør, i rapporten fra 1998, også et forsøk på å undersøke omfanget av tvangsekteskap. Samtidig understreker hun at dette er vanskelig, slik det også er vanskelig å kartlegge forekomst av andre typer vold i nære relasjoner. Hun søker å få oversikt ved å henvende seg til hjelpere, til krisesentre og utvalgte barnevernkontor. Disse blir spurt om hvor mange kvinner og barn under 18 år de har hatt boende som er blitt truet med å bli eller er blitt tvangsgiftet. Henvendelsen gikk til samtlige 58 krisesentre, og 48 svarte. Flertallet (28) har på dette tidspunktet ikke hatt slike saker, mens 20 sentre anslår at de i perioden 1990–1995 har hatt til sammen 56 beboere som var blitt truet med å bli eller faktisk var blitt tvangsgiftet. I fem av sakene samarbeidet krisesentre, slik at totaltallet ligger noe lavere. Innenfor barnevernet ble undersøkelsen avgrenset til kommuner med en viss andel innvandrere bosatt. Til sammen 100 barnevernkontor fikk spørsmål om forekomst av tvangsekteskapsaker. 72 kontorer svarte. 22 oppga at de i perioden 1990–1997 hadde hatt til sammen 43 saker, de øvrige kontorene hadde ikke hatt noen (Bredal 1998, s. 81–82).

Det ble også innhentet data fra noen støttesentre. Nettverksgruppen ved Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS) oppgir 75 saker i 1996. MiRA – Ressurscenter for innvandrer- og flyktningkvinner oppgir 36 saker der jenter frykter for å bli tvangsgiftet i 1996 og 52 i 1997. Selvhjelp for Innvandrere og Flyktninger (SEIF) har også hatt enkelte saker. Bredal gjorde i tillegg en rundspørring der de norske ambassadene i India, Tyrkia og Pakistan var med. Ambassaden i New Dehli hadde ingen saker, Ankara en telefonhenvendelse og Islamabad tre–fire henvendelser per år i perioden 1993–1997.

Tallmaterialet fra 1998 synliggjorde, til tross for usikkerheten det var forbundet med, at tvangsekteskap var et problem av et visst omfang også i Norge. Og det fungerte som et sterkt argument for de anbefalte tiltakene denne første rapporten også inneholdt. De anbefalte tiltakene dreide seg om forebygging, krisehåndtering og konfliktløsning. Det pekes på krisesentre som et alternativ for dem som bryter med familien, men at det er dokumentert behov for å styrke kompetansen på sentrene (her refereres det til en

undersøkelse gjort av Rachel Paul om situasjonen for minoritetskvinner på krisesentre i Norden). Samtidig påpekes det at krisesentre kun er for kvinner over 18 år, og at det mangler et tilbud til jenter under 18 år og til gutter, samt at krisesentre uansett er en kortsiktig løsning. Det anbefales et prøveprosjekt med kollektive boformer for kvinner med minoritetsbakgrunn. Og det anbefales å legge til rette for megling mellom ungdommer og foreldre der dette er mulig

Juridisk anbefales det å innføre offentlig påtale, slik at den som blir tvangsgiftet, ikke selv behøver å anmelde nær familie, samt at aktuelle partnere som kommer til landet, bør informeres om treårsregelen. Det anbefales som vi har sett, å forske mer, og at støttesentre systematisk dokumenterer og statistikkfører saker. Og det anbefales at det i samarbeid med muslimske organisasjoner utarbeides støttmateriell, både til ungdom, aktuelle offentlige ansatte og andre.

Bredal viser i denne første forskningsrapporten til at Barne- og familiedepartementet har bedt om en vurdering av behovet for et støttesenter knyttet til ekteskap og tvangsekteskap. Hun anbefaler en nasjonal kompetansegruppe på flerkulturelle familie- og generasjonskonflikter (Bredal 1998, s. 95).

Bredal arbeider, etter å ha avsluttet denne rapporten, videre med en nordisk kartlegging: «Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norden», finansiert av Nordisk ministerråd, som kommer i 1999. Samme år starter hun også et doktorgradsprosjekt som stipendiat ved Institutt for samfunnsforskning. Dette arbeidet fullføres i 2004. Avhandlingen er konsentrert om problemstillinger knyttet til de unges innflytelse ved arrangerte ekteskap, med basis i hvordan de selv forstår gifteprosessen (Bredal 2006). Men først til forskningsbidrag som kom i mellomtiden.

Ulike religiøse ekteskapstradisjoner

Sosialantropolog og religionshistoriker Berit Thorbjørnsrud gjør i 2001 en utredning for Barne- og familiedepartementet: «Syn på ekteskap blant hinduer, buddhister, sikher, muslimer og kristne», i 2005 følger hun opp med å redigere boka *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*, der flere forskere bidrar med kunnskap om ulike religioners ekteskapsyn og praksiser.

Arbeidet fra 2001 er en kortfattet utredning basert på en gjennomgang av de ulike religionenes tilnærming til ekteskapet. Hovedspørsmålet er hvem som kan kontrollere ekteskapsinngåelse, og syn hinduer, buddhister, sikher, muslimer og kristne har på ekteskapet. Et kjernespor er om tvang aksepteres. Det understrekes innledningsvis at det her er snakk om «komplekse og mangetydige læresystemer, som danner utgangspunkt for svært varierte praktiske utforminger», og at det derfor ikke «eksisterer noe entydig svar på hvem som kan kontrollere ekteskapsinngåelse blant de troende innen noen av disse religiøse gruppene» (Thorbjørnsrud 2001, s. 4). Ekteskapspraksiser

varierer på tvers, men også innenfor religioner, mellom å være noe familien/slekten fullstendig kontrollerer, til å være helt opp til den enkelte å bestemme selv.

Thorbjørnsrud viser til at «ulike typer av forhandlinger og kompromiss mellom foreldre og gifteferdige barn» er det mest typiske innenfor alle de nevnte religionene når man befinner seg i Midtøsten og Asia, og at hun særlig vil konsentrere seg om hvordan ekteskap praktiseres «innenfor slektsbaserte samfunn, eller blant grupper som har sin opprinnelse i slike» (Thorbjørnsrud 2001, s. 5). Slik kobler Thorbjørnsrud religionens betydning for valg av ektefelle og ekteskapsinngåelse til forholdet mellom individ og kollektiv i samfunnet hvor religionen praktiseres. Koblingen begrunnes ikke nærmere i denne utredningen, og forholdet mellom religion og samfunn diskuteres heller ikke. Thorbjørnsrud konsentrerer seg om å gjennomgå forholdet mellom familie og individ innenfor religionene, og framhever at ekteskapet – på tvers av religioner – tillegges stor vekt.

Det er gjennom å inngå ekteskap og stifte familie at det absolutte flertallet innen disse fem religiøse gruppene opplever å realisere seg som hinduer, sikher, buddhister, muslimer og kristne. Likevel representerer ekteskapet i mindre grad en relasjon mellom to individer enn en relasjon mellom to familier: I religiøse tekster og/eller innen religiøs praksis er det ofte ikke individet, men relasjoner, særlig innad i familien, som fokuseres. Og familierelasjonene reguleres av religiøse idealer som autoritet/omsorg og tillit/lydighet/respekt. (Thorbjørnsrud 2001, s.7) .

Dermed er det også slik at en ungdom som motsetter seg en partner valgt av foreldrene, kan forstås som ikke å ha den nødvendige tillit, respekt og kjærlighet til foreldrene (Thorbjørnsrud 2001, s. 7).

Familien er, argumenterer Thorbjørnsrud, på tvers av religioner en enhet der mann og kvinne er mer eller mindre likeverdige og komplementære partnere, men der mannen prinsipielt tillegges «den avgjørende autoritet», og der kvinnen har «ansvaret for den praktiske utformingen av familielivet» (s. 7). Denne vektleggingen av familien og det kollektive gjør at begreper som selvbestemmelse kontra tvang kan være vanskelige å anvende på en meningsfull måte: «Disse begrepene forutsetter langt på vei en idé om et autonomt individ som grunnenhet, noe som i liten grad eksisterer eller ansees som ønskelig å skulle eksistere blant flertallet av medlemmene i disse gruppene som snarere idealiserer kollektivet.» (Thorbjørnsrud 2001, s. 7)

Det vises så til hellige tekster og til debatter innenfor de enkelte trosfelleskapene, før Thorbjørnsrud etablerer et skille mellom tre nivåer av selvbestemmelse: 1) sønner og døtres rett til å gi eller holde tilbake sitt frivillige samtykke, 2) deres rett til selv å velge en som foreldrene kan akseptere, og 3) deres rett til å velge en som foreldrene ikke aksepterer. Det er særlig knyttet til variant tre at de vanskeligste konfliktene oppstår (Thorbjørnsrud 2001, s. 7). Familielover i statene religiøse grupper befinner seg innenfor har betydning, selv om slike familielovers innflytelse varierer med sanksjoner

og staters ressurser til å etterse at loven følges. Det varierer fra et samfunn til det neste, hvorvidt en overtredelse av religiøst funderte påbud og forbud forblir en sak mellom den enkelte og Gud, eller om dette også en sak for det sosiale fellesskapet i denne verden (Thorbjørnsrud 2001, s. 8–9).

Utredningen tar for seg særtrekk ved den enkelte religion, samtidig som det understrekes at det på tvers av religioner finnes en del fellestrekk hva angår tilnærmingen til familie og ekteskap. Det understrekes også at det innenfor den enkelte religion kan være store forskjeller i de troendes praksis, og at dette har sammenheng med kultur og lovverk i samfunnet religionen praktiseres innenfor. Forholdet mellom religion og kulturelle trekk ved et samfunn påpekes, men Thorbjørnsrud drøfter i liten grad dette i rapporten utarbeidet for Barne- og familiedepartementet. Dermed blir forholdet mellom religiøse tradisjoner og tradisjoner som ikke nødvendigvis behøver å ha en religiøs begrunnelse, uklar, og det blir tilsvarende uklart hva som bidrar til at religiøse prinsipper i ulik grad preger lovverk og samfunnstradisjoner.

Evig din, som kommer i 2005, følger opp disse problemstillingene. Boka lar forskjellige forskere presentere ekteskaps- og samlivstradisjoner, herunder synet på arrangerte ekteskap og tvangsekteskap, innenfor ulike religioner og trossamfunn som er representert i Norge. Innledningen er skrevet av Berit Thorbjørnsrud, og boka har et etterord av Anja Bredal, basert på hennes avhandlingsarbeid (se 2.2), her er i tillegg et kapittel om norske rettsregler på området og et kapittel som presenterer statistikk for ekteskapsinngåelser i «det flerkulturelle Norge». Thorbjørnsrud (2005) tar i innledningen opp forholdet mellom trosfrihet og likestilling, først og fremst i det norske samfunnet. Hun diskuterer forholdet mellom sivil familierett og de lange tradisjoner det er for sameksistens mellom dette og nærvær av ulike religiøse familierettssystemer. Den sivile (og i norsk kontekst sekulære) familieretten har monopol på hvilke valg som har rettslige konsekvenser, mens de religiøse familierettssystemene har konsekvenser for «troende som har akseptert deres autoritet». Trossamfunn kan ikke med retten på sin side nekte noen å gifte seg, men de kan vurdere om et medlem fortsatt kan få tilhøre deres samfunn etter å ha inngått et slikt ekteskap, påpeker bokas redaktør (Thorbjørnsrud 2005, s. 9). Det kan altså være duket for motsetninger mellom den enkeltes lovbestemte rettigheter og tilhørigheten i et gruppebasert fellesskap av stor, noen vil mene eksistensiell, betydning for den enkelte.

I Norge er trosfrihet nedfelt i Grunnloven, og trossamfunn er gitt rett til å ta hånd om sine egen indre anliggende. Likestillingsloven har av den grunn en unntaksbestemmelse for indre forhold i trossamfunn, noe som innebærer at trossamfunn i et visst monn har rett til å forskjellsbehandle på grunnlag av kjønn. Thorbjørnsrud drøfter hvor grensen går for at staten legitimt bør kunne blande seg inn i religiøse samfunns indre forhold. «Det er», skriver hun, «selvsagt mange eksempler på at trossamfunn har endret sin religiøse lære og praksis, men dette har generelt fulgt interne prosedyrer, hvis målsetting er at medlemmene forholder seg trofast til eget utgangspunkt, for eksempel

Guds vilje.» (Thorbjørnsrud 2005, s. 20–21). Det er derfor, argumenterer hun, grunn til å spørre hva man vil oppnå ved, for eksempel, å insistere på at likestillingsloven skal gjelde, eller at religiøse samfunn må garantere skilsmisserett. Thorbjørnsrud knytter an til diskusjonene om grupperettigheter kontra individers rettigheter ved å langt på vei forsvare religioners rett til å ha sine gruppebaserte regler og slike gruppers rett til ikke-innblanding fra statens side. Hun benytter i hovedsak et hensiktsmessighetsargument: Endringer i religiøse gruppers praksis må komme som et resultat av gruppens egne diskusjoner og vedtak – dersom staten søker å tvinge gruppen, fører det kun til motstand. Thorbjørnsrud bruker Stortingets vedtak om at alle som gifter seg i Norge, må undertegne en erklæring hvor de anerkjenner sin partners rett til skilsmisse fra seg, som eksempel. Dette er ifølge henne et vedtak blant annet den katolske kirke, der regelen er at ekteskap er livsvarige, omgikk ved sivil ulydighet. De utformet en tilleggserklæring som opphevet betydningen av «den statlige skilsmisseerklæringen» (Thorbjørnsrud 2005, s. 18).

Norge har en sivil og sekulær familierett, samtidig er det altså flere religiøse tros-samfunn, som innenfor denne rammene av statens familierett, har sine divergerende synspunkter på ekteskap, skilsmisse, gjengifte og homofile ekteskap.

Familierett dreier seg, argumenterer Thorbjørnsrud, dypst sett om hvordan grupper reproducerer seg selv. «Gjennom familierett etableres det et grunnlag for å bestemme hvem vi er, i motsetning til de andre, dem» (Thorbjørnsrud 2005, s. 19). Kvinner produserer nye gruppe-medlemmer og har gjennomgående et større ansvar for å sosialisere nye gruppe-medlemmer, altså tillegges de gjennomgående og på tvers av religioner en annen betydning enn menn.

Arrangerte ekteskap basert på fornuftskriterier etter avtale mellom to familier er, påpeker hun, noe store deler av verdens befolkning betrakter som den ideelle ekteskapsform. Men det er «ingen direkte forbindelse mellom ulike religioner og ulike ekteskapsformer [...]. Hvilke form som dominerer, synes mer å være et spørsmål om regional enn om religiøs tilhørighet.» Det er ikke bare familier med muslimsk bakgrunn fra land i Asia og Afrika som praktiserer arrangerte ekteskap, det er også andre religiøse grupper. Ingen religioner aksepterer imidlertid bruk av tvang; gyldige ekteskap skal være basert på fritt valg. Samtidig, påpeker Thorbjørnsrud, er det i alle verdensreligioner sterke ideer om foreldreautoritet og familiesamhold som kan legitimere at foreldrene velger barnas ektemake. Og det er ikke uten videre åpenbart hva som konstituerer tvang (Thorbjørnsrud 2005, s. 24–26). Religiøse gruppers prinsipper om foreldreautoritet kan altså, slik det her beskrives, være en vel så stor utfordring for den enkeltes rett til selv å velge sin ektefelle, som det religiøse gruppers ekteskapsprinsipper kan være.

Et generøst forræderi

En annen tydelig forskerstemme som i debatter om individer kontra gruppers rettigheter har holdt individets rett og frihet høyt, og som i flere sammenhenger har argumentert mot blant annet Thorbjørnsruds gruppebaserte tilnærminger, er sosialantropologen Unni Wikan. Hun innleder boka *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe* (fra 2002) med følgende utsagn: «I 1995 satte jeg meg som mål å forsøke å få den norske regjeringen til å endre sin politikk når det gjaldt innvandrere og deres barn»⁴⁸ (Wikan 2002, s. 1). Et tema hvor hun har søkt å endre regjeringens politikk, var tvangsekteskap. De empiriske casene som danner utgangspunkt for denne bokas diskusjoner om integrering og integreringspolitikk, er i hovedsak saker kjent fra media i Norge og Sverige om unge kvinner som er bortført, tvangsgiftet og i noen tilfeller drept av sine familier, blant annet Sima og Nadia sine saker (se 2.1). Wikan mener slike overgrep har kunnet skje blant annet fordi norske myndigheter lenge var for tilbakeholdne med å gripe inn i innvandrerfamiliers indre anliggende på grunn av unnfallenhet og misforstått respekt for «deres kultur». Det vil si den dialogbaserte strategien vi har gjengitt fra i stortingsmeldinger om innvandringspolitikken på 1980-tallet, når tema er mulige konflikter mellom norske idealer for likestilling/barneoppdragelse og innvandreres kultur (se 2.1).

Bakgrunnen for Wikans erklærte mål fra 1995 om å endre norsk politikk (noe hun i 2002 konkluderer med at langt på vei har lyktes) er, slik hun selv beskriver dette, at hun i august 1992 får en telefon fra Barne- og familiedepartementet. Departementet vil at hun i løpet av kort tid (to uker) skal lage en situasjonsanalyse om barn og unge med innvandrerbakgrunn som en forberedelse til en handlingsplan som forberedes og skal lanseres tre måneder seinere (se 2.1). Situasjonsanalysen skal utarbeides på bakgrunn av eksisterende statistikk og forskningsrapporter. Wikan sier ja, mot at hun får en måned på jobben og assistanse av en arbeidsgruppe med deltakere fra samtlige departementer. Selv er hun, mener hun, forespurt fordi hun som forsker kan en del om islam og muslimer, samtidig som hun har erfaring fra å jobbe med hinduer og buddhister. Wikan fastslår samtidig at hun på dette tidspunktet, i 1992, ikke hadde arbeidet spesifikt med innvandrere i norsk kontekst. Få hadde det i 1992.

Wikan gjør jobben i departementet, men opplever at handlingsplanen blir sterkt forsinket i forhold til det hun er blitt forespeilet. Den lanseres først rett over nyttår i 1996 og er da, mener hun, en nokså tam, blass utgave gitt konklusjonene hun trakk i sin situasjonsanalyse. Situasjonsanalysen hadde tittelen «Når overmakten blir for stor» og konkluderte med at norske myndigheter, i respekt for *deres* kultur, ga visse talsmenn i innvandrer miljøene svært stor innflytelse, noe disse brukte til å innta en maktposisjon som langt overgikk den de hadde hatt i hjemlandet. Et resultat var at

⁴⁸ Vår oversettelse

kvinnens posisjon ble underminert. De største taperne var barna, men mødre og hele familier led (Wikan 2002, s. 5).

Wikan beskriver videre hvordan hun – i 1992 – ble overrasket over hvor lite man egentlig visste om innvandrerbefolkningen i Norge. Det eksisterte kun et lite antall kvalitative studier og noe statistikk basert på små utvalg. Og argumenterer Wikan, slik var det, fordi slik kunnskap ikke var velkommen, fordi dette kunne true «det fargerike fellesskapet» som ble søkt etablert. Dette er synspunkter og argumenter Wikan mener bør fram, og hun utgir derfor i 1995 boka *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur og integrasjon*. I denne boka framfører hun to hovedargumenter: Regjeringen undergraver velferden til mange innvandrere ved å gjøre dem til klienter ute av stand til å hjelpe seg selv, og regjeringen er i tillegg livredd for å handle på måter som gjør at de blir beskyldt for rasisme, derfor er de tilbakeholdne med å gripe inn overfor en del praksiser som går på tvers av det som blir godtatt i majoritetsbefolkningen. I boka fra 2002, *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*, utdyper hun disse to hovedargumentene.

Hun argumenterer her for at myndighetenes unnskyldighet har hatt to konsekvenser: Den er i ferd med å skape en ny underklasse, og den tillater omsorgssvikt og kvinneundertrykking med henvisning til kultur. Underklasseargumentet knytter hun til at norske myndigheter ikke makter å sette innvandrere i stand til å klare seg selv, og til at arbeidsledighetstallene er høye, det er omfattende bruk av sosiale stønader, norskopplæringen er dårlig, unge gutter dropper ut av skolen, og det misbrukes narkotika. Når det gjelder kultur, vektlegger hun hvordan dette brukes som unnskyldning for ikke å gripe inn overfor omsorgssvikt, tvangsgifte og kjønnsbasert vold. Hun mener dette skyldes en helt misforstått forståelse av kultur som en form for essens, der kultur tilkjenner kollektiver og grupper (som familier) rettigheter på tvers av det enkelte individs rettigheter. Wikans mener dette er en avgrensende og konservativ måte å forstå kultur på. Kultur refererer, argumenterer hun, ikke kun til tradisjoner som er overført fra en generasjon til den neste – en slik tilnærming innebærer å holde kultur fast på tvers av ulike tidsepoker. I stedet er det, understreker hun, slik at kultur alltid er i endring fordi «mennesker lærer så lenge de lever» (Wikan 2002, s. 80), altså må det som beskrives som kultur, enten det er norsk kultur eller pakistansk kultur, også inkludere barnas levede erfaringer og slik sett reflektere et mangfold av synspunkter.

Problemet er, mener Wikan, at en slik åpen og fleksibel tilnærming til hva kultur er, gjøres gjeldende for nordmenn, men ikke for innvandrere. Dermed hersker det en dobbel standard, i praksis er en form for rasisme: «Mens nordmenn som regel betrakter andre nordmenn som ulike individer og evne til å tenke selv, forstås innvandrere i stor grad som et produkt av sin kultur» og dermed ute av stand til å gjøre sine egne selvstendige vurderinger. Innvandrere frarøves motivasjon og intensjoner, noe som vitner om mangel på respekt og er nedvurderende (Wikan 2002, s. 81). Dette er en tilnærming som kommer tydelig til uttrykk i hennes diskusjoner av æresdrap og tvangsekteskap:

Handling kan være preget av den kulturen som gjelder i ulike miljøer, men handlinger skal ikke forklares eller unnskyldes med kultur, fordi det er individer som handler, ikke kulturer. Og individet har ansvar for å reflektere over sine praksiser.

Boka bidro til betydelig debatt, for eksempel Tordis Borchgrevinks og Grete Brochmanns påpekning av at Wikans bok illustrerer hvordan det å ha en kompromissløs holdning i spørsmålet om individ kontra gruppe, forutsetter at man «kniper igjen det ene øyet» (Borchgrevink & Brochmann 2003, s. 85). De mener Wikans måte å resonnerer på leder til at kollektive rettigheter kun kan tilkomme grupper som setter individets rettigheter over gruppen, det vil si grupper som deler Vestens begrep om hva en sosial person er. Men hva med grupper som ikke er organisert etter slike prinsipper? De to gir henne rett i at det å knytte anerkjennelse og rettigheter til etniske identiteter og etniske forskjeller kan true det liberale demokratiet. Samtidig er det, argumenterer de, også fullt mulig å hevde det motsatte «at det liberale demokratiets største fare består i å underkjenne minoritetsrettigheter» (Borchgrevink & Brochmann 2003, s. 88). Når det så gjelder Wikans anklager mot velferdsstaten, at den bevisst unngår å skaffe fram kunnskap om problemer blant innvandrere, kjøper seg ut med å dele ut velferdsmidler i stedet for å la folk jobbe og svikter barn og kvinner på kulturens alter, mener de det er snakk om en for optimistisk analyse hva gjelder statens styringsevne og planleggingskapasitet. Borchgrevink og Brochmann mener det må tas med i betraktningen at staten langt fra er en enhetlig størrelse, og at det som har kjennetegnet den norske politikken overfor innvandrere etter 1970-tallet, har vært kortsiktig adhocorientert politikk.

Sosialdemokratiet har ikke hatt noen strategi. Det har vært snakk om en blanding av stivhengighet (man har tatt i bruk kjente virkemidler fra andre sektorer) og *muddling through*. Først mot slutten av 1990-tallet kom noe som liknet på en sammenhengende politikk, men selv da med store motsigelser, uklarheter og inkonsistenser. (Borchgrevink & Brochmann 2003, s. 94)

Det grunnleggende problemet ved integrasjonspolitikken, som Wikan etter deres mening hopper bukk over, er at myndighetene er forpliktet av internasjonale myndigheter til å drive både likebehandling og særbehandling samtidig, nærmere bestemt likebehandling av individer og særbehandling av grupper (Borchgrevink & Brochmann 2003, s. 94). Dette er noe det ikke går an å forholde seg til ved å være for kompromissløs, kunststykket er – argumenterer de to forskerne – å unngå å svikte den enkelte, samtidig som man er generøs når det gjelder en del forhold som angår grupper. Det er altså, slik Borchgrevink og Brochmann, argumenterer, ingen god strategi å «knipe igjen det ene øyet». Det er ingen vei utenom vanskelige avveininger så å si i hver enkelt sak, enten det gjelder religionsutøvelse eller rett til å gifte seg med hvem man vil, hvor som helst i verden. Dette er en «på den ene siden og på den andre siden»-form for tilnærming som, i parentes bemerket, ikke akkurat har preget den offentlige debatten og heller ikke politikkutviklingen på feltet – som altså ifølge disse to forskerne har vært «ad hoc» og

uten en strategi, heller enn basert på bevisste forsøk på å skjule sannheten. Borchgrevink og Brochmann krangler, slik de selv utlegger dette, med Wikans argumentasjon, men de applauderer hennes prosjekt: å gjøre det mulig å være for antirasisme og individers rettigheter samtidig. Et prosjekt som hos Wikan er forankret i teoretiske diskusjoner om hvordan forholde seg til rettighetsproblematikk i et flerkulturelt samfunn, men som like mye er båret av de sterke enkelthistoriene som preger hennes framstilling.

Historien om Aisha innleder og avslutter Wikans bok. Wikan beskriver hvordan Aisha – i en alder av 14 år – i 1996 tas ut av Norge for å bli giftet bort i foreldrenes hjemland. Dette til tross for at hun selv hadde kjempet mot ved å rømme til en fosterfamilie. Hun ble imidlertid, av barnevernet mot sin egen vilje og etter at appeller fra lærere i skolen hennes ble ignorert, tilbakeført til egen familie fordi barnevernet, ifølge Wikan, ikke kunne finne noen fosterfamilie fra hennes foreldres etniske minoritet, Aishas fosterfamilie var norske (Wikan 2002, s. 20). Resultatet var at Aisha ble sendt ut av landet og i praksis, argumenter Wikan, frarøvet sine medborgerrettigheter. Vel ute av landet er det lite norske myndigheter kan gjøre, selv om Aisha er norsk statsborger. Hun ble, fordi hun kun er 14 år, ført ut av landet av foreldre som hadde definert hva som var best for henne. Skulle myndighetene ha handlet, måtte de ha gjort det før hun ble sendt ut. Boka avsluttes imidlertid med at Aisha, i mars 2000, er tilbake i Norge hos sin tidligere lærer. Hun er blitt tvangsgiftet sist sommer, deretter har hun og foreldrene reist tilbake til Norge, hvor de venter på familiejenforening med ektemannen. Men nå har Aisha rømt fra foreldrene. Wikan følger Aisha i tiden som kommer, til krisesenteret og gjennom en prosess der mannen nektes opphold i Norge, og der ekteskapet etter hvert blir annullert, samt at Aisha blir forsonet med foreldrene ved bruk av meglere i det muslimske samfunnet.

Boka er bygget på slike enkeltstående historier og er slik sett ikke den systematiske studien av tvangsekteskapsaker som Bredal (1998) etterlyste. Det synes heller ikke å ha vært Wikans hovedanliggende, da mer å bruke disse sakene som utgangspunkt for – og som illustrasjon av – hvordan myndighetenes tilnærming til kultur kan komme til å skygge for individers rettigheter. Dette er en tematikk Wikan forfølger i en bok som kommer året etter, men da med en annen innfallsvinkel, hvordan forstå den som dreper sin datter for ærens skyld?

Fadime – æreskodekser og drap

Svensk-kurdiske Fadime Sahindal blir drept av sin far i Uppsala i Sverige den 21. januar 2002. I boka *For ærens skyld. Fadime til ettertanke* som kom i 2003, åpner Unni Wikan med å fastslå at Fadime ble drept av en morder besatt av ideen om ære og skam, og hun setter seg fore «å forklare ære og æresdrap» (Wikan 2003, s. 21 og 7). Det gjør hun dels ved å drøfte ære som begrep og levende tradisjon, dels ved å gå tilbake og se hva Fadime i ulike sammenhenger selv uttalte offentlig før hun ble drept, men i hovedsak

ved å konsentrere seg om faren og hans utsagn om at det å drepe «denne datteren» var «den endelige løsningen» (Wikan 2003, s. 7).

Wikan følger to rettssaker der Fadimes far sitter på tiltalebenken for drapet på sin datter, først i Uppsala tingsrett, så i Svea hovrett. Hun har også tilgang til alle politiets avhør i saken. I tillegg bygger hun framstillingen av saken og dens forløp på mediedekning som også omfatter uttalelser fra Fadime selv, hennes venner og familie.

Fadimes familie, som er kurdere fra sørøstre Tyrkia, hadde på drapstidspunktet bodd i Sverige i to tiår. Fadimes far kom i 1981, resten av familien i 1984. Da var Fadime sju år. Hun vokser opp i Sverige. Tjuen år gammel forelsker hun seg i Patrik, og de ønsker å gifte seg. Patriks far og farfar kommer til Fadimes familie og ber om hennes hånd. Slekten blir konsultert, både i Sverige og i Tyrkia, og morbroren advarer at hvis Fadime får gifte seg med Patrik, så vil alle jentene i slekten gifte seg svensk. Fadime gir imidlertid ikke opp Patrik, og familien bortviser henne fra Uppsala, hun trues på livet av far og brødre. Og for å hjelpe seg selv og andre går Fadime til mediene med sin historie, hun blir en stemme i offentlig debatt og holder også en tale i den svenske Riksdagen på et arrangement arrangert av et nettverk mot vold mot kvinner. I 1998 dør Patrik i en bilulykke, men truslene stopper ikke, og Fadime overfalles og mishandles av sin bror (som blir dømt for overfallet). Det siste året av sitt liv møter hun imidlertid moren flere ganger, og kvelden hun blir skutt, er hun i sin søsters leilighet (søsteren har støttet henne hele veien) med mor og en lillesøster.

Wikan knytter an til begrepet æreskodeks, et sett av regler som spesifiserer hva som gir ære, hva som ikke gir det, og hvordan man, dersom man blir vanæret, kan gjenvinne ære. Ære er noe man har eller ikke har, men den kan altså når den er tapt, vinnes tilbake. Den som har æren, har også retten til å bli behandlet med respekt. I samfunn med en æreskodeks er æren et offentlig skue, den handler om omverdenens vurdering av en person, mer enn om personens egne moralske standarder. Æren er knyttet til hvordan ting tar seg ut, altså er rykte og renommé viktig. Og vanære er ikke kun et resultat av en persons egne handlinger, men et spørsmål om familiens samlede opptreden. En datter, søster, kone, kusine eller niese kan kaste skam over *han* som har myndighet over disse kvinnene, gjennom sine handlinger. Handlinger som bryter med æreskodeksen er for en kvinnes del, først og fremst knyttet til hennes håndtering av sin seksualitet. Og ære *kan* altså gjenopprettes ved å rydde av veien den som har brakt skam over familien, slik kan det å drepe sin datter være den «endelige løsningen». Men, understreker Wikan, behovet for å gjenopprette ære er ikke kun knyttet til at bruddet på æreskodeksen stilles til offentlig skue, mennene i den aktuelle familien må også konfronteres med sin ynkelighet av omgivelsene (Wikan 2003, kapittel 4 og 5).

Wikan beskriver altså en æreslogikk som ikke kun er knyttet til familier, men like mye til familiens omland – det vil si slekten og nærmiljøet – de som potensielt kan konfrontere mennene hvis familie ikke opptrår etter reglene, og slik synliggjøre deres ynkelighet, en ynkelighet det da blir nødvendig å gjøre noe for å komme vekk fra.

Minst ett spørsmål gjenstår imidlertid også etter denne studien; alle familier som er omfattet av en slik æreskodeks og har døtre som bryter reglene, går ikke til det skritt som Fadimes far gjorde – hva skal til for å utløse en slik handling, og hva skal til for å unngå den? Wikan gir i boka fra 2003 noen svar på hvordan æreskodekser kan fungere, samtidig reiser hennes framstilling mange nye spørsmål om forholdet mellom individet og familien og om logikker som er betydningsfulle i enkelte familier.

Vi er jo en familie

I 2004 fullfører Anja Bredal sitt avhandlingsarbeid: «Vi er jo en familie». *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Den gis ut som bok i 2006.⁴⁹ Hun følger i avhandlingen opp problemstillingene hun begynte å arbeide med i rapporten fra 1998: de unges opplevelse av innflytelse i sin ekteskapsprosess og forholdet mellom autonomi og tilhørighet. I studien fra 1998 er en av konklusjonene at de unge som giftes arrangert, langt på vei aksepterer premissene, de godtar at deres ekteskap er noe som angår foreldrene. Dette er en innstilling Bredal i 1998 knytter til kollektivismen, en livsanskuelse der kollektivet har forrang framfor individet. Men samtidig er dette nå, i arbeidet med avhandlingen, en tilnærming hun finner problematisk og mangelfull, altså vil hun i avhandlingsarbeidet utforske dette videre – både teoretisk og empirisk.

Det er familiens betydning for individet og ulike betydninger av å være et individ som står i fokus i avhandlingens undersøkelser og diskusjoner (Bredal 2006, s. 13–14). Bredal utfordrer forståelsen av kollektivismen som en kultur som mangler et begrep om individualitet, og drøfter samtidig individforståelsen som dominerer i «individualistiske» vestlige samfunn. På et slikt grunnlag utforsker hun så hvordan individ og familie kan gjøres innenfor en kollektivorientert kultur. Hensikten er altså ikke å måle unges innflytelse eller å finne ut hvem som egentlig bestemmer når arrangerte ekteskap inngås, men å undersøke hvordan de unge kvinnene og mennene hun har intervjuet i avhandlingsarbeidet, oppfatter sine beslutninger, sin deltakelse, og hvorfor de oppfatter det akkurat slik. Målet med avhandling er altså utforske det hun kaller «selv måleapparatet». På den måten vil hun bidra til refleksjon rundt hva det kan bety å ha noe å si i eget liv, og hva et «eget liv» kan være (Bredal 2006, s. 117).

De viktigste datakildene i avhandlingen er 22 kvalitative intervjuer med unge menn og kvinner, hvorav noen av disse er intervjuet flere ganger. Materialet består av 29 intervjuer som har vart fra halvannen til fire timer – og der hovedspørsmålet har vært hvordan den unge ble gift. De som ikke var gift, fortalte hva som hadde skjedd så langt rundt temaet i deres familie. Informantene er fra 18 til 34 år, fjorten er kvinner, åtte er menn, og de har pakistansk, indisk og srilankisk/tamilsk bakgrunn. Fem av

⁴⁹ Referansene i det følgende viser til boka som kom i 2006.

kvinnene har hatt eller hadde alvorlige konflikter med foreldrene om partnervalget. Noen informanter er rekruttert ved at hun har truffet dem og spurt direkte, men de fleste er rekruttert via tredjepersoner på ulike måter. Bredal forteller også at hun har åtte intervjuer med mødre, som hun vil bruke mer systematisk ved en annen anledning (Bredal 2006, s.119).

Men før vi går til Bredals funn og drøftinger, skal vi se litt på hvordan hun i denne studien også plasserer seg eller kommenterer den norske debatten på dette tidspunktet. Hun beskriver hvordan starten på debatt om arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norge har vært preget av at media har løftet fram svært dramatiske enkelthistorier – «som mer eller mindre eksplisitt blir generalisert til [å gjelde for] vedkommendes gruppe». Og dette, at enkelttilfeller behandles som «toppen av isfjellet», gir moralsk og politisk kraft til debatten, en debatt preget av en polariseringsdynamikk der to posisjoner er strukturert i relasjon til hverandre. Den ene posisjonen er, slik Bredal beskriver dette, preget av bekymring for fortielse og bagatellisering av overgrep. Mens de som inntar den andre posisjonen, er bekymret for tendenser til overgeneralisering, overdramatisering og den stigmatisering slike saker kan skape av hele grupper i innvandrerbefolkningen. Altså blir det, mener Bredal, vanskelig å utforme en mellomposisjon. Dessuten, påpeker hun, blir hva som er et «fritt valg», i liten grad problematisert i debatten. Frihet når tema er ekteskap knyttes til majoritetens normer og praksiser, den som velger å handle i tråd med denne, er per definisjon fri, mens den unge kvinnen som velger å handle i tråd med foreldrenes tradisjoner, virkelig må bevise at det er snakk om et fritt valg. Slik blir, argumenterer hun, fritt valg både tema og premiss i diskusjonen, og premisset er gitt på forhånd (Bredal 2006, s. 63–65).

Bredal finner i avhandlingen, slik hun også gjør i rapporten fra 1998, et stort spenn i det hun nå kaller *måter å gjøre ekteskap på* i familier som praktiserer det de selv og andre kaller arrangerte ekteskap. Ved ikke å ha med seg en ferdig definisjon av hva et arrangert ekteskap er, inn i undersøkelsen, blir det, mener hun, lettere å se at giftingen består av en rekke handlinger og relasjoner der utforming, rekkefølge og betydning kan variere. Gifteprosessen består av sammensatte og fleksible praksiser innenfor en større kontekst. Og arrangerte ekteskap framstår ikke bare som en måte å gifte seg på, men også en måte å gjøre familie på. Studien hennes er slik, argumenterer hun, like mye en studie av relasjoner mellom foreldre og barn som en ekteskapsstudie (Bredal 2006, s. 287).

Generasjonsrelasjoner er viktige i studier av arrangerte ekteskap, men i tillegg er kjønn viktig, fordi koblingen mellom familiens ære og kvinners seksualitet legger føringer på beslutningsprosessen og de unges innflytelse. Bredal understreker at hennes studie viser at kvinner er de som møter mest kategoriske restriksjoner for kontakt med det annet kjønn, men at både kvinner og menn rammes inn av ærbarhetsnormene, om enn på ulikt vis. Og slik dette oppleves av de unge i Bredals studie, er dette noe som ikke bare begrenser de unges handlingsrom, men også foreldrenes.

Bredal er imidlertid genuint opptatt av å forstå opplevelsen av det å være del av en familie, ikke bare som et potensial for tvang, men som en forutsetning for å kunne utvikle autonomi. De unges opplevelse av egen innflytelse må, vektlegger hun, forstås i lys av familiens betydning som identitetsskapende tilhørighet. Det å være forbundet med andre i familie og slekt påvirker det individuelle prosjektet, det har betydning for hva det vil si å være et individ, å være seg selv. Jo mer selvfølgelig familiesamholdet er for den enkelte unge, jo mer kan ekteskapet framstå som individuelt valgt, jo mer samkjørte de er med foreldrene, jo mer oppfatter de seg som individer. Og jo mer på kollisjonskurs de unge og foreldrene er, jo mer framstår familien som noe den unge er innvevd i og ikke klarer å komme løs fra.

Bredal viser blant annet til sosialantropologen Hilde Lidén (2003) som på grunnlag av to case, Johanne (etnisk norsk) og Aysha (norsk-pakistansk), lanserer den hypotese at jo mer barn og unge velger å gjøre det som forventes av dem, jo større frihet opplever de at de har. De to jentene i Lidéns studie vokser opp med en henholdsvis individsentrert og rettighetsorientert oppdragelse og en patriarkalsk familieform, men de har det til felles at de langt på vei har internalisert foreldrenes forståelsesrammer og verdier, og det er gjennom og innenfor disse de gjør seg selv selvstendige. Så er det viktig å understreke, påpeker Bredal, at innenfor den kollektivorienterte livsanskuelsen som Aysha er del av, er det flere deler av livet som gjøres til et familieanliggende – deriblant ekteskap. Og Bredals studie viser altså at det er noe de unge selv i varierende grad opplever som naturlig og legitimt (Bredal 2006, s. 291–293).

Bredal har sans for et begrep om frihet som tenker inn menneskers tilhørighet i sosiale fellesskap som en forutsetning for autonomi, samtidig som noen fellesskap, ikke minst familier, kan være en trussel mot enkeltmenneskers autonomi. Spørsmålet er da mer hvilke former for relasjonell forankring som fremmer autonomi, og hvilke som virker undertrykkende. Oppdragerstrategier som vektlegger evne til kritisk refleksjon er et alternativ til oppdragerstrategier bygget på ukritisk aksept av normer og forventninger. Enkelte unge i hennes studie har foreldre som forventer udiskutabel innordning, mens andre unge aktivt blitt oppfordret til refleksjon, noe som gir seg utslag også i prosessen fram mot et ekteskap (Bredal 2006, s. 307–309).

Det er forskjell i hvor fleksible rammer den unge opplever at familien tilbyr, for enkelte av Bredals informanter er det mye som lar seg gjøre og ordne, for andre er det langt mindre. For dem som tilhører rigide familier og/eller gjør grenseoverskridende valg av partner, framstår alternativene og fleksibiliteten i de rammene de befinner seg innenfor, minst (Bredal 2006, s. 296).

Bredal argumenterer for at vi bør se nærmere på det psykiske presset som foreldre kan legge på sine barn, og som kan bryte ned, men også vekke motstand i dem. «Dette presset er en form for kulturelt betinget emosjonell utpressing som ikke kan avskrives som avvik». Alle er ikke i stand til å utøve slik press, og noen gjør det også uten selv fullt ut å være klar over det (se Bredal 2005, s. 307).

Spørsmålet om frihet og undertrykking når det gjelder ekteskapskikker, bør, argumenterer Bredal, stilles på ulike nivåer. Det å vurdere en konkret persons samtykke som reflektert og informert på individnivå forhindrer ikke en strukturell analyse av arrangerte ekteskap som del av et undertrykkende system. En slik analyse – en slik diskusjon – kan føres uten å gjøre enkeltindivider til offer som ikke er i stand til å gjøre egne valg. Bredal anbefaler å anlegge det samme blikk på like og ulike former for vold mot kvinner, å bruke den samme måle- eller forklaringskalaen, uansett minoritets- eller majoritetsbakgrunn. Og skalaen hun argumenterer for er en som verken individualiserer eller kulturaliserer volden i for stor grad, men som ser at vold mot kvinner i alle kulturer har noe med kjønn og kjønnsordener å gjøre (Bredal 2006, s. 310).

Anbefalingene om i større grad å se ulike former for kjønnsbasert vold i sammenheng er, som vi allerede har sett og snart skal komme tilbake til, noe Bredal argumenterer for også i myndighetenes forebygging og hjelpetiltak mot tvangsekteskap.

Unge menn mellom makt og avmakt

Unge menn som har giftet seg arrangert, er intervjuet både i Anja Bredals studie fra 1998 og i hennes avhandlingsarbeid 2004/2006. Bredal påpeker i begge disse arbeidene at kvinner synes å være mest utsatt for konflikter, dette på grunn av ærbarhetskravene i familien. I intervjuene hun har foretatt i arbeidet med avhandlingen, er de som har konflikter med familien, alle kvinner. Unge menn og gutter kan imidlertid være berørt av kulturelle trekk ved familien på andre måter enn unge kvinner. Unni Wikans studie av drapet på Fadime viser for eksempel fram hvordan Fadimes bror er involvert i både trusler og overfall mot henne.

Bredal undersøker i en rapport fra 2011 hvordan «gutter og unge menn kan være berørt av problemkomplekset tvangsekteskap, autoritær oppdragelse, kontroll og æresrelatert vold i nære relasjoner». Berørt, omfatter da både å selv være utsatt for problemer og å utsette andre for problemer. Rapporten *Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll* ble finansiert av IMDi. Dette var blant annet initiert på bakgrunn av erfaringer fra minoritetsrådgivere i videregående skole og det nasjonale Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, som kunne vise til en økning i antall «gutt saker». Dette ledet til et ønske om å gi et bedre hjelpetilbud til gutter, spørsmålet var hva slags hjelp. Målet med undersøkelsen var ikke å gi et bredere bilde av gutters oppvekst i enkelte minoritetsgrupper, men å konsentrere oppmerksomheten om gutter som har problemer, og hvordan slike problemer kan arte seg.

Det empiriske materialet i rapporten er dels individuelle intervjuer, dels gruppeintervjuer med til sammen 29 unge menn og to kvinner. Kvinnene er intervjuet for å belyse temaet «kontrollerende kjæresten». Informantene er i alderen 17 til 30 år, de er i hovedsak oppvokst i Norge. De har bakgrunn fra land kjent fra statistikk over tvangsekteskapsaker, og de fleste ble rekruttert gjennom minoritetsrådgivere på skolene.

Bredal forstår familiefellesskapene det her er snakk om, som preget av tydelige og sterke makt hierarkier, kombinert med emosjonelt tette fellesskap. Hun viser til begrepet oppdragerstiler og hvordan en autoritær stil assosieres med lydighet, ordre og ytre disiplin, mens en autoritativ stil viser til selvstendighet, dialog og indre disiplinering (Bredal 2011, s. 21). Bredal refererer til den svenske sosiologen Göran Therborn og hans understreking av at patriarkat både omfatter kjønns- og generasjonsmakt. Kjernen i maktrelasjonen er far–datter-forholdet, men relasjonen mellom far og sønn er også hierarkisk, og kontroll med ekteskap og dermed med slektslinjen står sentralt.

Studien viser at noen gutter og menn utsettes for begrensninger, kontroll og tvang når det gjelder viktige livsvalg, som utdanning og valg av partner. De disiplineres. Det kan skje gjennom fysisk vold, hån og krenkelser, men også ved å appellere til sønnens ansvar for familiens ære. Enkelte blir også mot sin vilje flyttet til opprinnelseslandet for at det skal bli skikk på dem, de blir «dumpet». Bildet av familiene guttene er del av, er imidlertid ikke entydig. Enkelte av guttene har fått en mer autoritativ oppdragelse, men dette utelukker likevel ikke at tvang og press kan forekomme. Samtidig er det ikke slik at autoritære og voldelige familier nødvendigvis er drevet av en kollektivistisk æreskodeks, påpeker Bredal (Bredal 2011, s. 100). Sønner kan bli pålagt ansvar for familien, som storebror eller eldste sønn. Dette kan være et stort og tungt ansvar, som kan være knyttet til sykdom i familien, skilsmisse eller at far har abdisert som familieoverhode. I flere familier læres også gutter opp til å passe på søstre og deres rykte, en tvetydig rolle der omsorg og kontroll er flettet sammen.

Noen unge menn har kjæresten i det skjulte, noe som først blir et alvorlig problem hvis han vil gifte seg med henne, en kvinne som i familiens og andres øyne kan ha mistet sin ærbarhet. Menn kan bli presset og tvunget til å gifte seg mot sin vilje, men de gifter seg gjerne seinere enn kvinner, ofte i siste del av tjuetårene. Bredal mener begrepet «tvangsekteskap» er dårlig egnet til å synliggjøre gutters situasjon og få dem i tale. Begrepet er sterkt knyttet til jenters situasjon og til det generelle forbudet mot at jenter kan ha sex eller relasjoner til gutter før de gifter seg (et forbud som da ikke er absolutt på samme måte blant deres brødre). Bredal understreker i tillegg som et viktig funn at unge menn som har problemer i familien, trenger å snakke om det, men har få mennesker å snakke med og er tilbakeholdne med å oppsøke hjelp dels fordi de ikke er komfortable med å vise svakhet på en slik måte, men like mye fordi de ikke blir sett. De synliggjør gjerne, påpeker hun, at de har problemer på andre måter enn jenter. Problemer kan gi seg utslag i bråk og trøbbel i skolen, men enkelte informanter forteller også om selvsykdom, selvmordstanker og depresjon.

Rapporten er rettet mot å utvikle forebyggende og avhjelpende praksistiltak overfor gutter. Det vises til at hjelpeapparatet, fra minoritetsrådgivere i de videregående skolene til politiet, må bli mer oppmerksomme på gutters problemer og måten de synliggjør disse på. Det vises til botilbudet som nå etableres på landsbasis både for gutter og jenter, og at krisesenterloven forplikter kommunene til å ha et tilbud til både menn og

kvinner. Og det tas opp at seksualitetsundervisning i skolen bør inkludere kyskhets- og ærbarhetsnormer. Bredal etterlyser rollemodeller. Behovet for slike rollemodeller kan være ekstra stort for unge gutter som opplever ulike og kryssende maskulinitetsidealer, og det finnes blant annet i Sverige flere gode eksempler på at man har lyktes i å utvikle tiltak som gir gutter tilgang til slike rollemodeller.

Studien basert på gutters erfaringer er foreløpig den siste fra Anja Bredal basert på empiriske studier av giftermål i enkelte innvandremiljøer. Hun har som vi har sett gjennom flere studier konsentrert oppmerksomheten om de unges egne erfaringer og gjennom det vist fram hvordan unge er del av ulike familier og oppdragerstiler som gir distinkte måter å resonnerer og handle på, som bryter med rendyrkede individualistiske tilnærminger. Gjennom disse studiene har hun problematisert hva som er et fritt valg, men samtidig beskrevet hvordan tvang kan opptre i andre former enn fysisk vold.

Omfang av tvangsekteskap i Norge

Omfanget av tvangsekteskap i Norge har siden saken kom på dagsorden vært omdiskutert: Var sakene som etter hvert fant veien til media toppen av et isfjell, eller representerte de noen enkelte unntak? Spørsmålet har vært politisk viktig fordi omfanget har betydning for hva slags tiltak som settes inn. Stort omfang kan legitimere inngripende tiltak det med mindre omfang ikke er legitimt å sette inn.

Samtidig er sikre tall for omfang, som vi har sett i tidligere omtalte studier, ikke uten videre enkelt å fastslå. Dette skyldes både at vold i nære relasjoner er vanskelig å ha sikker kunnskap om omfanget av, men også at det langt fra er åpenbart hva som bør registreres som «tvangsekteskap».

Det er gjort omfangsundersøkelser basert på informasjon fra hjelpeapparatet om registrerte saker. En vedvarende utfordring med disse undersøkelsene har vært at hjelpeapparatet har ulike definisjoner av hva som skal regnes som en tvangsekteskaps sak, og ulike måter å registrere sine saker på. I tillegg kommer at samme sak ofte figurerer i flere deler av hjelpeapparatet, noe som gjør det krevende å fastslå det totale antallet unike saker.

En omfangsundersøkelse basert på antall saker i hjelpeapparatet ble gjennomført første gang i forbindelse med rapporten som ble laget på oppdrag fra Likestillingsrådet (Bredal 1998). Dette ble gjentatt nær ti år seinere, da Anja Bredal og Lill Salole Skjerven (2007) utarbeidet rapporten *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Rapporten var laget på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet og omfattet altså, som tittelen antyder, også en kartlegging av utfordringer i hjelpeapparatet og råd om hvordan disse kunne håndteres. Som ledd i evalueringen av Handlingsplan mot tvangsekteskap 2008–2011, ble det dessuten gjennomført kartlegginger av tvangsekteskapsaker i ulike deler av hjelpeapparatet både i 2009 og i

2011 (Steen-Johnsen mfl. 2011). Evalueringsarbeidet ble gjort på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet.

I tillegg har IMDi de siste årene presentert statistikk for sitt arbeid mot tvangsekteskap.⁵⁰ Statistikken bygger på innrapporterte saker fra minoritetsrådgivere i videregående skoler, integreringsrådgivere ved utenriksstasjoner, Kompetanseteamet og koordinatorene ved IMDis regionkontorer. IMDis statistikk skiller mellom «gjennomførte tvangsekteskap» og «frykt for tvangsekteskap». I tillegg registreres tilfeller av å bli etterlatt i utlandet, saker der det er frykt for at noen er blitt etterlatt i utlandet, saker som omfatter vold og trusler, ekstrem kontroll, gjennomført kjønnslemlestelse, og frykt for gjennomført kjønnslemlestelse. I Kompetanseteamets rapportering oppgis det at teamet har hatt 372 nye henvendelser i 2013, av disse er det 85 saker av typen «gjennomført tvangsekteskap», mens det er 56 saker av typen «frykt for tvangsekteskap». 80 prosent av det totale antallet saker Kompetanseteamet fikk i 2013, kom fra førstelinjetjenesten, det vil si Utlendingsdirektoratet, minoritetsrådgivere, politi, barnevern, krisesentra osv.⁵¹ Etter vår vurdering gir IMDis statistikk et godt bilde av antall saker i hjelpeapparatet. Sammenhengen mellom rapporterte saker og faktisk omfang er likevel usikker. Det kan være mørketall, saker som aldri når hjelpeapparatet. Samtidig framstår disse oversiktene som mer presise enn de første undersøkelsene, da det var snakk om tvangsekteskapsrelaterte saker, uten at det som nå ble skilt klart mellom «gjennomført» og «frykt for».

Bredal & Skjerven sin rapport fra 2007 er basert på utsendte spørreskjema til offentlige hjelpeinstanser og frivillig arbeid. I barnevernet fant forskerne relativt sett få saker som var tvangsekteskapsrelaterte. I perioden 2005 og de første månedene i 2006 var det til sammen saker som vedrørte 63 barn. Men når forskerne også inkluderte saker som var knyttet til «autoritær oppdragelse og kontroll av jenters seksualitet», økte omfanget til 276 barn i den aktuelle perioden. Da ble hele spekteret av saker tatt med, fra bekymringsmeldinger til omsorgsovertakelser. Familievernkontorene hadde få henvendelser som var tvangsekteskapsrelatert, men var opptatt av problematikken. Helsestasjoner og skoler hadde flere henvendelser fra unge som slet med giftepress, men flere helsesøstre vektla streng og kontrollerende oppdragelse som et større problem enn tvangsekteskap spesielt. Ved ambassadene var det kun Islamabad som oppga jevnlig befattning med tvangsekteskap (Bredal & Skjerven 2007). Forskerne mente det var «gode grunner til å anta at det finnes betydelige mørketall», men påpekte samtidig at det også var grunn til å ha et edruelig forhold til de «mest dramatiske mørketalls-påstandene» (Bredal & Skjerven 2007, s. 95).

⁵⁰ <http://www.imdi.no/Tvangsekteskap1/IMDis-arbeid-med-Tvangsekteskap/Statistikk/> Lesedato 16.3.14

⁵¹ http://www.imdi.no/Documents/Rapporter/2014/Rapport_TVE_2013.pdf Lesedato 16.3.14

Bredal og Skjerven (2007) konkluderte også, basert på undersøkelsen av forekomst og utfordringer i hjelpeapparatet, at begrepet «tvangsekteskap» pekte mot en problematikk som var vanskelig å avgrense og avdekke. De mente at begrepet ga et for snevert fokus, gitt de problemene ulike deler av hjelpeapparatet oppga at ungdommer som henvendte seg til dem, hadde. Derfor argumenterte forskerne med at begrepet «tvangsekteskap» burde byttes ut med begreper og tilnærminger som omfattet et bredere sett av problemer knyttet til «strengt autoritær og patriarkalsk oppdragelse med sikte på å bevare familiens ære og særlig døtrenes seksuelle ærbarhet» (Bredal & Skjerven 2007, s. 9). Det vil si at unges potensielle problemer med familien ble forstått ut fra en bredere tilnærming der tvangsekteskap kunne inngå, men der dette mer var å forstå som en ytterste konsekvens.

Forskerne fant også at tvangsekteskap var grundig marginalisert som sak i det offentlige hjelpeapparatet som sådan, det var en sak for spesielt interesserte, tiltakene var adhocbasert og hadde små ressurser. Derfor anbefalte de at myndighetene «må ta konkrete grep for å integrere arbeidet mot tvangsekteskap i det ordinære hjelpeapparatet mot vold i nære relasjoner» (Bredal & Skjerven 2007, s. 17).

Bredal og Skjerven (2007) var med andre ord ikke kun opptatt av at tvangsekteskap var et begrep med ulike operasjonaliseringer i hjelpeapparatet, men at det også ga en for snever tilnærming til det hjelpeapparatet meldte at var et helt sett av problemer knyttet til enkelte foreldres forsøk på å kontrollere sine unge døtre og sønner. Dette var problemer det var for lite kunnskap om og oppmerksomhet rettet mot i det offentlige hjelpeapparatet som sådan, de var avhengige av enkelte ildsjelers kunnskap og innsats.

Handlingsplanen mot tvangsekteskap for perioden 2008–2011 ble som tidligere nevnt fulgt av forskere ved Institutt for samfunnsforskning fra start til mål (se 2.1, se også 2.3). En del av dette omfattende evalueringsarbeidet besto i å kartlegge tvangsekteskap i hjelpeapparatet. Denne gangen ble tvangsekteskap definert på basis av IMDis veileder fra 2009, og kartleggingen ble gjennomført på to tidspunkt i 2009 og 2011. Poenget var ikke først og fremst å si noe om omfang, forskerne mente tallene fortsatt var beheftet med for mange uklarheter til at det var mulig. Målet var å kartlegge utviklingen i registrering av saker over tid. Forskerne fant liten endring ved barnevernkontorer, hos NAV og hos rådgivere ved de videregående skolene, mens familievoldskoordinatorne i de ulike politidistriktene og utenriksstasjonene meldte om markant flere saker. Dessuten ble det meldt at «også gutter utsettes for tvangsekteskap» (Steen-Johnsen mfl.2011, s. 32). Spørsmålet om gutter ble kun stilt i 2011, men Kompetanseteamet for tvangsekteskapsaker hadde registrert kjønn i saker de hadde vært inne i både i 2009 og 2010. Kompetanseteamets registrering viste en økning i andel gutter i deres saksportefølge, fra 9 prosent i 2009 til 18 prosent i 2010 (se også 2.2). Forskerne konkluderte med at tallmaterialet var beheftet med usikkerhet, men at etableringen av integreringsrådgivere ved utenriksstasjonene og minoritetsrådgivere ved skolene syntes å ha bidratt til en økning i antall identifiserte tvangsekteskapsaker,

men også i såkalte relaterte saker. Det vil si problemer ungdommer meldte inn og som Bredal og Skjerven (2007) også, som vi har sett, hadde påpekt at ikke på en god måte lot seg forstå, registrere eller avhjelpe, dersom man utelukkende hadde oppmerksomheten rettet mot tvangsekteskap (Steen-Johnsen mfl. 2011, s. 33).

Steen-Johnsen mfl. (2011) påpeker også at utbyggingen av hjelpeapparatet, og da særlig ordningen med minoritetsrådgivere i skolene og integreringsrådgivere ved utenriksstasjonene, synes å ha gitt en økning i antall saker i hjelpeapparatet. Dette kan ha sammenheng med at det er flere tilfeller av tvangsekteskap enn før, men det er minst like stor grunn til å tro at det skyldes at terskelen inn i hjelpeapparatet er senket.

En alternativ innfallsvinkel til å fastsette omfang ble benyttet i 2011, da Olav Elgvin og Anne Skevik Grødem på oppdrag fra IMDi laget en rapport basert på to befolkningsundersøkelser der det var stilt spørsmål om foreldreinvolvering i unge menneskers valg av partner. Dette var Statistisk sentralbyrås (SSBs) «Levekårsundersøkelse blant unge med innvandrerbakgrunn 2006» som omfattet unge med innvandrerbakgrunn under 25 år, og Fafo-undersøkelsen *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier* som omfattet personer 20–55 år med bakgrunn fra Vietnam, Iran, Irak, Pakistan og Norge. Det var i begge undersøkelsene stilt spørsmål om den unges innflytelse ved partnervalg. SSB spurte slik: «I hvor stor grad hadde du innflytelse på a) beslutningen om å gifte deg, b) valget av ektefelle?» Svaralternativene var «svært stor», «stor», «middels», «liten» og «svært liten». I Fafos undersøkelse ble det spurt slik: «Foreldre kan bidra på ulike måter når barna deres skal finne ektefelle. Da du giftet deg, vil du si at ... a) du traff beslutningen om hvem du skulle gifte deg med, alene, b) du traff beslutningen selv, men lyttet til hva foreldrene dine mente, c) foreldrene dine traff beslutningen, d) foreldrene dine traff beslutningen, men lyttet til hva du mente, e) vet ikke, f) ingen av de foreslåtte, g) vil ikke svare». Spørsmålet i SSBs rapport var det mange av de spurte som ikke hadde svart på, og blant dem som svarte, hadde flertallet valgt «svært stor» som alternativ. I Fafo-undersøkelsen var det til sammenligning lite frafall, og her synliggjøres store forskjeller avhengig av landbakgrunn og om den spurte er født i Norge eller selv har innvandret. Blant pakistanske innvandrere under 34 år (som selv har innvandret) oppgir 67 prosent at foreldrene i hovedsak bestemte. Til sammenligning oppgir 12 prosent blant irakere under 34 år at foreldre bestemte, 8 prosent blant iranere og 2 prosent blant vietnamesere. Men hvis vi så ser på pakistanske etterkommere, de som er født i Norge av pakistanske foreldre, synker andelen som oppgir at foreldre i hovedsak bestemte, fra 67 til 34 prosent (Elgvin & Grødem 2011).

SSB-undersøkelsen omfattet unge med tyrkisk, pakistansk og vietnamesisk bakgrunn. Også her skilte de med pakistansk bakgrunn seg ut ved at nær halvparten oppga at de hadde mindre enn «svært stor» innflytelse. Blant respondenter med tyrkisk bakgrunn var det imidlertid også en høy andel (39 prosent) som hadde mindre enn svært stor innflytelse. Både menn og kvinner oppga at foreldrene valgte ektefelle for dem, men kvinner gjennomgående oftere enn menn.

Ungdom med pakistansk bakgrunn er altså i begge undersøkelsene de som i størst grad oppgir at foreldre velger partneren de skal gifte seg med, men det er samtidig slik at unge etterkommere opplever mer autonomi enn de som selv har innvandret. I tillegg viser det seg at utdanning og yrkesdeltakelse – både blant foreldre og ungdom – fører til mer autonomi for de unge i valg av partner (Elgvin & Grødem 2011, s. 5). Dette er, påpeker forskerne, funn som støttes av andre undersøkelser gjort i europeisk kontekst. I en større undersøkelse finansiert av EU i åtte ulike land fant man at det særlig var ungdom fra det indiske subkontinentet (Pakistan og India) bosatt i Storbritannia som giftet seg arrangert – noe som gir foreldre innflytelse. Samtidig viser en annen referert undersøkelse at det skjer et generasjonsskifte ved at det i de yngste gruppene er færre som gifter seg arrangert (Elgvin & Grødem 2011, s. 24–25).⁵²

Fafo-undersøkelsen stilte, som vi har sett, ikke eksplisitt spørsmål om tvang knyttet til ekteskap. Men respondentene kunne velge mellom å krysse av for «Foreldrene dine traff beslutningen, men lyttet til hva du mente» og «Foreldrene dine traff beslutningen». Det er, argumenterer Elgvin og Grødem, rimelig å anta at det blant de som krysser for at foreldrene traff beslutningen, er en del som har opplevd tvang i forbindelse med ekteskapsinngåelsen, uten at det er mulig å si hvor mange som *selv* har opplevd dette som tvang. Blant de norskfødte med pakistansk bakgrunn er det 13 prosent av kvinnene og 11 prosent av mennene som oppga at foreldrene traff beslutningen om valg av ektefelle (Elgvin & Grødem 2011, s. 24).

I omfangsundersøkelser foretatt i befolkningsutvalg er det vanskelig å utforme spørsmål som kan avdekke antall tvangstilfeller. Slik er det blant annet fordi opplevelsen av innflytelse kontra tvang er subjektiv, den kan variere fra en respondent til den neste (se Bredal 1998 og 2006). Problemer lar seg følgelig heller ikke løse ved å spørre eksplisitt om den enkelte ble tvunget, for hvordan definere tvang på en måte som gjør at like tilfeller vurderes likt? Det er vanskelig å sikre at alle som svarer forholder seg til hva det vil si å bli tvunget på samme måte.

Som nevnt innledningsvis er det flere grunner til at spørsmålet om omfang gis oppmerksomhet. Innretningen av forebyggende arbeid og hjelpetiltak må ta utgangspunkt i forekomst av problemet, og hva slags tiltak man finner *rimelig* å sette inn, gjerne er knyttet til hvor omfattende problemet er. Dersom tvangsekteskap er utbredt, vil det sannsynligvis være større oppslutning om å forsøke å bekjempe praksisen gjennom lovendringer, selv om slike endringer også vil måtte ramme dem som ikke gifter seg under tvang. Spørsmålet om proporsjonalitet, hva som er rimelig, er særlig sentralt i diskusjoner om det bør settes en aldersgrense for å hente en ektefelle i utlandet som avviker fra myndighetsalder (18 år) (se for eksempel Bredal 2006b). I Danmark ble

⁵² De to refererte undersøkelsene er EFNATIS (Effectiveness of National Integration Strategies for Children of International Migrants) analysert i Penn & Lambert (2009) og en kvantitativ undersøkelse fra Storbritannia Modood mfl. (1997)

en aldersgrense på 24 år vedtatt for familiejenforening ved ekteskap i 2002 (se 2.4), slike aldersgrenser er diskutert også i norsk sammenheng (se 2.1) og er altså nå vedtatt som del av et forlik mellom sittende regjering (H/FrP) og KrF/V (se 2.1).

Når innvandringspolitikken tas i bruk mot tvangsekteskap, har dette sammenheng med giftemønsteret i den delen av den norske befolkningen som har innvandrerbakgrunn. Det er, særlig blant innvandrere fra Pakistan, Tyrkia og Marokko, en stor andel som gifter seg transnasjonalt (Daugstad 2008). Samtidig viser en ny rapport fra Statistisk Sentralbyrå at antallet som kommer til Norge for å etablere familie med en norskfødt med innvandrerforeldre, er lavt. Etter årtusenskiftet har det vært snakk om ca. 200 årlig, dette til tross for at det blir stadig flere ugifte voksne i kategorien norskfødte med innvandrerforeldre. Om lag halvparten av de 200 som har kommet årlig har kommet til norskfødte med pakistansk bakgrunn, men antallet har heller ikke i denne gruppen økt med at det er blitt flere unge ugifte norskfødte med pakistansk bakgrunn. Dette har sammenheng med at det er blitt mindre vanlig å gifte seg i svært ung alder i gruppen norskfødte med innvandrerforeldre. I 1998 var 28 prosent av norskfødte i alderen 21–23 år med pakistanske foreldre, gift. I 2013 var andelen sunket fra 28 til 8 prosent. I tillegg kommer at de som gifter seg oftere finner sin ektefelle i Norge (Sandnes & Henriksen 2014).

Blant norskfødte med bakgrunn fra Tyrkia og Pakistan er det fortsatt vanlig å ha en ektefelle med såkalt lik bakgrunn, det vil si at vedkommende selv har innvandrerbakgrunn eller lik landbakgrunn som sin ektefelle. Sannsynligheten for å ha en partner med lik bakgrunn er noe mindre blant dem som har foreldre født i Vietnam, India og Marokko. Alder og utdanningsnivå har også betydning, de som gifter seg i ung alder, og som har grunnskoleutdanning som høyeste utdanning, har noe større sannsynlighet for å ha «lik partner» (Wiik 2014).

Det er undersøkelser om transnasjonale ekteskap det gjerne vises til når det blir argumentert for å sette aldersgrenser for familiejenforening ved ekteskap. Argumentet er da, som vi har sett i forliket inngått mellom regjeringspartiene og KrF/V, at dette skal bidra til å hindre tvangsekteskap (se 2.1). Men det argumenteres også for at transnasjonale ekteskap som sådan hindrer integrasjon, og at et annet ekteskapsmønster er «den avgjørende nøkkelen til integrasjon» (se Storhaug 2007, s. 65). De nyere undersøkelsene tyder imidlertid på at det gradvis er endringer på gang. Ja, tendensen til å gifte seg med en «lik partner» er fortsatt stor særlig blant norskfødte med pakistansk og tyrkisk bakgrunn, men samtidig går giftealderen ned og andelen som gifter seg transnasjonalt, med noen fra foreldrenes hjemland, er synkende. Undersøkelser av de unges innflytelse ved arrangerte ekteskap viser, som vi har sett, at etterkommere har større autonomi enn de som selv innvandret. Samtidig har antallet tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet økt fra disse ble registrert første gang og fram til nå. Det kan skyldes at omfanget har økt, men det kan også skyldes et langt bedre utbygget hjelpeapparat.

2.3 Forskningsbaserte evalueringer av tiltak mot tvangsekteskap

Kapittel 2.1 er en kronologisk gjennomgang av tvangsekteskap som sak i norsk offentlig debatt og politikkkutvikling. Her framgår det at den første handlingsplanen mot tvangsekteskap initiert av regjeringen ble lagt fram i 1998. Denne handlingsplanen er seinere avløst av stadig nye, og de fleste er evaluert forskningsbasert. Dette har lagt grunnlaget for at erfaringer kan systematiseres, og at nye handlingsplaner kan bygge på vurderinger av tidligere tiltak. Samtidig gir evalueringsrapportene et godt innblikk i utfordringer i praksisfeltet. Derfor følger en kort gjennomgang av noen hovedkonklusjoner fra evalueringer av handlingsplaner mot tvangsekteskap, herunder også evalueringer av to enkelttiltak: megling og botilbud. Samtlige av de omtalte evalueringsprosjektene, med unntak av ett, er initiert av offentlige myndigheter, departementer og direktorater. De aller fleste av dem er gjennomført innenfor korte tidsperioder. Vi vil påpeke at dette legger rammer for hvor grundige evalueringene kan bli, noe som særlig synes å ha gått ut over brukerperspektivet. Dette er stort sett fraværende, noe vi kommer tilbake til i vurderingen av forskningsstatus på området tvangsekteskap (se kapittel 2.5).

Evaluering av organisasjonsinnsats i handlingsplanen fra 1998

Det ble, knyttet til den første handlingsplanen mot tvangsekteskap presentert i desember 1998, gjennomført en evaluering av tre tiltak som Barne- og familiedepartementet hadde ansvaret for. Oppdragsgiver for evalueringen var Barne- og familiedepartementet, og evalueringen ble gjennomført av Katrine Fangen ved Fafo. De tre tiltakene omfattet bevilgninger til arbeid mot tvangsekteskap i frivillige organisasjoner og innvandrer-miljøer.

Som det framgår i kapittel 2.1, valgte departementet i gjennomføringen av handlingsplanen fra 1998 å gi forholdsvis små bevilgninger til relativt mange frivillige organisasjoner, og evalueringen omfatter arbeidet i åtte organisasjoner som fikk brorparten av pengene (Fangen 2002). De åtte organisasjonene var Primærmedisinsk Verksted (PMV), Helse- og sosialgruppe for innvandrere (Nettverk IHSG), Selvhjelp for Innvandrere og Flyktninger (SEIF), Himmilo Youth in Norway (Himmilo), Oslo Røde Kors Internasjonale Senter (ORKIS), Islamsk Kvinnegruppe Norge (IKN), MiRA-senteret og Ressurscenter for pakistanske barn (RPB). Kun tre av disse organisasjonene fikk bevilgninger både i 1999, 2000 og 2001, det gjaldt MiRA-Senteret, SEIF og IKN. Evalueringen ble dels foretatt gjennom dokumentstudier av organisasjonenes dokumenter og regjeringens handlingsplan, men i hovedsak «dialogbasert» gjennom intervjuer med personer i organisasjonene som var ansvarlige for de ulike tiltakene, intervjuer med personer som hadde deltatt i prosjektene, og ulike aktører som hadde jobbet med tvangsekteskapsproblematikk. Det oppgis at sistnevnte intervjuer ble gjennomført for

å høre «hvordan ulike relevante instanser vurderte samarbeidet med organisasjonene og få ulike eksterne aktørers vurdering av organisasjonenes arbeid» (Fangen 2002, s. 20–21). Det er imidlertid relativt få brukere av tilbudene som er intervjuet.

I evalueringsrapporten beskrives det hvilke aktiviteter de ulike organisasjonene har gjennomført, og hvilken «virkning» disse har hatt. Et flertall av organisasjonene har organisert samtalegrupper i den hensikt å bidra til bevisstgjøring og holdningsendring blant ungdom og foreldre. Halvparten av organisasjonen har utarbeidet informasjonsmaterieell for å øke bevisstheten om tvangsekteskap i skolen, hjelpeapparatet og blant foreldre/ungdom. Nær samtlige organisasjoner har gitt veiledning til unge som er utsatt for tvangsekteskap, men under halvparten har hatt mange slike saker. Tre av organisasjonene har organisert seminarer for ansatte i det offentlige hjelpeapparatet.

Virkningen vurderes å være at innsatsen mot tvangsekteskap er «økt i bredde og omfang», og at det er skjedd en bevisstgjøring i organisasjonene som har gjennomført tiltak, samt i deler av hjelpeapparatet. Når det gjelder målgruppene for tiltakene, er vurderingen at det er tatt «et lite skritt i riktig retning» (Fangen 2002, s. 11). Denne forsiktige og nøkterne, men likevel positive beskrivelsen begrunnes med omfang (hver organisasjon når fram til et begrenset antall mennesker) og tid (holdningsendring er møysommelig arbeid), det vil si med strukturelle forhold som i alle fall delvis ligger utenfor organisasjonenes kontroll. Når det gjelder den veiledning organisasjonene har gitt til jenter og gutter som befinner seg i en vanskelig situasjon, påpekes det at organisasjonene i hovedsak har benyttet en «Hva vil du selv-metode» som ikke vurderes som «tilstrekkelig» overfor ungdom i en «alvorlig krisesituasjon» (Fangen 2002, s. 11–12).

Rapporten har en rekke anbefalinger om «veien videre». Her understrekes det behov for bedre rutiner og oppfølging av organisasjoner som tildeles økonomiske midler, erfaringsoverføring fra frivillige organisasjoner til det offentlige hjelpeapparatet og kompetansebygging både i organisasjoner og i det offentlige. Det foreslås et kompetanseteam satt sammen av frivillige og et nettverk av advokater, psykologer, barnevernansatte, politi og ansatte ved utenriksstasjoner og ambassader. Det understrekes at det er behov for et botilbud ut over krisesentre til ungdom som har måttet «rømme vekk fra foreldrene en periode», og at det å hjelpe dem som er utsatte for tvangsekteskap, må være en oppgave for det ordinære offentlige hjelpeapparatet på linje med det offentlige hjelpeapparatets ansvar for andre problemer blant barn og unge (som incest og spiseforstyrrelser) (Fangen 2002). Det var, mente Fangen, grenser for hva frivillige organisasjoner med begrensede ressurser kunne utrette av forebyggende og avhjelpende innsats, flere hadde få eller ingen ansatte, enkelte hadde ikke en gang kontor. En konklusjon fra evalueringen var altså at organisasjoner bidro positivt, men at arbeidet mot tvangsekteskap ikke kunne overlates til disse. Dette var et offentlig ansvar og måtte, argumenterte Fangen, i større grad også bli en offentlig oppgave.

Evaluering av botilbud

Botilbud og støtte til ungdom som bryter med familien, og som er over 18 år og dermed ikke ivaretas av barnevernet, var et tema i den første handlingsplanen mot tvangsekteskap i 1998. Handlingsplanen fra 1998 inneholdt et punkt om at etablering av slike botilbud skulle utredes. Fangen (2002) anbefalte at slike botilbud ble etablert. I handlingsplanen for fornyet innsats mot tvangsekteskap i 2002 ble det så understreket at: «Regjeringen vil i dialog med kommunene vurdere mulige alternativer for å avhjelpe boligsituasjonen for ungdom som utsettes for tvangsekteskap». Mens handlingsplanen for 2008–2011 inneholdt et punkt om å vurdere kvaliteten i «dagens bo- og behandlingstilbud» samt et punkt om at det skulle utredes og etableres ytterligere botilbud. Myndighetene hadde altså i løpet av en tiårsperiode gått fra å utrede botilbud til at det var etablert tilbud som lot seg evaluere. Anja Bredal og Julia Orupabo ved Institutt for samfunnsforskning utførte fra oktober 2007 til februar 2008 en slik vurdering. Botilbudet som ble vurdert, var krisesentre, et bokollektiv drevet av Oslo krisesenter og kriseboliger i kommunene som ble støttet økonomisk av Husbanken, men som ble drevet av frivillige organisasjoner. Oppdraget ble utført for Barne- og likestillingsdepartementet.

Rapporten er i hovedsak basert på en rekke intervjuer med ulike aktører involvert i botilbudene, samt at arkivmateriale i Husbanken Region Øst er gjennomgått. Forskerne ønsket å intervju brukere, men hadde knapp tid og store problemer med å rekruttere til slike intervjuer. De fikk derfor ikke evaluert botilbud og oppfølging sett fra brukernes ståsted. Bredal og Orupabo oppgir i rapporten fra evalueringen at de i liten grad hadde fått til intervjuer knyttet til botilbudet Selvhjelp for Innvandrere og Flyktninger (SEIF) hadde ansvaret for, da det her var på gang en separat evaluering gjennomført av forskere ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi (Universitetet i Oslo) på oppdrag fra SEIF (som hadde søkt Barne- og likestillingsdepartementet og fått innvilget midler til å foreta en evaluering).

Bredal og Orupabo (2008) fant at de fleste i botilbudenes målgruppe er heterofile unge kvinner i alderen 18–25 år. Studien påviser at det er vanskelig å finne akutt bosted for unge menn, noe som knyttes til at krisesentre på dette tidspunktet kun tok imot kvinner, men også at tvangsekteskap generelt forstås som et «jenteproblem». Når det gjelder sikkerheten i tilbudene, finner forskerne både «tendenser til bagatellisering og overdramatisering». De konkluderer med at sikkerhet i større grad bør bli et tema for debatt, erfaringsutveksling og metodeutvikling mellom involverte aktører, herunder også politiet. Bo- og støttetilbudet bør, understrekes det, styrkes og utvides når det gjelder antall plasser. Botilbudet bør inngå i en «vev» av tiltak som ivaretar ulike behov hos ulike typer personer i ulike faser. Dette innebærer også at det bør være tilbud om forskjellige botilbud, både tilbud som gir mulighet til å bo sammen med andre og alene, og botilbud som i ulik grad har sikkerhetstiltak knyttet til seg. Forskerne anbefaler at det utarbeides «oppfølgingspakker» og «individuelle planer» for enkeltbrukere.

Evalueringen avdekket ulike syn på arbeidsdelingen mellom offentlig hjelpeapparat og frivillige organisasjoner. Det påpekes at kommunene «har gått langt» i å overlate ansvaret for tilbudet om kriseboliger til to frivillige organisasjoner (i tillegg til SEIF er dette Oslo Røde Kors), og at «dette er uheldig fordi det kan svekke likebehandlingsprinsippet og forhindre innsyn». Det største problemet er likevel, understrekes det, at dette gjør at kommunene ikke bygger opp et apparat og kompetanse for å ta imot unge på flukt fra tvangsekteskap. Det anbefales at kommunene gjør dette. Dessuten at det «tas et krafttak» i sosialtjenesten/NAV, herunder at myndighetene klargjør hva som ligger i råd- og veiledningsplikt i slike saker (Bredal & Orupabo 2008).

Undersøkelsen som ble gjennomført på oppdrag fra SEIF, har tittelen: *Ødeleggelse, skapelse, opprettholdelse* (Nafstad 2009). Den er basert på intervjuer med 19 unge mennesker (18–29 år) som har fått oppfølging fra SEIF, en representant for SEIF og fire intervjuer med SEIFs samarbeidspartnere. Rapporten gir innsikt i de utfordringene de unge har, og i SEIFs arbeid med disse. Tilbudet SEIF gir, er på dette tidspunktet et midlertidig botilbud, maksimalt seks måneder, men målet er å finne permanent bolig og hjelpe de unge til å klare seg selv. I tillegg gir SEIF hjelp til at de unge kan sikre sin inntekt, og bistår dem i møte med hjelpeapparatet. Kontakten mellom organisasjonen og den unge består av samtaler, besøk, telefonkontakt, bistand til å løse praktiske problemer og i enkelte tilfeller hjelp til å komme i kontakt med psykolog.

Intervjuene med de unge brukerne i SEIFs tilbud synliggjør at det å bryte med familien har store økonomiske, sosiale og personlige konsekvenser for den unge. Rapporten viser hvordan de som bryter med familien, har hatt en krevende oppvekst. Her er beretninger om fysisk vold, trusler og krenkelse i tillegg til krigsopplevelser fra opprinnelsesland, mange flyttinger, økonomiske problemer og foreldre som sliter med å håndtere livet i Norge. Flere har også opplevd å bli avvist eller ikke bli forstått når de har kontaktet det offentlige hjelpeapparatet eller skolen. Mange er opptatt av å forstå foreldrene og reflekterer over deres situasjon, de opplever skyld, dårlig samvittighet og sørger over familierelasjoner som er brutt. Elleve av de nitten som er intervjuet, hadde på intervjutidspunktet ingen kontakt med familien, mens åtte hadde mye kontakt. Nesten alle så for seg at de ville ha en relasjon til familien i framtiden.

Om hjelpetilbudet framkommer det i evalueringen av SEIFs tilbud at det er noe uklart hva dette skal omfatte, blant annet når det gjelder de unges økonomi og hvordan ungdommene selv involveres i beslutninger som gjøres. Det knyttes også spørsmål til prioriteringer ved inntak til botilbudet og klagemuligheter.

Sammenstilt viser de to evalueringene at botilbud i større grad burde inngå i sammenhengende forpliktende planer om oppfølging av den enkelte unge. Intervjuene av SEIFs brukere gir dessuten et sjelden innblikk i livssituasjonen til dem som har opplevd tvang i familien. Og evalueringen av SEIFs botilbud reiser noen av de samme spørsmålene som Bredal og Orupabo (2008) knyttet til prioriteringer ved inntak og kvalitetssikring av tilbud frivillige organisasjoner har driftsansvar for.

Følgeevaluering av Handlingsplanen 2008–2011

Handlingsplanen mot tvangsekteskap (2008–2011) som altså kom ti år etter at den første ble presentert i 1998, ble underlagt en langt mer omfattende og systematisk forskningsbasert oppfølging enn det den første ble. Handlingsplanen for 2008–2011 ble følgeevaluert fra start til mål. Dette ble gjort av Institutt for samfunnsforskning på oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, og det foreligger tre rapporter: første delrapport fra juni 2009, andre delrapport fra juni 2010 og sluttrapport fra november 2011.⁵³ De ulike delene av dette brede evalueringsarbeidet har hatt ulike siktemål og benyttet forskjellige metoder.

Den første delrapporten (2009) vurderer hvilke føringer organiseringen av handlingsplanen har lagt for utvikling og forankring av kompetanse på tvangsekteskapsfeltet. Det legges til grunn at det i handlingsplanen er et mål om å styrke og forankre arbeidet mot tvangsekteskap i det offentlige hjelpeapparatet som sådan. Dette innebærer koordineringsutfordringer. Forskerne konkluderer med at det gjøres tunge kompetansebyggingstiltak i IMDi, og at dette gir «interessante muligheter» når det gjelder utvikling av nye former for kompetanse. Samtidig skaper dette «viktige koordinerings- og forankringsutfordringer i forhold til andre sektorområder». Den første delrapporten inneholder konkrete forslag om rutiner for koordinering av arbeid med enkeltsaker nasjonalt, regionalt og lokalt samt hvordan det kan legges til rette for å bygge kompetanse med utgangspunkt i erfaringer med enkeltsaker (nedenfra og opp). Slike førstelinje- og grasroterfaringer bør, understrekes det, i systematisert form ha en viktig plass som kilde til kunnskap om hvordan helheten i tvangsekteskapsarbeidet fungerer (Steen-Johnsen & Lidén 2009).

Den andre delrapporten (2010) er konsentrert om sju av tiltakene i handlingsplanen og diskuterer effekten av disse. Disse er minoritetsrådgivere ved videregående skoler og integreringsrådgivere ved utenriksstasjonene, botilbud for utsatte for tvangsekteskap over og under 18 år, Drammensprosjektet, Kompetanseteamet (som har medlemmer fra fire ulike direktorater) og tilskuddsordningen til frivillige organisasjoners holdningsskapende arbeid. Også denne rapporten konsentrerer oppmerksomheten om behov for samarbeid og koordinering mellom ulike aktører på tvangsekteskapsfeltet. Drammensprosjektet framheves, dette er et lokalt initiert, men delvis statlig finansiert prosjekt, og det har vist seg effektivt hva gjelder samarbeid og koordinering mellom ulike aktører lokalt. Den lokale samarbeidsmodellen retter seg mot ungdom både over

⁵³ Kari Steen-Johnsen & Hilde Lidén: *Evaluering av handlingsplan mot tvangsekteskap. Første delrapport, juni 2009*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport 2009:9.

Kari Steen-Johnsen, Hilde Lidén og Monica Five Aarset: *Handlingsplan mot tvangsekteskap: Evaluering av utvalgte tiltak. 2. delrapport, juni 2010*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport 2010:7.

Kari Steen-Johnsen, Hilde Lidén og Monica Five Aarset: *Offentlig innsats mot tvangsekteskap. Sluttrapport – evaluering av handlingsplanen mot tvangsekteskap*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport 2011:7.

og under 18 år og er forankret i ledelsen i kommunen samt i det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner.

Det understrekes videre at minoritetsrådgivere i videregående skoler representerer et viktig nytt lavterskeltilbud som treffer ungdom, men at forankringen av arbeidet mot tvangsekteskap i skolesektoren går langsomt. Forskerne mener at arbeidet på regionalt nivå bør gås gjennom og utredes med tanke på samordning på tvers av ulike sektorområder. Det påpekes at tiltakene i handlingsplanen har bidratt til å bygge og utvide kunnskaps- og kompetansefelt knyttet til tvangsekteskap, at nye hjelpetiltak er under etablering, samt at potensialet ved å la arbeidet mot tvangsekteskap komme med i arbeidet mot vold i nære relasjoner, slik dette er gjort i Drammensprosjektet, er synliggjort. Forskerne understreker at det er en hovedutfordring at kompetansen når det gjelder vold i nære relasjoner og tiltak rettet mot dette, er spredt mellom ulike departementer, direktorater, regionale ledd, og at innsatsen er forankret i ulike handlingsplaner (Steen-Johnsen mfl. 2010).

I sluttrapporten fra 2011 vises det igjen til utfordringer med koordinering og samarbeid i arbeidet mot tvangsekteskap. Resultater fra en kartleggingsundersøkelse som er foretatt i hjelpeapparatet både i 2009 og 2011, presenteres og drøftes. Her er en overordnet konklusjon at evnen til å avdekke saker i hjelpeapparatet synes å være styrket, og at både minoritetsrådgivere i skolene og integreringsrådgivere ved utenriksstasjonene har bidratt til dette. Lokalt framstår politi og barnevern som sentrale i samarbeid rundt saker, mens NAV og skolene i svakere grad er involvert i arbeidet. Kompetanse framheves som en utfordring for både NAV, politi og barnevern, og mens Kompetanseteamet har styrket sin rolle overfor barnevern og politi, har ikke det samme skjedd overfor NAV. Minoritetsrådgiverordningen oppsummeres som en ressurs for skolene, de tilbyr alternativ kompetanse samtidig som deres frie stilling er en utfordring når det gjelder forankring i skolesektoren. Når det gjelder integreringsrådgiverne, er utenriksstasjonene samstemt i at disse i framtiden bør inngå i utenriktjenesten gjennom et formelt arbeidsforhold. Det anbefales å videreføre det lokale arbeidet basert på lokal forankring og helhetlige lokale samarbeidsmodeller. Regionalt argumenterts det for institusjonalisering av nettverk, med Regionale ressursentre om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS) som koordinatorene. Nasjonalt framheves det at gode samarbeidsstrukturer og arbeidsformer er i ferd med å falle på plass involverte departementer imellom, at Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) og IMDi har styrket seg som knutepunkter for kunnskapsutvikling og nettverksbygging, men at Arbeids- og velferdsetaten og helse- og omsorgsmyndighetene må integreres sterkere i arbeidet mot tvangsekteskap.

Sluttrapporten løfter fram spørsmålet om videre forankring av arbeidet mot tvangsekteskap og vektlegger at diskusjoner om en slik forankring både omfatter fenomen-definisjon og organisering. Forskerteamet bak evalueringen mener at ulike handlingsplaner – på den ene siden en handlingsplan mot vold i nære relasjoner, på den andre

siden en handlingsplan mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse – bidrar til å skille innsats mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse fra det generelle antivoldsarbeidet. Forskerne konkluderer: «Vi tror derfor at det blir svært viktig at man fra 2013 finner nye inndelinger og over- og underkategorier i politikkkfeltet vold i nære relasjoner som verken likestiller vold i nære relasjoner med partnervold eller skiller ut minoritetsvolden som særphenomener» (Steen-Johnsen 2011, s. 9–10).

Arbeidet mot tvangsekteskap anbefales imidlertid å videreføres innenfor rammene av Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, både fordi dette departementet besitter et viktig tiltaksapparat i Bufdir og IMDi, og fordi det – slik forskergruppen vurderer det – er sannsynlig at arbeidet mot tvangsekteskap vil ha høyere prioritet her enn i Justisdepartementet som har ansvaret for den generelle innsatsen mot vold i nære relasjoner.

Erfaringer med dialog

Dialog har, slik det framgår av handlingsplaner mot tvangsekteskap omtalt i kapittel 2.1, vært en metode for å bekjempe tvangsekteskap, men også andre konflikter i familier basert på kollektivistiske prinsipper. IMDi finansierte i 2011 en «pilotstudie» der målet var å kartlegge eksisterende kunnskap om og erfaringer med dialog som metode i arbeidet med tvangsekteskap, streng patriarkalsk kontroll eller kollektivt basert æresrelatert vold mot barn og unge.

Bredal og Hydle (2011) diskuterer i rapporten fra evalueringsprosjektet dialog med vekt på erfaringer fra konfliktråd. Det redegjøres for ulike perspektiver på dialogarbeid og for institusjoner som har befatning med dette, samt at erfaringer med dialogarbeid beskrives og analyseres basert på intervjuer med hjelpere, politifolk, familierapeuter og medarbeidere i frivillige organisasjoner. På basis av dette gis det også en del praktiske anbefalinger.

Forskerne understreker at det er stort behov og potensial for familiearbeid i betydningen informasjon, hjelp og støtte. Mange foreldre føler seg neglisjert av hjelpeapparatet, noe det er enighet om at ikke hjelper den unge. Bredal og Hydle foreslår å skille mellom familiearbeid i bred forstand og dialog som metode mer spesifikt. Videre foreslår de at dialog ikke behøver å defineres som noen motsetning til «brudd mellom den unge og familien», dette fordi brudd kan være en forutsetning for å få i gang dialog. Hensyn til sikkerhet i dialogprosesser diskuteres, og det understrekes at selv om sikkerheten er ivaretatt, bør det vurderes nøye i enkelttilfeller om et direkte møte mellom den unge og foreldre/familie er nødvendig og forsvarlig. Det kan for å kompensere for maktasymmetri i slike møter være nødvendig at tilrettelegger har en mer aktiv rolle enn i tradisjonell konfliktrådsmedling. Skriftlige avtaler anbefales som en god metode både for å sørge for at dialogen holder seg til oppsatt tema, sikre at det kommer noe konkret ut av den, og forplikte de involverte. Forskerne understreker at

det må skilles tydelig mellom dialogmøter og oppfølging som er nødvendig for å hjelpe partene videre både i kommunikasjon seg imellom og i «eget liv».

Det tilrådes at pilotstudien følges opp med undersøkelser av erfaringer og refleksjoner blant de unge, foreldre og andre involverte i dialogen siden brukerne ikke kommer til orde i denne studien. Det påpekes at det er særlig viktig med mer kunnskap om foreldres perspektiver, samt at søsken er en viktig gruppe. I tillegg anbefales det at det forskes på konfliktløsning i familiene i regi av ulike trossamfunn (Bredal & Hydle 2011).

2.4 Forskning om tvangsekteskap i dansk og svensk kontekst

Norge, Sverige og Danmark er skandinaviske velferdsstater med mye til felles, men landene har ulike hovedtilnærminger når det gjelder politikk for likestilling generelt (herunder vold i nære relasjoner), og når det gjelder integrering av innvandrere. Vi vil innledningsvis i dette delkapittelet om forskning på tvangsekteskap i Danmark og Sverige redegjøre kort for den politiske sammenhengen disse forskningsbidragene inngår i.

Likestilling mellom kjønnene er både i Norge, Sverige og Danmark et institusjonalisert mål basert på lover, ombudsordninger og velferdsstatlige tiltak. Men likestillingspolitikken i de tre landene har de siste to tiårene i ulik grad vært flerdimensjonal, det vil si at den i ulik grad har aktualisert at likestilling ikke kun er et spørsmål om kjønn, men også om kjønn i kombinasjon med sosial klasse og minoritets-/majoritetsbakgrunn. Individene kan, avhengig av hvordan de kombinerer kjønn og sosial klasse, minoritets-/majoritetsbakgrunn, oppleve ulike muligheter og begrensninger i sine liv. Danske regjeringers likestillingspolitikk har siden 2001 først og fremst vært innrettet mot kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn. Dette har vært begrunnet med at minoritetsmiljøer er preget av kulturelle betingelser som ikke gir kvinner med slik bakgrunn de samme muligheter som blir kvinner i majoriteten til del. Svensk politikk for likestilling har til sammenligning hatt en mer generell innretning, Norge har befunnet seg et sted midt imellom (se Borchorst & Teigen 2010).

Norge, Sverige og Danmark skiller seg også fra hverandre i sin tilnærming til integrering av innvandrere. En bred, sammenlignende studie viser hvordan de tre landene i starten (1960- og 70-tallet) ligner hverandre i sin integreringspolitikk, de vektlegger likebehandling, høy grad av rettighetstildeling og toleranse for kulturell ulikhet. Men hovedtilnærmingene endrer seg gjennom 1980-tallet: Sverige utvikler en tilnærming med høy grad av aksept for forskjellighet i kulturelle praksiser, mens Danmark har større assimilasjonspress og lav toleranse for kulturelle avvik, og Norge igjen befinner seg et sted i midten (Brochmann & Hagelund 2010, s. 352–356). Diskusjoner rundt

tvangsekteskap har også vært forskjellige, dette kan ha sammenheng med ulike likestillings- og integrasjonspolitiske hovedtilnærminger, men også med hvordan saken tvangsekteskap ble en del av den offentlige dagsordenen i de tre landene.

Danmark

Tvangsekteskap ble, i Danmark som i Norge, satt på dagsordenen tidlig på 1990-tallet gjennom medieoppslag som vekket stor oppmerksomhet. Danske medier forteller i desember 1993 om 17-årige Nazia som blir funnet død på rommet sitt i familiens leilighet. Den unge jenta, som har pakistansk bakgrunn, skal ha begått selvmord fordi foreldrene nektet henne å gifte seg med kjæresten. De ville heller gifte henne bort til en mann i Pakistan. Alternativt skyldes selvmordet at kjæresten sviktet Nazia, kjæresten begår også selvmord en stund seinere. Det danske *Ekstrabladet* starter i mars 1994 en serie artikler om «Romeo og Julie» som gikk i døden sammen.⁵⁴ Saken følges opp av de politiske myndighetene, men på måter som skiller seg fra norske myndigheters initiativer. Utlendingsloven og restriksjoner på familieforening har helt fra starten av vært sentralt for å bekjempe tvangsekteskap i Danmark (Bredal 1999 og 2005).

I 1998 (under koalisjonsregjeringen mellom Sosialdemokraterne og Det Radikale Venstre) ble det vedtatt at oppholdstillatelse på basis av ekteskap kunne avslås dersom det ble fastslått at ekteskapet «beror på en avtale som er indgået av andre enn parterne selv» (gjengitt i Bredal 1999, s.73). I 2000 ble det så innført en bestemmelse om at det var forbudt å gi familieforening gjennom ekteskap for personer mellom 18 og 25 år, med mindre det ble fastslått at ekteskapet var frivillig (Bredal 2005).

Høsten 2001 var det valg til Folketinget, det danske parlamentet, med påfølgende regjeringsskifte. Landet fikk en liberal-konservativ regjeringen som hadde flertall i folketinget ved hjelp av Dansk Folkeparti.⁵⁵ En ny utlendingslov ble vedtatt og satt ut i livet sommeren 2002. Det var et eksplisitt mål at det nye lovverket skulle redusere innvandringen og forbygge tvangsekteskap, for slik å legge til rette for bedre integrering (Bredal 2005, s. 343). Familieforening med henblikk på ekteskap innvilges kun når begge parter er over 24 år. Ekteskapet må være inngått frivillig (formodningsregelen), og ektefellene må ikke være i nær familie – for eksempel søskenbarn. Den av partene som bor i Danmark, må ha bolig av en viss størrelse, en inntekt stor nok til å forsørge ektefellen, kunne stille en bankgaranti og ikke ha mottatt sosialstøtte fra lokale

⁵⁴ I 2003 utgir Sengül Güvercile boka *Æresdrab. Beretning om et mord* om hvordan hennes familie i 1985 drepte hennes kjæreste: «Selv om han var tyrker, var han stadig ikke god nok, fordi jeg selv hadde valgt ham, det var imot tradisjonene» (Güvercile 2003, s. 7). Det synes imidlertid ikke som denne saken fikk særlig oppmerksomhet da den skjedde, og det er først nær to tiår senere, da Güvercile blir kontaktet av en TV-journalist, at hun bestemmer seg for å fortelle sin historie.

⁵⁵ Dansk Folkeparti er et høyreparti som «elsker vårt fedreland» og «føler en historisk forpliktelse til å verne om landet, folket og den danske arven» (gjengitt i Jupskås 2012, s.81)

myndigheter siste året. Begge parter må ha en samlet tilknytning til Danmark som er sterkere enn til noe annet land (tilknytningskravet) (Bredal 2005, s. 343).

En handlingsplan mot tvungne og arrangerte ekteskap ble lansert i 2003. Arrangerte ekteskap behandles her som et problem i seg selv, ikke kun fordi arrangerte ekteskap kan gjennomføres med tvang, men også fordi de gjerne inngås transnasjonalt og dermed både fremmer innvandring og hemmer integrering. Tradisjoner for ekteskapsinngåelse som baserer seg på at giftermålet skjer arrangert, anerkjennes med andre ord ikke i Danmark slik det gjøres i Norge og Sverige. Dansk politikk på feltet har vært og er omdiskutert både nasjonalt og internasjonalt, den er møtt med kritikk både fra FNs kvinnekomité og fra Europarådet (Bredal 2005, s. 345–356).

Forskningen på tvangsekteskap i dansk kontekst har fellestrekk med den norske, med diskusjoner av omfang og studier av pardannelser og familieforhold som utforsker forholdet mellom frivillighet og tvang. Men her er også studier som undersøker hvordan endringene i utlendingslovgivningen har påvirket unge med ikke-vestlig bakgrunn. Vi starter med det første.

Rapporten *Ændrede familiesammenføringsregler* undersøker hvilke konsekvenser reglene for familiegjenforening med ektefelle har for unge danske borgere (15–30 år) som har bakgrunn fra Pakistan, Tyrkia, Sri-Lanka, Marokko, Eks-Jugoslavia, Irak, Libanon, Somalia, Iran og Afghanistan (Schmidt mfl. 2009). Denne konsekvensundersøkelsen er basert på et bredt kvalitativt og kvantitativt datamateriale, som både omfatter de unge selv, nøkkelpersoner som har arbeidsbasert erfaring med etniske minoriteters pardannelse, og i noen grad foreldre (Schmidt mfl. 2009, s. 13–14).

Konsekvensundersøkelsen viser at giftealderen blant unge med ikke-vestlig bakgrunn har gått opp etter regelendringene i 2002, mens 30 prosent av kvinner med slik bakgrunn var gift ved 21-årsalderen før regelendringen, gjelder dette nå kun 10 prosent av kvinner i denne aldersgruppen. Andelen som gifter seg med en med samme etniske minoritetsbakgrunn som dem selv og som er bosatt i Danmark har økt litt. Samtidig er det, både før og etter regelendringen, under 3 prosent som gifter seg med en person med en annen etnisk minoritetsbakgrunn eller med etnisk dansk bakgrunn. Man finner at de unge kjenner 24-årsreglen, men i mindre grad tilknytningskravet og formodningsregelen. Forskerne finner også en økende tendens til at de unge forlater landet, en tendens som ikke er tilsvarende blant majoritetsdansker i samme alder, særlig markant er utvandringen til Sverige (Schmidt mfl. 2009). Mikkel Rytter (2013) kaller dem «velferdsstatsnomader». Schmidt mfl. (2009) understreker at det kan være flere grunner til bosetting i Sverige. Lovgivningen er en grunn (de unge som flytter til Sverige, lever ofte sammen med en person de har fått familiegjenforening med fra opprinnelseslandet), men muligheten til å finne en rimelig bolig og den svenske integrasjonspolitikken kan også ha betydning. Mange av dem som bosetter seg i Sverige, arbeider imidlertid fortsatt i Danmark og pendler over Øresund.

Reglene har også, mener forskerne, gitt nye måter å leve sammen på som familier og ektefeller. Det er blant annet oppstått pendlerekteskap, der en part lever i Danmark, og den andre i opprinnelseslandet, og der paret kun er sammen i den tiden et turistvisum tillater. Disse ekteskapene er ofte turbulente, ikke minst for barna som er del av dem. Konsekvensundersøkelsen (Schmidt mfl. 2009) gir imidlertid *ikke* et samlet bilde av utviklingen av tvangsekteskap. Det er gjennomført registreringer av saker som omhandler tvangsekteskap i hjelpeapparatet, men ikke systematisk alle steder. Intervjuede fagfolk på området er uenige i om regelendringene har fått antall tvangsekteskapsaker til å falle eller ei. Undersøkelsen viser videre at det inngås ikke-registrerte ekteskap (blant muslimer), det vil si ekteskap som inngås med religiøs velsignelse, men ikke har juridisk gyldighet i Danmark, og som derfor heller ikke er omfattet av bestemmelsene i utlendingsloven. Ikke-registrerte ekteskap i muslimske trossamfunn gir menn og kvinner ulik mulighet til skilsmisse og kan etterlate kvinner i en vanskelig situasjon – noe som også erkjennes av imamer som er intervjuet som del av undersøkelsen. Når det gjelder tilbøyeligheten til å ta utdanning, har denne en stund vært økende blant ungdom med minoritetsbakgrunn, og endringene i utlendingsloven synes ikke å ha hatt en selvstendig effekt på dette (Schmidt mfl. 2009).

Undersøkelsen fra 2009 gir altså ingen entydige svar på om de danske reglene påvirker forekomsten av tvangsekteskap (noe som jo var målet). En årsak er at omfang av tvangsekteskap i Danmark som i Norge er vanskelig å ha sikre og sammenlignbare tall for. Schmidt mfl. (2009) påpeker da også at det er manglende systematikk i registreringer i hjelpeapparatet.

Det er imidlertid tidligere gjennomført undersøkelser som på grunnlag av spørsmål stilt i et befolkningsutvalg tar sikte på å få et bilde av omfang av tvangsekteskap i Danmark.

I en undersøkelse om pardannelsesmønster blant etniske minoritetsunge fra 2004 (Schmidt & Jakobsen 2004) spurte man de unge selv om de hadde vært involvert i å finne sin ektefelle. Datagrunnlaget for denne parundersøkelsen er dels en landsdekkende spørreundersøkelse blant unge med minoritetsbakgrunn som har oppholdt seg minst sju år i Danmark, dels kvalitative intervjuer; 35 intervjuer med unge med etnisk minoritetsbakgrunn (17–27 år), 16 intervjuer med foreldre og 11 med aktører fra relevante organisasjoner og institusjoner. Ungdommene har bakgrunn fra Tyrkia, Pakistan, tidligere Jugoslavia, Libanon og Somalia. Over 80 prosent av de unge som er gift eller forlovet, har en partner fra det tidligere opprinnelseslandet, noe forskerne knytter til at over halvparten av dem mener at felles religion og livsverdier er viktig for at et parforhold skal lykkes. Samtidig er det 85 prosent som vektlegger kjærlighet. Og selv om de fleste unge beskriver foreldrenes forventning til hvem de skal gifte seg med, som vesentlig, er det også 40 prosent som mener at de i liten grad eller slett ikke vil ta hensyn til foreldres aksept når de gifter seg. Av de som er forlovet eller gift og som har opprinnelse i Tyrkia, Libanon, Somalia og tidligere Jugoslavia, sier mer enn

80 prosent at de har funnet ektefellen selv, mens dette gjelder 50 prosent av de unge med bakgrunn fra Pakistan.

Forskerne påpeker at ungdommene med pakistansk bakgrunn skiller seg ut når det gjelder foreldreinvolvering og involvering av slekt i giftermålet, her oppgir hver tredje at foreldre var involvert. Om lag 45 prosent av svarpersonene med opprinnelse i Pakistan som var gift/forlovet, var i parforhold med en fetter eller kusine (mens dette gjaldt 10 prosent av svarpersonene med opprinnelse fra Tyrkia og 15 prosent av dem med bakgrunn fra Libanon) (Schmidt & Jakobsen 2004, s. 22–23). Ungdom med pakistansk bakgrunn skiller seg altså fra øvrige innvandrergupper når det gjelder foreldreinvolvering i ekteskapet, men også når det gjelder hvem de gifter seg med.

Forskerne spør imidlertid om dette er tradisjoner som er i endring, noe de knytter til at 70 prosent av de spurte ungdommene med bakgrunn fra Pakistan mener at deres barn selv skal velge hvem de skal gifte seg med (Schmidt & Jakobsen 2004, s. 23).

Når det så gjelder tvangsekteskap, benyttes et spørsmål om den unges grad av involvering fram mot ekteskapet som en indikasjon. I undersøkelsen er det 14 prosent av de unge med bakgrunn fra Pakistan, 4 prosent av de spurte med bakgrunn fra Tyrkia og 2 prosent av de spurte med bakgrunn fra Libanon som «slett ikke» har vært involvert i å finne sin ektefelle. Blant de unge med bakgrunn fra tidligere Jugoslavia og Somalia er det ingen som svarer slik. Forskerne understreker imidlertid at det er svakheter i spørreundersøkelsen knyttet til manglende svar på spørsmålet om involvering, og at dette kan gjøre at de «undervurderer» antallet giftermål hvor de unge ikke selv har vært direkte involvert i prosessen (Schmidt & Jakobsen 2004, s. 24). Samtidig understreker de at tallene ikke må tolkes som forekomst av tvangsekteskap, da man ikke – med utgangspunkt i dette spørsmålet – kan vite hvordan gifteprosessen har vært. Tallene samsvarer langt på vei med tallene fra Fafø-undersøkelsen når det gjelder andelen med pakistansk bakgrunn som har liten innflytelse i egen ekteskapsprosess (Elgvin & Grødem 2011) (se 2.2).

I intervjudelen av den danske undersøkelsen om pardannelser (Schmidt & Jakobsen 2004) har forskerne spurt unge og foreldre om holdninger til dansk lovgivning på feltet. De finner at noen unge mener at lovgivningen hjelper kvinner, gir dansker større trygghet i forhold til innvandring og fremmer deres egne muligheter for integrasjon i Danmark. Andre unge er kritiske og mener at lovene kan frata personer som ønsker å gifte seg med hverandre, muligheten til å gjøre dette, og at det dermed er snakk om en annen form for tvang. Disse unge mener også at lovgivningen svekker deres følelse av tilhørighet i Danmark fordi de føler seg mer restriktivt behandlet enn andre borgere. Foreldre som er kritiske, er mest opptatt av at det begrenser muligheten til barna, og at de økonomiske kravene er vanskelige å oppfylle. Både unge og foreldre er enige om at lovgivningen påvirker pardannelse, og at foreldre lettere kan si nei til tilbud om ekteskap fra slekt og venner i opprinnelseslandet uten at det blir sett på som tegn på forakt (Schmidt & Jakobsen 2004, s. 28-31).

I en tidligere undersøkelse er indikatorer på tvang utformet annerledes enn i den refererte parundersøkelsen fra 2004, da ved at det ble stilt spørsmål om *aksept* ved giftermål, ikke om grad av involvering. Dette framgår av Schmidt og Jakobsen (2000), i en presentasjon av resultater fra en undersøkelse foretatt i 1999 om «nydanskernes situation og erfaringer».⁵⁶ I den landsdekkende undersøkelsen fra 1999 spør forskerne «nydanskene» om de er gift gjennom familiejenforening, ikke hvorvidt ekteskapet var arrangert eller mot deres vilje. Dette ble det imidlertid spurt om i en tilsvarende undersøkelse i 1989. Man fant da at det for ungdom fra henholdsvis tidligere Jugoslavia, Tyrkia og Pakistan var 0, 2 og 3 prosent av de unge som var gift uten den unges aksept, og 0, 2 og 7 prosent som var gift med «delvis aksept» (Schmidt & Jakobsen 2000, s. 137–139). Undersøkelsen fra 1999 sammenligner også forekomsten av unges konflikter med foreldre med resultatene fra 1989 og konstaterer at forekomsten av konflikt har steget: Mens det i 1989 var 15 prosent som hadde opplevd store konflikter med foreldre, og 20 prosent som hadde opplevd mindre konflikter, var dette i 1999 steget til henholdsvis 20 og 30 prosent. De største konfliktene synes å gå ut på hvordan man anvender fritiden, herunder forholdet til eller aksepten av venner, kjærester, fester osv. (Schmidt & Jakobsen 2000, s. 171).

Anja Bredal har med utgangspunkt i det danske regelverket og knyttet til diskusjoner i Norge om å benytte utlendingsloven på lignende måter som i Danmark (se kapittel 2.1) diskutert om regler lik de danske for familieetableringer er egnet til å bekjempe tvangen, og om det er rimelig at tiltak mot påtvungne ekteskap også skal ramme dem som gifter seg frivillig (Bredal 2006b). Det vil si om de danske reglene er rimelige (proporsjonale) og hensiktsmessige. Bredal viser til en utredning foretatt ved Institutt for menneskerettigheter (IMR) i København⁵⁷ som et eksempel på hvordan proporsjonalitet kan diskuteres. IMRs hensikt er å vurdere de danske reglene for familiejenforening opp mot retten til familieliv slik dette er formulert i Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMRK) artikkel 8. IMR slår fast at staten har rett til å kontrollere og begrense utlendingers innreise til landet, og at ektefeller ikke har rett til å velge hvilket land de vil bo i, men at staten er forpliktet til å respektere individers rett til familieliv. IMR konkluderer med at 24-årsregelen er disproportjonal fordi den ikke bare rammer den gruppen som er i risiko for å bli utsatt for tvang, men også alle andre som ønsker å gifte seg med en utlending før de er 24 år. Bredal viser så til Kirsten Ketscher⁵⁸ som mener at Kvinnekonvensjonen og Barnekonvensjonen også burde vært

⁵⁶ Nydanser er her definert som individer i alderen 30–35 år med opprinnelse fra Tyrkia, Pakistan eller tidligere Jugoslavia som har bodd minst 20 år i Danmark (Schmidt & Jakobsen 2000, s. 3).

⁵⁷ IMR / Institutt for menneskerettigheter. 2004. Ægtefellesammenføring i Danmark. Utredning nr. 1, København

⁵⁸ Kirsten Ketscher. 2004. «Retten anerkender kun ægteskaber indgået i frivillighed» Kronikk i *Berlingske Tidende* 16.10.2004

trukket inn i IMRs utredning. Slik Bredal (2006b) tolker dette, vil det å trekke inn Kvinnekonvensjonen og andre konvensjoners krav om at stater verner om et fritt og uforbeholdent samtykke ved partnervalg, gjøre en 24-års grense mer akseptabel. Premisset er uansett at ufrivilligheten er omfattende nok, noe det da er vanskelig å anslå siden omfanget av tvangsekteskap er vanskelig finne ut av. Bredal viser til Schmidt og Jakobsen (2004) og påpeker at man her ikke har spurt eksplisitt etter samtykke, hun spør samtidig om det i det hele tatt er mulig i omfangsundersøkelser av denne typen å stille spørsmål om samtykke på en måte som oppleves meningsfull både for ulike kategorier av respondenter og for ulike lesere (Bredal 2006b).

Bredal vurderer i artikkelen fra 2006 også hensiktsmessigheten av å bruke utlendingslovgivningen slik det er gjort i Danmark, noe hun knytter til en diskusjon om foreldres motiver og hvordan tvangen virker. Her påpeker hun at dersom foreldres motiver er å kontrollere døtres ærbarhet og seksualitet, nær sagt uavhengig av konsekvenser, er det å gifte bort døtrene i opprinnelseslandet en måte å omgå aldersgrenser i utlendingsloven på. Det er heller ikke, argumenterer hun, gitt at det å vente med giftermål til den unge blir eldre, styrker de unges posisjon. Dette fordi de fleste unge ugifte bor sammen med familien, og familiens kontroll kan, der foreldrene er som mest autoritære og kompromissløse, vedvare og forsterkes i ventetiden. Bredal mener derfor at man i diskusjoner om proporsjonalitet og hensiktsmessighet i realiteten bør drøfte forholdet mellom tre grupper: 1) de som gifter seg frivillig, og hvis rett til familieliv blir krenket av regler lik de som er innført i Danmark (24-års aldersgrense ved familieetablering), 2) de som står i fare for å bli tvangsgiftet, og 3) de som står i fare for å bli tvangsgiftet, og som trenger hjelp, men hvis situasjon kan bli forverret på grunn av en 24 års aldersgrense (Bredal 2006b). Bredal inviterer her til en diskusjon som ikke kun angår tiltakenes proporsjonalitet, om det er et rimelig inngrep i folks rett til å gifte seg med hvem de vil, men også om det er hensiktsmessige tiltak. Et springende punkt er da om høyere aldersgrenser for å kunne etablere familie men en ektefelle fra utlandet, bidrar til å styrke eller svekke de unges sak i familiene de er del av. Hva som er svaret her, er ikke uten videre gitt.

Det er i dansk sammenheng også gjennomført studier som særlig undersøker gifte-tradisjoner blant innvandrere med pakistansk bakgrunn. Som vi har sett, er dette både i dansk og norsk sammenheng en gruppe der andelen som gifter seg med en partner med lik bakgrunn, og som lar foreldre bestemme, er høy. Mikkel Rytter (2013) viser i sin bok om familieforhold blant innvandrere med pakistansk bakgrunn til at andelen unge med pakistansk bakgrunn som gifter seg familiegjennforent i Danmark, er fallende (han henviser her til Schmidt & Jakobsen 2004). Han knytter dette både til ekstern intervensjon (utlendingslovgivningen) og intern dynamikk i denne delen av innvandrerbefolkningen. Dette er en dynamikk i retning av at flere unge vektlegger å få en partner som har omtrent samme utdanningsbakgrunn som dem selv, og som er vokst opp i Danmark eller i et annet vestlig land, og at det er et økende antall «kjær-

lighetsekteskap» inngått med eller uten samtykke fra foreldrene. Slike ekteskap kan, argumenterer han, også arrangeres og utgjøre et fundament for nye biraderi-forhold⁵⁹ mellom familier i dansk diaspora (Rytter 2013, s. 88).

Vi vil også referere til en studie fra Danmark fra 2011 som undersøker erfaringer blant voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn: «Familien betyr alt» *Vold mot kvinner i etniske minoritetsfamilier*, utført av tre forskere ved Roskilde Universitetssenter, Sofie Dannesskiold-Samsøe, Yvonne Mørck og Bo Wagner Sørensen, på oppdrag fra Danner, en humanitær organisasjon som driver Krisesenter for voldsutsatte, og TrygFonden, som eier og utvikler virksomheter innenfor sunnhet, sikkerhet og trivsel. Bakgrunnen for undersøkelsen, slik dette oppgis av oppdragsgiverne innledningsvis, er da også at om lag halvparten av dem som oppsøker danske krisesenter, har etnisk minoritetsbakgrunn. Hvorfor er det slik, og skiller deres voldshistorier seg fra andres? Dette er en bredt anlagt intervjuundersøkelse blant voldsutsatte kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn, samt to danske kvinner som har vært gift med menn fra land i «Mellomøsten», til sammen 42 intervjuer. 30 av kvinnene har bakgrunn fra land i «Mellomøsten», men her er også noen med bakgrunn fra Øst-Europa, Sri Lanka, Vest-Afrika og altså Danmark. Enkelte av disse kvinnene har opplevd tvangsekteskap, men det er ikke dette som er det sentrale i undersøkelsen, derimot voldens art, logikk og hvordan kvinnene har kommet seg ut av volden – herunder hvordan krisesenter og ettervern fungerer. Er det noe særskilt med voldens art, slik disse kvinnene forteller om den, som skiller den fra vold i nære relasjoner i en majoritetskontekst? Forskerne slår fast at det er forskjeller, først og fremst knyttet til at en stor del av de intervjuede kvinnene er del av familier dominert av en «kollektivistisk tradisjon», som ofte motarbeider kvinnens forsøk på å gjøre seg fri fra et voldelig ekteskap. Flere av kvinnene har vært utsatt for vold ikke bare fra sin ektefelle, men også fra egen familie i oppveksten og fra svigerfamilie i ekteskapet. Her er beretninger om vold utøvd av far, mor, svigermor, onkler, brødre og i enkelte tilfeller sønner, forskerne kaller det «kollektiv voldsutøvelse» (Dannskiold-Samsøe mfl. 2011, s. 131) og knytter begrepet til miljøer der særskilte «kjønnskulturelle systemer basert på ære og skam» er framtrædende. Kvinnene er, påpeker forskerne, ikke tilbøyelige til å unnskyldte eller bortforklare volden de har vært utsatt for, eller uttrykke forståelse for voldsutøveren basert på psykologisering av vedkommende. Kvinnene anvender i liten grad forklaringer der de knytter mannens handlinger til hans mentale tilstand. Det refereres i denne studien også til Mogensen (1998, 2007) som fant at voldsutsatte kvinner fra «Mellomøsten» stilte seg uforstående til at de på noen måter skulle være medskyldige i volden, eller at mannen utøvte vold som et resultat av avmakt (noe Mogensen viser til at er funnet i undersøkelser

⁵⁹ Et biraderi er tradisjonelt en gruppe av pakistanske familier der samholdet er sterkt. Det er etablert og videreføres gjennom utveksling av diverse goder, som mat, tjenester, klær og også – døtre. Ekteskap konsoliderte eller etablerte forbindelser mellom familier (Rytter 2006, s. 24).

blant voldsutsatte kvinner med vestlig bakgrunn). Men selv om kvinnene anser seg som offer og ikke medansvarlige for volden og derfor er fast bestemte på å forlate mannen, kan andre kulturelle særtrekk, som at de er underlagt hele familiers kontroll, bidra til at det blir umulig å gå, argumenterer Mogensen (2007).

At hele familier er involvert i voldsutøvelse mot kvinnene, gjør at kvinnene, dersom de skal bryte ut og komme seg vekk fra volden, knapt har andre muligheter enn å søke støtte eksternt, og krisesenter blir dermed et viktig hjelpetilbud. De intervjuede kvinnene på krisesentre har knapt hatt noen å søke støtte hos, flere har heller ingen erfaringer med å bo alene (Dannskiold-Samsøe mfl. 2011). Forskerne i studien argumenterer på dette grunnlaget med at kunnskap om kvinners situasjon er viktig for utforming av hjelpetiltak, og at intervjuundersøkelsen også kan bidra til å forstå hvorfor en så stor andel av dem som søker tilflukt på krisesenter, har etnisk minoritetsbakgrunn. De har rett og slett få alternativer.

Sverige

På 1990-tallet var det i Sverige i likhet med i Danmark og Norge medieoppslag av dramatisk karakter om unge jenter med innvandrerbakgrunn og deres konflikter med familien. Det var også drap, unge kvinner som ble myrdet av nære slektninger (brødre), og der motivene bak forbrytelsene ble knyttet til ære og skam. Gjerningsmennene begrunnet forbrytelsene med at jentenes usømmelige liv brakte skam over familien (se Wikan 2002; Bredal 1999). Wikan (2002) viser blant annet til femten år gamle Sara som ble drept av sin bror, Hassan. Saras mor forteller til *Dagens nyheter* (7. februar 1997) at Hassan (broren) et par uker før udåden hadde truet med å drepe Sara fordi hun var en hore som lå med svenske gutter (Wikan 2002, s. 91). Medieoppslagene koblet ikke denne hendelsen og lignende hendelser eksplisitt til tvangsekteskap. Tvangsekteskap var derfor i Sverige, lenger enn i Norge og Danmark, ikke formulert som en offentlig bekymring (Bredal 1999). Myndighetene behandlet lenge heller ikke hendelsene som «hedersmord» eller vektla andre kulturspesifikke sider ved volden, de søkte i stedet å alminneliggjøre hendelsene og understreke at vold mot kvinner forekom «overalt», i alle miljøer.

Bredal (1999) påpeker imidlertid at den svenske regjeringens brede satsing på å bekjempe vold mot kvinner på 1990-tallet, «Kvinnofrid», ikke eksplisitt problematiserte verken tvangsekteskap eller relaterte problemer, noe hun knytter til at dette prosjektet implisitt var rettet mot vold i parforhold. Vold i nære relasjoner preget av at far, brødre eller andre familiemedlemmer utøver vold mot nærstående kvinner, falt dermed langt på vei på utsiden av denne satsingen.

Drapet på Fadime Sahindal (se kapittel 2.2) synes å ha representert et vendepunkt. Det bidro til å rette oppmerksomheten mot det særskilte ved jenter og unge kvinner som levde i familier dominert av patriarkalske prinsipper, som ble utsatt for «sterk

kontroll» og for trusler og tvang når de brøt med familiens normer. Den svenske regjeringen initierte som et resultat av dette, tiltak mot «hedersrelatert vold» (se de los Reyes 2003, s. 11). Men oppmerksomheten ble heller ikke, i og med denne vendingen, i særlig grad rettet mot tvangsekteskap som sådan, slik tilfellet har vært i Danmark og Norge.

En kunnskaps- og forskningsoversikt over temaene «Hedersrelatert våld och förtryck» ble i 2010 utarbeidet ved Nationellt centrum för kvinnofrid ved Uppsala Universitet. Denne oversikten tar også sikte på å kartlegge svensk forskning hva angår arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Det vises til at det i Sverige er søkt å kartlegge omfanget av hedersrelaterte begrensninger i kvinners og unge menneskers liv, og det skilles mellom tre ulike perspektiver som er representert i svensk forsknings tilnærming til hedersrelatert vold.

Den første av disse tilnærmingene begrepsfestes som et *kulturelt perspektiv* – innenfor dette finnes både forskning som studerer æreskulturer uten å konsentrere seg om vold, og forskning som konsentrerer seg om vold og da forstår volden som uttrykk for en spesifikk ikke-vestlig æreskultur gjennomsyret av patriarkalske vurderinger. Det andre perspektivet begrepsfestes som et *kjønnsperspektiv* – der det legges til grunn en universalistisk forståelse av menns vold mot kvinner. Forskere som jobber ut fra en kjønnsanalyse, fortolker innvandrerkvinnens utsatthet på lik linje med andre kvinners utsatthet for patriarkalsk vold – det vil si en vold forårsaket av mannlig strukturell overordning. Den tredje tilnærmingen begrepsfestes som et *interseksjonelt perspektiv* basert på at kjønn, klasse og etnisitet forstås som samvirkende – og æresrelatert vold diskuteres da også med dette utgangspunktet.

De tre perspektivene beskrevet i kunnskaps- og forskningsoversikten speiler en svensk diskusjon som til tider har vært opphetet, og som har dreid seg om hvordan vold mot kvinner best kan forstås (og på bakgrunn av dette hvordan den best kan bekjempes). Dette er en diskusjon som knytter seg til diskusjoner om kultur og hvordan vold mot kvinner med innvandrerbakgrunn skiller eller ikke skiller seg fra vold mot kvinner med majoritetsbakgrunn. Hovedmålet er da primært hvordan man kan forstå voldens årsaker (hva gjør at menn anvender vold overfor sine nære og kjære), mens den danske undersøkelsen det er vist til i kapittel 2.4.1, til sammenligning har et annet perspektiv, nemlig kvinners erfaringer, voldens uttrykk og karakter (se Dannskiold-Samsøe mfl. 2011).

Det synes som det i Sverige er mer oppmerksomhet om å forstå hvorfor noen anvender vold, enn det som er tilfellet i Norge og Danmark. I denne sammenhengen vil vi også henlede oppmerksomheten på en bok der menn som har drept eller kontrollerer et familiemedlem, er intervjuet. Her er de som drepte Fadime, Pela og Sara, oppsøkt og intervjuet om hvordan de vil forklare det som skjedde. Drapene er alle satt i forbindelse med «hedersrelatert» vold. Boka er imidlertid ikke et forskningsprosjekt, men laget av Emre Güngör og Nima Dervish (2009/2010) som har gjort analyser basert på private

og yrkesbaserte erfaringer (Güngör & Dervish 2010, s. 11). Güngör er sosionom og Dervish frilansjournalist.

Når det så gjelder tvangsekteskap, vises det i nevnte kunnskaps- og forskningsoversikt til at dette i økende grad er en diskusjon også i Sverige, men da gjerne innenfor rammene av «hedersrelatert vold». Hva lovgivning angår, er det først og fremst ekteskapsloven som er diskutert i svensk politikk (og altså ikke utlendingsloven). Diskusjoner knyttet til ekteskapsloven i Sverige har også i stor grad vært konsentrert om forekomsten av barneekteskap og det faktum at det lenge var relativt enkelt for svenske foreldre å søke dispensasjon slik at barna kunne gifte seg før de var 18 år (se SOU 2012:35: «Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap»). Nevnte utredning (SOU 2012:35) hadde i mandat å øke kunnskapen om tvangsekteskap og barneekteskap, diskutere om slike ekteskap bør kriminaliseres, og om retten til å få dispensasjon for å kunne gifte seg før myndighetsalder (barneekteskap) burde fjernes. Det skilles i utredningen mellom tvangsekteskap, definert som ekteskap inngått etter straffbar tvang, og det å bli gift mot sin vilje, det vil si etter sterkt påtrykk. Og det legges til grunn at det i 2011 var 250–300 personer som opplevde akutt risiko eller ganske akutt risiko for å bli gift mot sin vilje.

Utredningen foreslo blant annet at tvangsekteskap skulle kriminaliseres gjennom en særskilt straffebestemmelse, at barneekteskap skulle kriminaliseres, at muligheten til å få dispensasjon for å gifte seg før 18 år skulle tas bort, og at det skulle opprettes et nasjonalt kompetanseteam for å lede, samordne og støtte arbeidet mot tvangsekteskap, barneekteskap og æresrelatert vold og tvang. Den svenske regjeringen har fulgt opp denne utredningen, blant annet ved at de i februar 2014 la fram flere forslag til lovendringer som skal gjøre alle tvangs- og barneekteskap ulovlige, herunder også ekteskap der det ikke er benyttet eksplisitt tvang, men der den unges utsatthet er utnyttet. Det vil si at press fra foreldre og slektninger skal omfattes av straffeloven.⁶⁰

Hva så med forskning på tvangsekteskap i Sverige? Denne synes primært å foregå innenfor en bredere agenda knyttet til æresrelatert vold. I SOU 2012:35 heter det for eksempel:

«I vårt kunnskapsunderlag framkommer det tydelig at tvångsäktenskap och barnäktenskap ofta har en koppling till hedersrelatert våld och förtryck.»⁶¹

Man har imidlertid eksplisitt søkt å få oversikt over omfanget av ekteskap inngått ved tvang eller press. Og det er i regi av den svenske «ungdomsstyrelsen» gjennomført en kartlegging der målet var å anslå omfanget av arrangerte ekteskap som har skjedd «mot en parts vilje» (Ungdomsstyrelsen 2009). Ungdomsstyrelsen gjorde dette gjen-

⁶⁰ <http://www.regeringen.se/sb/d/18317/a/233884>

⁶¹ SOU 2012:35, s. 22

nom en spørreundersøkelse til 30 prosent av ungdommene på årskurs 9 (15-åringer) i Stockholm.

Det legges i undersøkelsen til grunn at de unges autonomi og familiens paternalisme er konkurrerende størrelser, og undersøkelsen tar på dette grunnlaget sikte på å kartlegge de unges handlingsrom med hensyn til partnervalg. Dette skjer gjennom en rekke ulike spørsmål knyttet til om man får gifte seg med hvem man vil, og hvem som velger ens partner. I tillegg stilles en del spørsmål knyttet til potensielle begrensninger den unge lever med, som kan påvirke dem i deres valg. Resultatene viser at det er noe forskjell på jenter og gutter. Blant jenter svarer 73 prosent at de ikke har noen begrensninger i valg av framtidig partner, 14 prosent svarer de kan velge, men under visse forutsetninger (det er vilkår knyttet til valget), mens 13 prosent svarer at de i ulike grad forventes å følge andres vilje. Blant gutter svarer 82 prosent at de ikke har noen begrensninger i sitt valg, 9 prosent svarer at de har et valg under visse forutsetninger, og 9 prosent at de forventes å følge andres vilje.

Det konkluderes med at 13 prosent av jentene og 9 prosent av guttene tilhører kategorien som kan risikere å bli utsatt for tvangsekteskap. Det framgår av undersøkelsen at en stor andel av dem som har forutsetninger knyttet til sitt valg og/eller forventes å følge andres vilje, også er underlagt andre begrensninger. Dette gjelder særlig jentene, men også i noen grad guttene. Blant jentene som forventes å følge andres vilje, er det for eksempel nesten 80 prosent som forventes å være uskyldige når de gifter seg, tilsvarende tall for gutter i samme kategori er 52 prosent. Om lag 60 prosent av jentene får ikke ha relasjoner til det motsatte kjønn, og halvparten får ikke omgås gutter hjemme, tilsvarende tall for gutter er i overkant av 30 prosent. Nær 30 prosent av jentene som forventes å følge andres vilje i partnervalg, får ikke være like lenge ute om kvelden som sine venninner, tilsvarende for gutter er 17 prosent. 35 prosent i denne kategorien jenter får heller ikke gå på diskotek, tilsvarende tall blant gutter er 22 prosent (Ungdomsstyrelsen 2009, s. 112–116).

I denne svenske undersøkelsen kobles altså spørsmål om hvem som bestemmer ved valg av ektefelle, den unge og/eller foreldrene, til spørsmål om andre begrensninger den unge opplever i hverdagen. Og det framkommer at det blant disse 15-åringene, og da særlig blant jentene, er en relativt stor andel av dem som forventer at foreldre i stor grad skal avgjøre hvem de gifter seg med, som opplever at det legges restriksjoner på deres omgang med det motsatte kjønn både hjemme og ute.

Det er som nevnt, også i svensk kontekst, gjennomført studier som undersøker erfaringer med giftermål og ekteskap (se for eksempel Farahani 2007), og det er studier som tar for seg voldsutsatte kvinner i «hederskulturelle kontekster» (se for eksempel Eldén 2003 og 2010), men det synes heller ikke som det i svensk kontekst er gjort spesifikke studier av utsatte for tvangsekteskap.

2.5 Forskningsstatus – tvangsekteskap

Dette vet vi

1) Anja Bredal tar i sin pionerstudie i 1998 utgangspunkt i arrangerte ekteskap fordi diskusjonen om tvangsekteskap også omfatter de arrangerte ekteskapene. Mens enkelte hevder at tvangsekteskap er en form for avvik fra tradisjonen med arrangerte giftemål, altså noe helt annet, mener andre at ingen arrangerte ekteskap inngås frivillig, og at tradisjonen som sådan er basert på former for tvang, mens en tredje posisjon mener at det her er snakk om glidende overganger eller gråsoner (se også Aarset mfl. 2008, s. 69). Bredals inngang er utforskende, men samtidig basert på at de som opplever tvang i forbindelse med giftemål, er unge mennesker som giftes arrangert uten selv å samtykke (se Bredal 2006b). Bredals mål er derfor å undersøke rommet mellom frivillighet og tvang. Dette gjør hun i 1998 ved å oppsøke ungdommer som selv har giftet seg arrangert, eller som forventes å gifte seg arrangert, for å få deres syn på saken, deres vurderinger. Bredal har seinere holdt seg til og videreutviklet en tilnærming der hun empirisk tar utgangspunkt i de unges egne stemmer, deres erfaringer med å gifte seg arrangert. Og hun har underveis utviklet sitt teoretiske argument. Utgangspunktet hennes i 1998, var at en kollektivistisk livsanskuelse sto i motsetning til en individualistisk. Seinere (2006) diskuterer hun seg fram til, med utgangspunkt i det hun har sett i sine empiriske undersøkelser, at det kollektivistiske kan være del av et individualistisk livsprosjekt, og motsatt: Det å være del av en familie er en viktig del av hvem man er. Og innenfor enkelte familietradisjoner er dette mer utviklet enn det er hos andre. Det er slike familietradisjoner, med vekt på kollektivistiske livsanskuelser, som motiverer det arrangerte ekteskapet, som gjør at familien har noe de skulle ha sagt ved ektefellevalg. Det er samtidig den kollektivistiske livsanskuelsen den unge har vokst opp med, som langt på vei gjør tvangen mulig. Tvang er ikke nødvendigvis noe ytre og fysisk, den kan vel så gjerne være psykisk med appeller til den unge om at hun eller han må ta hensyn til fellesskapet. Enkelte av ungdommene Bredals informanter har opplevd det hun beskriver som alvorlig press, tvang og konflikt, men her er den psykiske tvangen mer framtrødende enn den fysiske (se Bredal 1998, 2006, 2011).

Unni Wikan og Berit Thorbjørnsrud er også, hver på sin måte, opptatt av frivilligheten sett i relasjon til tvangen, av en individualistisk livsanskuelse sammenlignet med en kollektivistisk. Wikan (2003) er det gjennom utforskningen av ærekodekser som kan lede til drap, Thorbjørnsrud (2001, 2005) gjennom diskusjoner om individuelle rettigheter kontra religionens gruppebaserte krav og normer.

Familien, det primære fellesskapet, er i disse forskernes arbeid både kilde til tilhørighet og utvikling av autonomi, og den er kilde til undertrykkelse, tvang og i verste fall mishandling og drap. Vold i nære relasjoner er, i slike sammenhenger kjennetegnet av at det ikke kun finnes *en* voldsutøver – ektemann eller kjæreste. Voldsutøverene er

gjærne flere, det kan være far, brødre, onkler og fettere (Bredal 2013). De voldsutsatte kvinnene med minoritetsbakgrunn som er intervjuet i den danske undersøkelsen (Danneskiold-Samsøe mfl. 2011), vektlegger hvordan overgriperen ikke er alene, han kan ha hele familien, slekten og nærmiljøet i ryggen. Wikan (2003) beskriver hvordan dette kan være en forutsetning for at volden utøves: Det mannlige familieoverhodet konfronteres med det tap av re andre – særlig kvinnelige familiemedlemmer – har påført han, og ren må gjenopprettes. Danneskiold-Samsøe mfl (2011) beskriver det på sin side som at volden har en *kollektiv karakter*. Dette setter den utsatte i en særlig sårbar situasjon fordi vedkommende kan ha få steder å vende seg, og fordi et brudd med familien bokstavelig talt kan innebære at den som er utsatt for overgrep, også mister en viktig del av det vedkommende *er*, nemlig familien (se Bredal 2013; Nafstad 2009). Den som er vokst opp i en familie preget av det Bredal begrepsfester som en kollektivistisk livsanskuelse, kan ha vanskeligere for å bryte med familien, enn den som har vokst opp i en mer individualistisk orientert familie. I dette ligger noe av tvangen.

2) Denne kunnskapen forklarer også langt på vei hvorfor det er så krevende å få et grep om *omfanget* av tvangsekteskap. Gjennomgangen av norske, svenske og danske undersøkelser på området viser at det er vanskelig å stille spørsmål i spørreundersøkelser om tvang kontra frivillighet ved partnervalg på en måte som både respondenter og de som fortolker og bruker undersøkelsene, har en felles forståelse av.

I tillegg kommer at det for tvangsekteskap som for all vold i nære relasjoner er vanskelig å få til kvantitative undersøkelser som på en troverdig måte gir et bilde av omfang. Når det gjelder tvangsekteskap, rommer spørsmålet om omfang også den utfordringen at tall kan brukes og er blitt brukt både overdrivende og krisemaksimerende og underdrivende og bagatelliserende. Det har vært tendenser til å generalisere fra noen eksempler på overgrep til hele grupper på mter som er stigmatiserende. Slik stigmatisering fester seg imidlertid sterkere i en situasjon hvor man i praksis vet lite om omfang, enn det ville gjøre i en situasjon hvor det foreligger mer sikker kunnskap både om omfang og om det er enkelte grupper unge som er særlig utsatte. De ulike undersøkelsene som er gjennomført i Norge, Sverige og Danmark, sannsynliggjør at det særlig blant innvandrere med pakistansk bakgrunn er en tendens til at de gifter seg med en ektefelle som har samme bakgrunn som de selv har – noe mange unge ønsker – men også at foreldrene har svært stor innflytelse. Det synes imidlertid som det kan være endringer på gang, synliggjrt ved at færre gifter seg transnasjonalt, og ved at de unge fra andregenerasjonen synes å ha mer innflytelse ved valg av ektefelle enn det frstegenerasjonen hadde. Det bør bemerkes at lignende utviklingstrekk kan observeres både i Danmark som har satset på innvandringsregulerende tiltak som 24 års aldersgrense ved familieetablering, og i Norge som så langt ikke har hatt et slikt regelverk. Giftealderen i gruppen norsk/danskfdte med innvandrerbakgrunn stiger og andelen som gifter seg transnasjonalt går ned. Den parallelle utviklingen i Norge

og Danmark peker mot at den kan ha sammenheng med generasjonsforandringer, mer enn aldersgrenser for familieetablering.

Undersøkelsen til den svenske Ungdomsstyrelsen viser på sin side tendenser til at unge som oppgir at de har liten innflytelse i sine partnervalg, også er underlagt andre former for kontroll – og da særlig knyttet til omgangen med det motsatte kjønn. Dette strekker seg fra at særlig jentene forventes å være jomfruelige når de giftes bort, til at særlig jenter ikke får lov til å gå på diskotek.

Utfordringene knyttet til å kartlegge omfang av tvang og mangel på autonomi i viktige livsvalg bør ikke avholde en fra å drøfte og utvikle måter å undersøke hvor mange giftermål som blir inngått med tvang i Norge. I et slik statistisk utviklingsarbeid burde det ligge til rette for et skandinavisk samarbeid basert på de erfaringer man har gjort i norsk, svensk og dansk kontekst.

3) Vår gjennomgang av policyutvikling på feltet tvangsekteskap og forskningsbaserte evalueringer av handlingsplaner og tiltak, synliggjør hvordan det forebyggende og avhjelpende arbeidet på feltet tvangsekteskap har gått *fra* å lene seg tungt på frivillige organisasjoners erfaringsbaserte praksiskunnskap og hjelpetiltak, *til* at det i større grad er etablert både kompetanse, forebyggende innsats og hjelpetiltak hos offentlige myndigheter. Evalueringene viser samtidig at det her er snakk spesialisert kompetanse og særskilte tiltak som i for liten grad preger overordnede og generelle velferdsstatlige innsatser for å forebygge og avhjelpe vold og overgrep. Innsatsen mot tvangsekteskap omtales i handlingsplaner som vold i nære relasjoner og som brudd på menneskerettighetene, samtidig er ikke innsatsen for å forbygge og avhjelpe tilbudene blitt del av det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner. Det er over år bygget betydelig erfaringsbasert kompetanse, men denne kompetansen er særlig lokalisert til Kompetanseteamet, til minoritetsrådgivere og integreringsrådgivere på måter som gjør at den ikke uten videre tilflyter andre deler av hjelpeapparat, skoler og utenriksstasjoner. Myndighetsinnsats lokalt, regionalt og nasjonalt har fortsatt betydelig rom for forbedringer hva gjelder koordinering og samarbeid (Bredal 2013; Steen-Johnsen 2011).

Dette vet vi ikke

1) Evalueringene av innsatser for å forebygge og hjelpe utsatte for tvangsekteskap synliggjør mangel på kunnskap om hvordan tiltakene virker, fordi de som er utsatte, i liten grad er spurt om hvordan forebygging og hjelpetiltak fungerer. Brukerperspektivet er rett og slett fraværende i de aller fleste evalueringer. Vi er av den klare oppfatning at dette har sammenheng med at evalueringer som er gjennomgått her, er foretatt innenfor knappe tidsperioder og med begrensede ressurser til rådighet. Dersom grundige brukerundersøkelser skal gjennomføres på dette feltet, krever det forskningsprosjekter

som tildeles mer tid og ressurser enn det evalueringene som er gjort hittil, har hatt til rådighet. I dag vet vi rett og slett svært lite om hvordan brukere av ulike tiltak vurderer den støtten og hjelpen de får. Vi har ikke spurt dem.

2) Utforskningen av forholdet mellom frivillighet og tvang ved arrangerte giftemål er nesten utelukkende gjort med utgangspunkt i de unge. Dette er legitimt av mange grunner, det er deres rett til å inngå et ekteskap frivillig som står på spill, og det er dermed deres vurdering av om giftermålet skjedde frivillig, som er det avgjørende. Kunnskap om dette er, slik Bredal har understreket, sentralt for å kunne bistå de unge som utsettes for giftepress. Det er nødvendig å vite hvilke familielogikker de er del av, hva som motiverer deres valg, og hvordan de forstår frivillighet og det å samtykke. Samtidig understreket Bredal allerede i 1998 at foreldres motiver og logikker også bør undersøkes – gitt målet om å forebygge og hjelpe. I avhandlingsarbeidet viser Bredal (2006) til at hun også har gjort et antall intervjuer med foreldre, men i avhandlingen nyttes disse mest som en bakgrunn. I evalueringen av dialog som metode i situasjoner med konflikt mellom foreldre og barn understrekes det betydningen av å undersøke foreldreholdninger (Bredal & Skjerven 2007), men dette gjøres ikke.

Unni Wikans (2003) studie av drapet på Fadime er imidlertid foreldrebasert ved at hun søker å forstå beveggrunnene til faren som dreper sin datter. Wikan forholder seg også til Fadimes mor og til hennes søsken. Dette gjør hun ved å følge rettssaker, lese vitneprov og basere seg på mediedekning. Kunnskapen om foreldres holdninger, motiver og logikker er for øvrig svært lite utforsket.

Det ble i 2009 gjennomført et prosjekt ved Institutt for samfunnsforskning, der forskerne Monica Five Aarset og Miriam Latif Sandbæk hadde fem fokusgruppeintervjuer med tilsammen 28 foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn. Hensikten med prosjektet var å framskaffe mer informasjon om etniske minoritetsforeldres perspektiver på ungdoms holdninger og verdier knyttet til tema som likestilling, kjærlighet og familiedannelse. Foreldrene som inngikk i gruppesamtalene, hadde bakgrunn fra Irak (Kurdistan), Kongo, Pakistan, Somalia og Tyrkia, og flertallet var kommet til Norge i voksen alder. Prosjektet belyste også vurderinger knyttet til ekteskap, og det synliggjør hvordan foreldre befinner seg i en forhandlingsposisjon mellom ulike forståelser av det å være foreldre. De intervjuede foreldrene balanserer i praksis en rekke hensyn, verdier, normer og forståelser i foreldreskapet (se kort presentasjon i kapittel 3). Samtidig understreker forskerne at omfanget av undersøkelsen er såpass begrenset og antallet deltakere i undersøkelsen så få – at funnene mest gir grunnlag for å kunne formulere problemstillinger for videre forskning, og at en slik forskning bør gjennomføres (Aarset & Sandbæk 2009, s. 8). Dette er et standpunkt vi slutter oss til.

Slik kunnskapstilstanden er på feltet i dag, behandles foreldres oppfatninger mest som antakelser generert av de unges uttalelser og på grunnlag av oppfatninger i hjelpeapparatet. Det er i tillegg en tendens til å forstå foreldre basert på forskningslitteratur

fra opprinnelseslandet uten at man har empirisk grunnlag for å problematisere kontekst eller mulige endringsprosesser (se også Aarset mfl. 2008, s. 70). Dette bidrar til at kunnskapsstatus på feltet er langt fra tilfredsstillende. Dersom det skal være mulig å belyse, diskutere og sammenligne tilnæringer, motiver og praksiser i familier som i ulik grad er basert på individualistiske og kollektivistiske livsanskuelser, er det helt nødvendig å kartlegge foreldreperspektiver og deres synspunkter.

3) Anja Bredals intervjuer med ungdom som er gift arrangert (1998, 2006, 2011), omfatter enkelte tilfeller av i hovedsak psykisk tvang. Ida Nafstad (2009) sine intervjuer med brukere av SEIFs botilbud gir et lite innblikk i hva det å befinne seg i tvangssituasjoner innebærer for den det gjelder. Unni Wikans bok fra 2002 tar på sin side utgangspunkt i enkelte saker som også omfatter til dels grov fysisk tvang, noen av disse henter hun fra media og rettsapparat, en har hun også nært kjennskap til personlig. Mens Hege Storhaug særlig i sin reportasjebok fra 1998 basert på intervjuer med ungdom med muslimsk bakgrunn som på ulike måter utsettes for tvang og vold i familien (*Hellig tvang – Unge norske muslimer om kjærlighet og ekteskap*), har bidratt til å synliggjøre hvordan tvang og vold i en del familier kan arte seg.

Men vi har i norsk sammenheng ingen forskningsbasert studie som eksplisitt tar for seg og sammenligner flere case der ekstrem kontroll og tvang benyttes knyttet til giftermål. Det mangler en studie av ulike case der vold og tvang er brukt. Dermed mangler også innsikt i hva som skiller slike familiecase fra familiecase der oppdragerstrategier er knyttet til kollektivistiske livsanskuelser og til maktforskjeller mellom foreldre og barn, men der det likevel ikke benyttes vold og tvang.

En studie av ulike case der vold og tvang er benyttet, kan gjennomføres på forskjellige måter. En metodisk tilnærming er den som er brukt i den danske undersøkelsen av kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn utsatt for vold (Danneskiold-Samsøe mfl. 2011), der en hel rekke kvinner er intervjuet om sine erfaringer. En alternativ eller utfyllende tilnærming ville også inkludere intervjuer med foreldre og voldsutøvere. En helt annen måte å nærme seg dette metodisk kan være å undersøke og følge utvalgte saker gjennom hjelpeapparat og rettsapparat. En slik undersøkelse vil i tillegg til å kunne gi innsikt i foreldres og barns synspunkter, også inkludere hvordan slike saker forstås og behandles i det norske hjelpe- og rettsapparatet. Det vil kunne synliggjøre styrker og svakheter i håndteringen av sakene.

En sammenlignende studie av case der tvang og vold er benyttet i forbindelse med giftermål, kan også inkludere sammenlignbare tilfeller av voldsutøvelse der utøver og den som er utsatt for volden, har etnisk norsk bakgrunn. En slik sammenligning vil kunne gi innsikt i hvilke likhetstrekk som finnes på tvers av minoritet og majoritet, og hvordan ulike tilfeller eventuelt skiller seg fra hverandre når det gjelder voldens motiver, uttrykk og rasjonale. Dette kunne også være et skritt i retning av å forstå de kulturelle betingelsene for kjønnsbasert vold både i minoritet og majoritet (se Bredal 2013).

4) Berit Thorbjørnsrud (2005) vektlegger at ingen religion tillater bruk av tvang for å få sønner og døtre til å gifte seg med en bestemt partner. Samtidig minner hun om at alle religioner er bygget på at det skal være maktforskjeller generasjoner imellom, man skal adlyde sin mor og sin far. En slik religiøs basert regel eller et påbud om å ta hensyn til familien, til hva mor og far mener, kan være vel så virkningsfull som grunnlag for tvang ved partnervalg som religiøs baserte regler for ekteskap. Det er i liten grad utforsket innenfor norsk kontekst hva som er forholdet mellom religion og kultur i familier bygget på kollektivistiske idealer. Thorbjørnsrud (2005) mener at slike kollektivistiske idealer er mer framtreddende i enkelte deler av verden enn i andre, som i Pakistan, India og i deler av Midtøsten, og at familier som henter sine tradisjoner derfra, uavhengig av sin religiøse tilknytning vil være mer kollektivistisk orientert. Slik kan det være, samtidig mangler det empiriske undersøkelser av dette i norsk kontekst. Og det er heller ikke foretatt sammenligninger av hva som skiller, og hva som er likt i oppdragerstrategier i familier med ulik religiøs tilknytning.

Slike undersøkelser vil være interessante fra et sosiologisk, antropologisk og religionshistorisk perspektiv. Samtidig vil de kunne gi innsikter som er viktige å ha med seg i arbeidet med å forebygge tvangsekteskap og i dialog med foreldre. I hvilke grad er deres handlemåter religiøs basert, i hvilke grad kulturelt, eller er det overhodet mulig å skille dette fra hverandre?

5) Forskningen vi har om tvang ved giftermål, er videre konsentrert om kulturelle motiver for å tvinge noen til å gifte seg. Kan det ikke også finnes andre motiver? Danske Mikkel Rytter (2013, 2006) diskuterer også økonomiske motiver bak arrangerte giftermål, hvordan allianser familier imellom er noe flere tjener på. Slike økonomiske motiver og gjensidige forpliktelser familier imellom kan potensielt ha betydning transnasjonalt. Bredal (2006) diskuterer også så vidt hvordan forpliktelser overfor familie og slekt i opprinnelseslandet kan ha betydning, men undersøker ikke og diskuterer ikke hvordan slike forpliktelser tar form, og hva de er knyttet til.

Økonomiske motiver for bruk av tvang ved giftemål er i liten grad eksplisitt empirisk utforsket, kanskje fordi de systematiske foreldrestudiene mangler. Andelen transnasjonale ekteskap er fortsatt relativt høy. Det kan ha kulturelle begrunnelser – ønsker om å opprettholde kontakt til opprinnelseslandet og de språk og tradisjoner som finnes her. Men det kan også ha andre årsaker, for eksempel knyttet til økonomi. Hvilke forhold som motiverer at transnasjonale ekteskap fortsatt er relativt utbredt, bør undersøkes nærmere.

6) Anja Bredal har bidratt til at vi i Norge – og Skandinavia – har omfattende kunnskap om ungdom som gifter seg arrangert. Men hva er det som skiller disse ungdommenes avveininger fra ungdommer som ikke gifter seg arrangert? En sammenligning av motiver og avveininger hos ungdom som gifter seg arrangert, og hos dem som ikke gjør det, kan

synliggjøre likheter og forskjeller. Hvilke forskjeller og fellestrekk er det mellom det Bredal i 1998 begrepsfester som selvgjorte ekteskap, det danske Mikkel Rytter (2013) betegner som kjærlighetsekteskap, og arrangerte ekteskap? Hva skiller ungdom med ulik bakgrunn (kjønn, etnisitet, sosial klasse) fra hverandre i vurderinger av kriterier ved partnervalg? Hva skiller dem fra hverandre i hvor mye de retter seg etter hva foreldre måtte mene? En slik sammenlignende undersøkelse på tvers av ungdomsgrupper med ulik bakgrunn kan også gi verdifull kunnskap om «alvorlige begrensninger av unges frihet» som vi kommer tilbake til i kapittel 3.

7) Avslutningsvis: Det finnes en hel del forskning som analyserer tvangsekteskap og kjønnslemlestelse i norsk offentlig debatt, men det mangler en systematisk policyanalyse som kartlegger bakgrunnen for utviklingen av politikk på disse områdene. Dette kommer vi også tilbake til i det avsluttende kapittelet om hvorvidt politikikutviklingen har vært / er forskningsbasert.

Kapittel 3 Alvorlige begrensninger av unges frihet

I regjeringens Handlingsplan for perioden 2013–2016 lanseres et nytt begrep som tillegg til begrepene «tvangsekteskap» og «kjønnslemlestelse», nemlig «alvorlige begrensninger av unges frihet». I handlingsplanen begrunnes det nye begrepet, slik vi også omtalte i kapittel 2.1.9, med erfaringer særlig minoritetsrådgivere ved de videregående skolene har gjort seg. Minoritetsrådgivere erfarer at det kan være «misvisende å bruke tvangsekteskap som begrep, fordi de fleste unge som tar kontakt, har utfordringer som dreier seg om ekstrem kontroll og frykt for å bli utsatt for represalier i form av vold eller tvangsekteskap».⁶² Her behandles altså tvangsekteskap som en represalie, som en konsekvens, av en familiesituasjon der den unge lever med ekstrem kontroll og er i opposisjon til de som utøver kontrollen. Handlingsplanen knytter denne kontrollen til at «foreldre og storfamilie» har klare oppfatninger av hva som er akseptabel oppførsel, og at akseptabel oppførsel gjøres til et spørsmål om «familiens ære, anseelse og respekt». Det vises til at begrepet æresrelatert vold brukes om vold utløst av familiens behov for å gjenopprette ære og anseelse. Slike overgrep som kan ramme både jenter og gutter, men jenter er særlig utsatte fordi «deres oppførsel knyttes til seksuell ærbarhet og dermed til familiens ære».

Handlingsplanen retter oppmerksomheten mot det fraværet av frihet ungdommer som befinner seg innenfor en slike familielogikker, opplever. Det forebyggende arbeidet myndighetene har ambisjoner om å drive, har til hensikt «å styrke retten til å ta egne valg» for unge jenter og gutter, men også for foreldre slik at de alle kan «stå mot forventninger fra øvrig familie eller tradisjoner fra opprinnelseslandet».⁶³ Og dette er altså forventninger som forstås som knyttet til æreskodekser. Hvordan tenker man seg at slik kontroll spilles ut?

Slik vi forstår det, henvises det i handlingsplanen både til overgrep som at den unge blir etterlatt i foreldrenes opprinnelsesland for å bli disiplinert, og utstrakte forsøk på å begrense særlig døtres kontakt med jevnaldrende gutter. Dette er begrensninger lik dem den svenske Ungdomsstyrelsens spørreundersøkelse (se 2.4) tegner konturene av

⁶² Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), s. 11

⁶³ Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), s. 11

gjennom spørsmål som om man får gå på diskotek, kan være ute om kveldene og får lov til å ta med seg venner av motsatt kjønn hjem. Begrepet «alvorlige begrensninger av unges frihet» er slik forstått ment å dekke et stort spekter av oppdragerpraksiser, enkelte betydelig mer frihetsbegrensende enn andre.

Spørsmålet om unges individuelle autonomi kontra det å være del av et kollektiv i familien er, som vi har sett, noe som er tematisert og grundig diskutert særlig i Anja Bredals forskning om å gifte seg arrangert (se Bredal 1998, 2006, 2011). Men det er også diskutert i øvrig forskning på ungdom med innvandrerbakgrunn, deres verdier, normdannelse og livsvalg. På oppdrag fra IMDi ble det i 2008 laget en kunnskapsstatus som oppsummerer slik forskning i Norge, Danmark og Sverige (Aarset mfl. 2008). Ungdom med innvandrerbakgrunn og deres frihet innenfor familien er seinere diskutert blant annet knyttet til valg av utdanning og skoleprestasjoner (se Eriksen 2013 & 2014; Frøyland & Gjerustad 2012; Leirvik 2010), og det er gjennomført en studie som søker å se saken fra foreldrenes ståsted (Aarset & Sandbæk 2009).

I dette kapitlet tar vi utgangspunkt i Anja Bredals forskning som er presentert tidligere i denne rapporten, deretter gis bidragene nevnt ovenfor oppmerksomhet. Vi gjentar ikke oppsummeringen av kunnskap som ble gjort for IMDi i 2008 (Aarset mfl. 2008), men viser til denne oppsummeringen og til enkeltbidrag som er nevnt der. Kapitlet rundes av med hva vi vet, og hva vi mangler kunnskap om når tema er «alvorlige begrensninger av unges frihet». Vi innleder imidlertid med en kort visitt til selve begrepet.

3.1 Et nytt begrep

Behovet for et begrep å la «alvorlige begrensninger av unges frihet» er knyttet til at begrepet «tvangsekteskap» på en og samme tid har et både snevert og vidt innhold. Dels betegner «tvangsekteskap» tvang til å gifte seg mot sin vilje, dels har «tvangsekteskap» en funksjon som stikkord for en bred voldsproblematikk som inneholder vold og kontroll overfor unge, ugifte unge kvinner i enkelte typer familier. Unge gutter kan også rammes, om enn i mindre omfang og i andre kjønnsspesifikke former (Bredal 2012, s. 2–3).

I norsk kontekst benyttes stikkordet tvangsekteskap gjerne for å betegne det som i svensk kontekst gjerne henvises til med begreper som «hedersrelatert vold», og som da omfatter flere typer voldshandlinger, herunder tvangsekteskap (se 2.4). Oppmerksomheten om det spesifikke problemet tvangsekteskap har imidlertid over år vært mindre i Sverige enn i Norge og Danmark. I Norge har i stedet tvangsekteskap blitt viet omfattende oppmerksomhet, samtidig som den bredere voldsproblematikken knyttet til det å inngå i familier bygget på kollektive livsanskuelser, æreskodekser og former for

patriarkalsk autoritetsutøvelse ikke er gitt samme oppmerksomhet som i Sverige. Altså leter norske myndigheter etter et begrep som kan romme en slik videre problematikk.

Men i handlingsplanen der begrepet «alvorlige begrensninger av unges frihet» ble lansert, inkluderes ikke den spesifikke problematikken tvangsekteskap i et slikt videre begrep. Det nye begrepet sidestilles i stedet med begrepene tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Dermed blir det uklart hva dette nye begrepet *egentlig* er ment å romme. Det skal ikke romme tvangsekteskap, det skal likevel romme den unges muligheter til kontakt med jevnaldrende og deres valg av framtidig livsledsager, prosesser som i sin ytterste konsekvens kan føre til tvangsekteskap. Men i handlingsplansammenheng behandles nå altså slike prosesser under to ulike overskrifter som to adskilte tema, på den ene siden «tvangsekteskap», på den andre siden «alvorlige begrensninger av unges frihet».

«Alvorlige begrensninger av unges frihet» kan forstås synonymt med eller utskiftbart med begreper som «æresrelatert ekstrem kontroll» (Paulsen mfl. 2011) og «æresrelatert vold» (Sen 2005). I en rapport laget på oppdrag fra IMDi undersøkes og drøftes begrepet «æresrelatert ekstrem kontroll» (Paulsen mfl. 2011). Undersøkelsen er basert på spørreskjema til og intervjuer med politi, minoritetsrådgivere og barnevern samt på intervjuer med ni ungdommer «utsatt for æresrelatert kontroll». Og det er tendenser til at man tar utgangspunkt i begrepet «æresrelatert ekstrem kontroll» som en gitt, men ikke nærmere definert størrelse for så å gjennom empiriske undersøkelser teste hvordan dette begrepet kan forstås. Et eksempel på slik testing er at politi, barnevern og minoritetsrådgivere blir bedt om å ta stilling til hva «æresrelatert ekstrem kontroll» handler om. Dette skal de gjøre ved å angi hvorvidt og i hvilken grad «æresrelatert ekstrem kontroll» etter deres mening handler om tvangsekteskap *eller* kjønnslemlestelse *eller* barneoppdragelse *eller* kvinneundertrykkelse *eller* kultur (Paulsen mfl. 2011, s. 31). Det er ikke godt å si hva man egentlig får ut av å drive en slik form for testing av begrepsforståelser. En alternativ tilnærming ville være å kartlegge og analysere saker som finnes i deler av hjelpeapparatet, og erfaringer som framkommer i intervjuer med ungdom og foreldre, for så å finne begreper som på en god måte gir innsikt i og forståelse av situasjonen i familiene dette gjelder.

Som politisk satsingsområde lider begrepet «alvorlige begrensninger av unges frihet» så langt under at det mer fungerer som en uklar overskrift på en problematikk som på langt nær er ferdig utforsket og beskrevet, enn som et samlende begrep avledet av forskning på faktiske erfaringer og tilfeller av familiebasert kontroll og overgrep.

Det er som påpekt innledningsvis i dette kapitlet en hel del forskning som berører temaet alvorlige begrensninger av unges frihet knyttet til arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Dette er forskning som gir noen svar på spørsmålene om hva som er særskilt med vold og kontroll i enkelte innvandremiljøer.

3.2 Nytt begrep – gammelt tema

Anja Bredal har som tidligere omtalt vektlagt familiens betydning for individet i sine studier av arrangerte ekteskap. Hun er opptatt av hvordan det å være en del av en familie preger hvem man er som individ, og hvordan det dermed kan være krevende å skille det individualistiske fra det kollektivistiske. Hun utfordrer, særlig i avhandlingsarbeidet om unge mennesker som gifter seg arrangert (Bredal 2006), forståelser av kollektivismen som en kultur som mangler begreper om individualitet, og hun utfordrer samtidig den individforståelsen som dominerer innenfor en kultur bygget på individualisme. Med dette som utgangspunkt, utforsker og drøfter hun så hvordan familie gjøres innenfor en kollektivorientert kultur. Hun er opptatt av arrangerte ekteskap ikke bare som en måte å gifte seg på, men som en måte å gjøre familie på. Dermed handler avhandlingsarbeidet hennes, slik hun selv beskriver dette, vel så mye om «foreldre-barn-relasjoner» som ekteskap (Bredal 2006, s. 287).

Bredal drøfter blant annet autonomibegrepet, hvordan dette kan kretse om den enkeltes frie individuelle vilje, men hvordan det også kan ta utgangspunkt i menneskets sosialitet og forankring i relasjoner – herunder familien. Familien kan betraktes dobbelt; dels er den rammen om de primære relasjonene som er nødvendige for at individet skal utvikle evne til autonomi, dels er den patriarkatets kanskje viktigste sete. Autonomi forutsetter sosialisering, men sosialisering kan også virke undertrykkende. Spørsmålet er da, argumenterer Bredal, ikke om individet er fristilt fra relasjoner eller ei, men om hvilke former for relasjonell forankring som virker autonomifremmende, og hvilke som virker undertrykkende (Bredal 2006, s. 306). Autonomi er slik forstått heller ikke en tilstand, noe man har eller ikke har, men en kapasitet man utvikler og bruker gjennom livet i relasjoner. Sentralt er det da, skriver Bredal, hvordan evnen til kritisk refleksjon oppøves, om den enkelte gis kjennskap til alternative måter å tenke på, eller om barnet gjennom oppveksten ukritisk instrueres til å følge regler og normer.

I intervjuer hun har gjennomført med unge mennesker om hvordan ekteskapet deres kom i stand, mener hun å finne «flere lag av refleksivitet». De unge beretter om oppvekster preget av refleksjon og fundering rundt identitet, tilhørighet, kultur og hva som er naturlig. Bredal argumenterer for å se «refleksivitet som en strukturell posisjon», det vil si at de unge som minoritetspersoner posisjoneres til å innta en refleksiv holdning. Refleksiviteten er noe de på samfunnsnivå nærmest tvinges til å ha, i kraft av en minoritetstatus der de stadig utfordres med tanke på hvem de er, og hvor de står. Spørsmålet om refleksivitet aktualiseres også i måten ungdommene forteller om kommunikasjon og samhandling innad i familien på. Bredal skriver:

«Mens noen foreldre ser ut til å forvente udiskutabel innordning, har andre aktivt stimulert de unge til å utvikle evne til refleksjon, både ved å oppfordre dem til å ta sine egne valg og å ta videre utdanning eller mer ubevisst ved å være åpne for å

diskutere små og store spørsmål med barna sine. Dette utelukker ikke at foreldrene samtidig har ønsket, håpet og trodd at de unge gjennom nettopp denne oppdragelsen ville gjøre foreldrenes verdier til sine, og gjøre sine valg i tråd med dem. Heller ikke skal vi undervurdere den grad av ambivalens som foreldre kan oppleve i ulike stadier av barnas oppvekst, der de kan oppleve at de har gitt fra seg for mye kontroll. De har lært barna å tenke selv, men de liker ikke resultatet. Når de så i noen tilfeller strammer inn kontrollen, og eventuelt tyr til trusler og tvang, har vi sett at de unge kan oppleve at foreldrene svikter sine egne idealer. Frustrasjonen over foreldre som viser seg strengere eller mer tradisjonelle enn de har gitt inntrykk av, kan altså i seg selv tolkes som et resultat av en autonomifremmende sosialisering. Som når Nasim skriker til sin far: 'Det jeg sier nå er din oppdragelse!' » (Bredal 2006, s. 308).

Foreldres oppdragerstrategier er i ulik grad basert på å oppfordre til refleksivitet, og foreldre godtar i ulik grad at de unge i praksis reflekterer og inntar standpunkter som avviker fra deres egne.

Bredal finner også ulik grad av refleksivitet i de unges samtykkehandlinger i arrangerte gifteprosesser – fra et passivt ikke-reflektert samtykke til et aktivt og reflektert. Tvil er da ikke kun å forstå som et resultat av press, det kan også være et uttrykk for refleksjon som leder til et gjennomtenkt samtykke. «Flere av de problemer som hittil har sortert under overskriften tvangsekteskap, kan med fordel diskuteres bredere i termer av autoritær sosialisering, det vil si hvordan sosialisering naturliggjør underordning og forhindrer evne til refleksjon» skriver hun (Bredal 2006, s. 308).

Forankringen i familiefelleskapet er kort og godt sterkere og tettere for noen enn den er for andre, en tetthet og styrke som kan virke positivt, men også tvingende (Bredal 2006, s. 309).

Valg av framtidig partner er eksempel på beslutninger som kan gi konflikt i familien og utløse former for tvang og kontroll, men slike konflikter kan også være knyttet til venner og fritid og til skolegang. Hvorfor griper noen foreldre til ekstreme former for begrensninger og kontroll, mens andre lar det være?

Tvangsekteskap knyttes i enkelte forskningsbidrag til sosial marginalisering. Sosial marginalisering forstås da som at familien gjennom migrasjonsprosessen har opplevd en omvendt klassereise. De hadde en mer privilegert posisjon i opprinnelseslandet enn det de har i det nye landet. Og det har oppstått en maktskjevhet mellom foreldre og barn (foreldrene er underlegne fordi de ikke kjenner det «nye» samfunnet) som kan «løses» ved at foreldrene griper til tvang. Den danske studien av pardannelser (Schmidt og Jakobsen 2004) er et forskningsbidrag som aktualiserer og drøfter slike forståelsesmodeller. Utgangspunktet er da at foreldre (studien omfatter også foreldreintervjuer) ikke får til å håndtere både (stor)familiens og samfunnets kulturelle normer og derfor ikke kan gi en helstøpt oppdragelse til sine barn. De har ikke kontroll, noe som kombinert med utfordringer i å håndtere storsamfunnets krav mer generelt

oppleves som et fravær av kontroll over livet som sådan. Det å kontrollere sine barn kan da i noen situasjoner fungere som en måte å oppleve og å vise fram kontroll over eget liv (Schmidt & Jakobsen 2004, s. 21). Tvang og kontroll kan ut fra en slik tilnærming forstås som en foreldrestrategi for kontroll i eget liv, som da går på bekostning av de unges mulighet til kontroll i sitt liv.

Det er i norsk kontekst få studier av foreldre med innvandrerbakgrunn bygget på foreldrenes egen forståelse av foreldrerollen. Monica Aarset og Miriam Latif Sandbæk gjorde imidlertid, i 2009 på oppdrag fra IMDi, en foreldrestudie basert på fokusgruppeintervjuer med til sammen 28 minoritetsforeldre med bakgrunn fra Irak (Kurdistan), Kongo, Pakistan, Somalia og Tyrkia. Samtlige foreldre med unntak av tre var mødre. Disse var i hovedsak rekruttert gjennom minoritetsrådgivere i videregående skoler, og fokusgruppesamtalene var blant annet konsentrert om forholdet mellom skole og foreldre.

Forskerne finner at foreldrene har betydelig ambivalens til det de oppfatter som de rådende idealene i norske familier og i norsk skole. De oppfatter den norske tilnærmingen til barneoppdragelse som rettighetsbasert på barnets premisser og som noe nær grenseløs. Enkelte foreldre spurte for eksempel om «norske foreldre» hadde grenser i det hele tatt når det gjaldt alkohol, seksualitet og samboerskap. De kjente få norske foreldre som kunne bidra til å nyansere bildet de hadde av norske måter å oppdra barn (unntaket var enkelte mødre som var med i mødregrupper på barnas skoler), og de tolket det de mente å se i norske familier, som om det ikke eksisterte et avhengighetsforhold mellom barn og foreldre. De mente at barnas frihet og selvbestemmelse var nærmest ubegrenset, og at mange foreldre var likegyldige. Dette var en praksis de betakkte seg for å overta. Samtidig var de seg bevisst oppfatningen mange «norske» har av dem og deres familiepraksiser som strenge, kontrollerende og overgripende. Dette gjorde ikke forholdet til det de oppfattet som norske oppdrageridealer og praksiser, særlig bedre.

Foreldrene vektla rollen som veileder og rådgiver for sine barn, og de understreket betydningen av nærhet, gjensidig tillit og respekt. De fortalte at de snakker med barna om situasjoner som kunne oppstå, og veiledet dem basert på egne erfaringer, slik at barna selv skulle forstå hvor grensene gikk. Dette fant forskerne at var et tydelig ideal, samtidig var det uenighet foreldrene imellom om hvor grensene gikk for eksempel i forhold til klær, utetider, venner og utdanning. Mens enkelte foreldre hadde nokså liberale grenser, for eksempel for utetider, hadde andre strenge grenser eller rammer om den unges rett til selv å bestemme. Dette forteller en mor med tyrkisk bakgrunn:

«Hun kan ikke bestemme selv. Ikke utetider, ikke kjæreste, og klær kan hun ikke bestemme selv. Hun kan ikke gå med miniskjørt. Hun vet at vi ikke vil akseptere det. Hun gjør ikke det, hun vet at hvis hun gjør det, så må hun velge.» (Fra Aarset og Sandbæk 2009, s. 30)

Her er rammene den unge gis frihet til å fatte sine beslutninger innenfor, nokså trange. Denne foreldrestudien synliggjør også at det er forskjell på sønner og døtre både når det gjelder grenser og hva man er bekymret for. Døtrene bør ikke havne i situasjoner hvor de kan bli sladret om. Dette vektlegges som viktig og som et avgjørende premiss, selv om enkelte foreldre også uttrykker oppgitthet over det «å bli overvåket» i sitt nærmiljø, slik en uttrykker det (Aarset & Sandbæk 2009, s. 35). Likevel er det å endre oppdragerpraksis vanskelig, fordi oppdragerstrategier er noe som «sitter i kroppen» (Aarset mfl. 2009, s. 36). Dersom datteren opptrer slik at hun får et dårlig rykte, er dette dessuten direkte koblet til datterens sjanser i ekteskapsmarkedet (de aller fleste foreldrene forstår ekteskapet som en kollektiv handling). Sønner har foreldrene i hovedsak andre bekymringer for, som rusavhengighet, dårlige venner og vold (Aarset & Sandbæk 2009, s. 37). Mens bekymringen for døtrene primært er knyttet til nærmiljøets ryktespredning, er altså bekymringen for sønnene primært knyttet til alt de kan komme ut for i majoritetssamfunnet.

De intervjuede foreldrene bekrefter ektefellevalg som et kollektivt anliggende – de unge avgjør selv, foreldre rådgir, og slik de snakker om dette, framstår de som svært tydelige og eksplisitte i sine anbefalinger. Dersom ungdommen gjør noe helt annet, kan det få konsekvenser, i ytterste fall også føre til brudd. Med basis i foreldreintervjuene argumenterer Aarset og Sandbæk (2009) med at foreldre som oppfatter at de har hatt en god dialog med barna, som har gitt dem handlingsrom og innflytelse innenfor rammer, og som mener å ha formidlet verdier og normer på en måte som gjør at barna har internalisert disse, opplever det som «sjokk og svik» når barna likevel bryter med disse rammene. Dette kan samtidig gi en følelse av å ha mislykkes som foreldre, at de ikke har klart å gjennomføre veiledning og rådgivning på en god nok måte (Aarset & Sandbæk 2009, s. 49).

Undersøkelsen tegner et bilde av oppdragerstrategier basert på tillit og egne valg, men der det samtidig er tydelig angitte rammer for hva slags valg og praksiser som kan aksepteres. Dette er rammer foreldrene synes å forvente at de unge retter seg etter, derfor er skuffelsen svært stor når foreldre opplever at det ikke skjer. Avstanden mellom forventninger og realiteter kan være stor. Undersøkelsen til Aarset og Sandbæk (2009) gir ikke innblikk i hvilke strategier foreldre griper til i slike tilfeller, hvordan de håndterer brudd på etablerte forventninger. Vi har lært av andre studier at tvang kan være en løsning, hvilke andre strategier som finnes, og hva som skiller resonnementer til foreldre som ikke går for tvang og vold, fra dem som gjør det, vet vi ikke. Det vil si, vi har synspunkter formidlet fra de unges ståsted og til en viss grad fra hjelpeapparatet, men vi mangler synspunktene til foreldre selv.

Hilde Lidén (2003, 2005) utforsker foreldreautoritet og medbestemmelse ikke kun gjennom minoritetsungdoms syn på saken, men også gjennom majoritetsungdoms. Hun finner at det mer er snakk om kontinuitet enn brudd i forhandlinger ungdomsskoleelever med ulik bakgrunn fører med sine foreldre. Opplevelsen av frihet var «i stor

grad» basert på «at de selv gjorde det som ble forventet av dem». Det var samtidig en forskjell: Forventningene til eget handlingsrom var noe mindre hos minoritetsungdommene enn hos majoritetsungdommene, særlig blant jentene (Aarset mfl. 2008, s. 26).

Monica Five Aarset, Hilde Lidén og Idunn Seland laget i 2008 en kunnskapsstatus for IMDi, der de oppsummerte og sammenstilte forskning som angår ungdom med innvandrerbakgrunn, verdier, normdannelse og livsvalg. De gjennomførte som del av dette også fokusgruppeintervjuer med elever med innvandrerbakgrunn ved fem videregående skoler i Oslo. Deltakerne i fokusgruppene var i all hovedsak jenter i 17-årsalderen, men her var også gutter i en av gruppene. Forskerne hadde på forhånd utarbeidet fire fiktive historier som på ulike måter omhandlet livssituasjonen til ungdom med innvandrerbakgrunn, og brukte disse som utgangspunkt for diskusjon med ungdommene om verdikonflikt og normdannelse knyttet til familie, skole og jevnaldrende.

Jentene i denne undersøkelsen beskriver familien og det forskerne kaller «etnisk nettverk rundt», som kilder til både trygghet og kontroll. De fortalte om nære bånd til foreldre (særlig mor), søsken og til andre slektninger både i Norge og i andre deler av verden. Flere snakket om foreldrene som «overbeskyttende», noe de tolket positivt, som at foreldrene brydde seg. Samtidig kunne det bli litt for mye av det gode. Hovedbildet var likevel at det var store individuelle forskjeller når det gjaldt forhold i familien, og at ungdommene var svært bevisste på stereotype bilder av innvandrerforeldre. De var opptatt av at deres mor og far ikke var slike «typiske innvandrerforeldre». Flere uttrykte likevel frustrasjon over at det ble gjort forskjell på jenter og gutter i foreldrenes oppdragerstrategier. Kjønnede normer som forskrev andre regler for gutter enn for jenter, ble beskrevet som urettferdige. Argumentene gikk likevel ikke kun ut på at jenter burde ha samme frihet som guttene (til fester og kjæresten), men at guttene burde ha mer forpliktelser. Og selv om ekteskap ikke var aktuelt på noen år, var dette noe 17-åringene var opptatt av, og som påvirket ungdomstiden deres, skriver Aarset mfl. (2008, s. 13–14). De fleste var del av familier der arrangerte ekteskap var vanlig, flertallet mente at foreldrene ville godta at de valgte en partner selv, men innenfor rammer; vedkommende burde helst ha samme etniske og religiøse bakgrunn. Dette var noe de også ønsket selv. De forholder seg, skriver Aarset mfl., både til forstillinger om romantisk kjærlighet og «fornuftige valg» (Aarset mfl. 2008, s. 14).

Når det så gjelder det «etniske nærmiljøet», framstår dette, i forskernes beskrivelse, som mer problematisert enn forholdet til den nære familien: «De føler at voksne fra egne miljøer overvåker dem, og at rykter og sladder begrenser deres bevegelsesfrihet». «Sladder og ryktespredning er i stor grad knyttet til kjønnede forventninger og eventuelle brudd på disse» (Aarset mfl. 2008, s. 15). Ungdommene beskriver hvordan en uskyldig hendelse kan blåses opp og bli til et rykte om skandale. Forskerne knytter dette til at det er det dårlige ryktet snarere enn hva som faktisk har skjedd, som bringer skam over familien (Aarset mfl. 2008, s. 69). Ungdommene har på sin side ulike måter å forholde seg til dette på, noen søker å leve i tråd med nærmiljøets normer,

andre gjør opprør mot dem. Og mens jevnaldrende venner oppfattes som viktige allierte og støttespillere, er ungdommene mer i tvil om hvordan det vil falle ut dersom rådgivere på skolen blandes inn i konflikter de har med familien, for vil rådgiverne forsøke å forstå hva som er problemet eller vil de bygge på dominerende stereotypier om innvandrerforeldre?

Undersøkelsen bidrar med innsikt i hvordan de unge forholder seg til ikke bare egen familie, men også til nærmiljøet, til skolen og til jevnaldrende venner. Forskerne understreker at ungdommenes forhold til den nære familien er individuelt forskjellig når det kommer til autonomi. Samtidig er det, med basis i denne studien, vanskelig å få tak i hva disse forskjellene helt konkret handler om, ut over at det gjelder ulike regler for jenter og gutter.

Aarset mfl. (2008) viser i kunnskapsgjennomgangen til flere studier som med ulike innfallsvinkler og hovedtema belyser familieforhold. Annick Prieur (2004) har i sin bok *Balanseskunstnere* intervjuet 52 unge mennesker med innvandrerbakgrunn. Hun problematiserer og diskuterer betydningen av kultur, etnisitet og identitet. I hennes forståelse er dette på den ene siden sosiale konstruksjoner, noe den enkelte kan forme. Samtidig kan slike sosiale konstruksjoner være temmelig stabile og vanskelige å endre. Slik blir etnisk identitet å forstå som en sosial konstruksjon, men samtidig *ikke* et fritt valg. Kjønn er et sentralt smertepunkt i mange innvandreres og etterkommeres liv fordi reguleringer og forventninger er knyttet til kjønn, og fordi det ikke er lett å finne en middelvei mellom å finne en ektefelle selv og å la sine foreldre gjøre det, eller mellom jomfruelighet ved ekteskapsinngåelse og det å leve ut sin seksualitet (se Aarset mfl. 2008, s. 23). Aarset mfl. (2008) viser til studier som dokumenterer forsøk på å håndtere slike motsatte normsett i praksis. Det refereres blant annet til Cecilie Thun (2004) og Katrine Fangens (2006) samt til Fangen og Thuns (2007) studier av unge somaliske jenters håndtering av ulike normer for hvordan de skal forholde seg til gutter. De unge jentene synliggjør på den ene siden en ekteskapsnorm som tilsier at de ikke skal ha intim kontakt med gutter, og at ekteskap er den eneste måten å være kjærester på, men de opererer også med en kjærlighetsnorm der det aksepteres intime relasjoner mellom ugifte gutter og jenter så lenge det er kjærlighet inne i bildet og ungdommene er modne nok (Aarset mfl. 2008, s. 23). Spørsmålet er imidlertid ikke bare hvordan de unge håndterer motstridende normsett og forventninger i jevnaldremiljøer, spørsmålet er også hvordan de håndterer slik motstridende normsett i forholdet til familie og nærmiljø, hvilket rom det er for refleksivitet og avveininger på dette området, kontra hvor mange absolutter de må forholde seg til.

Kjærestier, forholdet til det annet kjønn og til et mulig framtidig ekteskap framstår som et kjernesporsmål når det er snakk om hva som potensielt kan bidra til ekstreme kontrollsituasjoner.

De unges skoleprestasjoner og valg av videre utdanning framstår som et annet slikt kjerneområde. I en surveyundersøkelse av forskjeller og likheter mellom ungdom med

og uten innvandrerbakgrunn i Oslo diskuterer og undersøker Lars Roar Frøyland og Cay Gjerustad (2012) både foreldres involvering i barnas skolegang og skoleforhold som kilde til uenighet foreldre og barn imellom. Forskerne finner at det, som et hovedbilde, er små forskjeller i foreldres involvering i de unges utdanningsvalg. Samtidig er det enkelte ungdommer med innvandrerbakgrunn som opplever at foreldrene har sterke meninger om forhold som angår dem. Og ungdom med innvandrerbakgrunn opplever generelt noe høyere forventninger til at de skal gjøre det bra på skolen og ta høyere utdanning.

Denne undersøkelsen viser også at ungdom med innvandrerbakgrunn sammenlignet med ungdom med majoritetsbakgrunn, opplever mindre krancling i familien og et sterkt familiesamhold. Samtidig dokumenterer undersøkelsen av ungdom med innvandrerbakgrunn som opplever at foreldre i stor grad har forsøkt å påvirke deres valg av utdanning, også opplever et høyere konfliktnivå. Foreldres involvering i skolegangen, i sønners og døtres innsats og valg knyttet til nåværende og framtidig utdanning, kan altså være kilde til økt konfliktnivå (Frøyland & Gjerustad 2012).

Dette synliggjøres også i Ingunn Marie Eriksens doktoravhandling basert på feltarbeid i en videregående skole i Oslo (Eriksen 2013). Eriksen beskriver blant annet grupper av «bråkejenter» som ikke bare er høylytte, men også er utagerende og tilbøyelige til å slåss. Flere av «bråkejentene» har minoritetsbakgrunn, og det å være en slik «bråkejente» når man er jente med minoritetsbakgrunn, oppleves til dels som det eneste valget på skolen Eriksen har gjort sitt feltarbeid. På denne skolen er det få alternative rollemodeller tilgjengelige. Skolen praktiserer en pedagogikk som stiller høye krav til den enkeltes selvdisciplin, her er ingen faste klasserom, få faste lærere og lite grensesetting. Eriksen tolker bråket både som et resultat av og som en reaksjon mot skolens mangel på grenser. Flere av jentene med minoritetsbakgrunn opplever at de har lite støtte i skolearbeidet fra foreldrene, og at det å gjøre det bra da nesten utelukkende blir et spørsmål om egen vilje og motivasjon. Og slik motivasjon kan være krevende å finne i en skolekontekst der det er få jenter med en bakgrunn lik deres som makter å gjøre det bra. Manglende støtte fra foreldre til skolearbeid behøver imidlertid ikke bety at foreldrene ikke stiller krav. Det kan mer være et uttrykk for at de ikke er i stand til å støtte i særlig grad. Eriksen beskriver også enkelte stille, ivrige og hardt arbeidende jenter med minoritetsbakgrunn, her er blant annet «Nabika» som strever for å få gode karakterer. Foreldrene hennes krever det, noe som blant annet gir seg slike utslag:

«Når karakterkortene nå kommer, kommer han [faren] sikkert til å forvente at jeg er på toppkarakter. I fjor så turte jeg ikke vise karakterkortet før ferien liksom. For da visste jeg det ville bli... Så sa jeg sånn at vi får den etter ferien. Så viste jeg den etter ferien, og så ja... [liten latter]. Han sa jeg kommer til å få bank hvis jeg får det samme igjen.» (gjengitt i Eriksen 2014 – under utgivelse)

Eriksen viser til at det er en spenning mellom vilje til å ville gjøre det bra, og press fra foreldrene om å gjøre det bra, hos flere av jentene. Og dette presset kan oppleves som et hinder for faktisk å kunne gjøre det bra. Samtidig er bildet Eriksen tegner av jenter med minoritetsbakgrunn i skolekonteksten hun har studert, langt fra entydig, her er det også flere jenter som opplever foreldrene sine som viktige støtter.

Dette er også tilfelle blant en del skoleelever med indisk og pakistansk bakgrunn som Mariann Stærkeby Leirvik (2010) har intervjuet. Leirviks utgangspunkt er det sammensatte bildet forskningen tegner av ungdom med innvandrerbakgrunn og skoleprestasjoner. Her er på den ene siden elever med innvandrerbakgrunn som tenderer til å prestere dårligere og tar mindre utdanning enn ungdom med norsk bakgrunn, noe som gjerne forklares med deres sosiale klassebakgrunn. Samtidig er det enkelte ungdommer med innvandrerbakgrunn som tar mer utdanning og presterer langt bedre enn deres sosiale klassebakgrunn skulle tilsi, suksesshistorier som beskrives med uttrykk som «driv». Leirvik søker etter forklaringer på slikt «driv» ved å intervju ungdommer og finner at foreldres ønsker har stor betydning. Hun oppsummerer, med basis i intervjuene, at slik foreldrepåvirkning kan virke positivt. Foreldre som balanserer krav med kompromisser, som støtter barnas ønsker, bygger opp under suksess for elevene. De unge som har internalisert foreldrenes ønsker, og som gjør sine valg og satsinger ut fra det de selv forstår som valg og ikke plikt, klarer seg også bra. Ungdommene forstår det slik at deres utdanning er viktig for at de skal sikre sin klasseposisjon i det norske samfunnet og styrke seg som synlig etnisk minoritet, samtidig er utdanningsinnsatsen viktig ikke bare for dem, men for foreldrenes anerkjennelse i indiske og pakistanske nettverk. Leirvik finner også at flere av dem hun intervjuer, har internalisert en takknemlighetspraksis: Migrasjonen har kostet foreldrene, og det er viktig at barna utnytter mulighetene de har fått. Samtidig kan foreldres forventninger også virke destruktivt: For den som ikke helt får det til, kan høye forventninger man vet at er der, forsterke belastningene ved å ikke lykkes (Leirvik 2010).

Skolestudiene viser fram to eller tre ulike grupper ungdom med minoritetsbakgrunn: 1) de uregjerlige normbryterne, 2) de som har internalisert foreldrenes normer og forventninger, og som gjør seg nytte av dette som et «driv» i skolegangen, og 3) de som har godtatt normsettet, men som strever med å oppfylle dette. I denne siste gruppen finnes også de som opplever forventninger og krav som et ekstra press og et hinder for faktisk å kunne mestre skolen. Hvordan de ulike gruppernes hjemmesituasjon er, vet vi rent for lite om.

3.3 Religion og tradisjon – i majoriteten og minoriteten

Alvorlige begrensninger av unges frihet bør ikke studeres på måter som isolerer fenomener knyttet til kontroll og begrensninger til minoritetskontekster. Blant annet er det relevant å se på betydningen av religion – der flere tema krysser majoritet og minoritet. I hvilken grad bidrar religiøse miljøer og religiøse dogmer til alvorlige begrensninger av unges frihet? Den norske religionsforskningen på både majoritetsreligion og minoritetsreligion tyder på at religion kan fungere begge veier. I noen tilfeller kan religion fungere som et forhandlingskort overfor foreldre: Ved å bruke religiøse argumenter kan man argumentere for at man skal ha frihet til å gifte seg med andre ekteskapskandidater enn de foreldrene ønsker, for eksempel. Dette kommer blant annet fram i forskningen til antropologen Christine Jacobsen, som har gjort mye forskning på muslimske ungdomsmiljøer i Norge (Jacobsen 2002, 2011).

Nyere forskning på svært konservative utgaver av islam i Norge, nemlig salafistiske bevegelser blant ungdom, tyder på at denne formen for religiøst engasjement også kan representere et ungdomsopprør (Linge 2013). Ungdommene som er aktive i disse bevegelsene, kan oppleve sitt religiøse engasjement som en arena for autonomi og selvhevdelse, i opposisjon til både storsamfunn og foreldregenerasjon. Anekdotisk informasjon tyder på at ekteskapsmønstrene i disse miljøene ikke nødvendigvis følger etniske skillelinjer – noe som går tvers av tendensen ellers i minoritetsmiljøene.

I islam er det likevel en spenning på dette området. Mange opererer ut fra to dogmer, som trekker i ulike retninger. Dels mener de fleste at tvang i ekteskapet ikke skal forekomme. Samtidig mener mange at man har en religiøs plikt til å adlyde sine foreldre. Hva skjer når disse to prinsippene kommer i konflikt med hverandre? Her mangler vi fortsatt gode analyser av de teologiske og religiøse debattene i islam. Det er heller ikke tvil om at religiøse tolkninger og dogmer kan legge begrensninger på livsutfoldelsen. Dette har blant annet kommet fram i forskningen som er blitt gjort på LHBT-personer i minoritetsmiljøene (se for eksempel Elgvin, Bue & Grønningsæter 2013). Der framkommer det at mange LHBT-personer opplever religiøse dogmer og religiøse miljøer som en av årsakene til at de blir møtt med skepsis og/eller hat. Denne spenningen – hvordan religion kan bidra til både autonomi og mangel på autonomi – er noe det vil være interessant å belyse nærmere i videre forskning.

Denne spenningen gjenfinner man også i religiøse miljøer i majoritetssamfunnet. Også majoritetsnorske LHBT-personer har fortalt om hvordan de ble møtt med skepsis og utfrysing i religiøse miljøer da de vokste opp (se blant annet Nordbø 2009). Og i forskningen på religiøst liv i majoritetsbefolkningen gjenfinner man hvordan religion både kan være en kilde til individuell mestring og individuell autonomi og til sosial kontroll og utestenging (se blant annet Repstad 2000).

3.4 Forskningsstatus – alvorlige begrensninger av unges frihet

Dette vet vi

«Alvorlige begrensninger av unges frihet» er en overskrift for situasjoner i familier der unge mennesker opplever lite rom for å gjøre alternative valg, der autonomien er liten. Dette er, som vi har sett, problemstillinger og tema som står sentralt i mye forskning og da særlig i forskning som undersøker og diskuterer forholdet mellom tvang og frivillighet når unge mennesker gifter seg arrangert innenfor kollektivistiske tradisjoner. En viktig innsikt fra denne forskningen er at autonomi ikke er et spørsmål om enten–eller, autonomi er, slik dette blant annet diskuteres hos Bredal (2006), en kapasitet man kan utvikle og bruke gjennom livet i relasjoner. Et sentralt aspekt er da om man er opplært til refleksivitet eller det motsatte, om man er vant til å se egne synspunkter og praksiser i relasjon til andres synspunkter og praksiser. Dette er en form for refleksivitet som kan oppnås også i familier som følger oppdragerstrategier der rammene for frie valg kan være nokså stramme (Aarset & Sandbæk 2009). Et sentralt spørsmål i forlengelsen av dette, er hvilke strategier foreldre griper til når de opplever at sønner og døtre bryter ut av rammene de har søkt å etablere rundt de unges frihet til selv å gjøre valg.

Dette vet vi ikke

1. Vi mangler kunnskap om hvilke strukturelle betingelser og/eller mekanismer som gjør at enkelte foreldre griper til tvang og vold, mens andre lar det være. Hva skaper ulike kontrollerende praksiser i familier der kollektive livsanskuelser gjelder og der det er tydelig maktforskjeller knyttet til generasjon og kjønn. Hva skaper forskjeller i slike familiers tilbøyelighet til å alvorlig begrense unges frihet? Hva er det som utløser behov for ekstrem kontroll? Hva er det som gjør at enkelte foreldre griper til tvang og vold? Svar på disse spørsmålene krever en bred undersøkelse som inkluderer og omfatter både ungdom og foreldre – av begge kjønn. Vi vil argumentere for at en slik bred undersøkelse også bør inkludere både minoriteter og majoritet. Det er først ved å la ulike familietyper og familiepraksiser speile seg i hverandre at forskjeller framstår tydelig, og det er dessuten kun slik man kan få tilgang til eventuelle fellestrekk som finnes på tvers av familier med ulik bakgrunn. Alternativt kan slike undersøkelser gjennomføres ved å undersøke nærmere saker fra hjelpeapparat og rettsapparat der det er påvist bruk av ekstrem kontroll og tvang.
2. Et annet stort og uavklart spørsmål er om og hvordan ungdom med minoritetsbakgrunn og ungdom med majoritetsbakgrunn opplever å ha like og forskjellige familiesituasjoner. Hvilke felles familieerfaringer har norsk ungdom som har ulik

bakgrunn, og hvilke familieerfaringer er systematisk forskjellige avhengig av om den unge har minoritets- og majoritetsbakgrunn? Finnes det noen fellestrekk på tvers av minoritet og majoritet i familier der unge finner seg vel til rette, og i familier der ungdom ikke finner seg vel til rette, der det oppstår konflikter?

3. Og et tredje spørsmål er spesifikt koblet til religion. I hvilken grad er det de samme prosessene som foregår i religiøse miljøer i minoritets- og majoritetsbefolkningen? I hvilken grad følger alvorlige begrensninger av unges frihet samme logikk i ulike typer miljøer – enten man har røtter fra Punjab eller fra Kvinesdal?

Kapittel 4 Kjønnslemlestelse

Hva er kjønnslemlestelse? I Store norske leksikon defineres det slik:

«Kjønnslemlestelse (KKL) betegner prosedyrer som innebærer delvis eller fullstendig fjerning av de ytre kvinnelige kjønnsorganer eller annen skade på kvinners kjønnsorganer uten medisinsk begrunnelse. Det kalles også kvinnelig omskjæring, et begrep som ofte oppleves som mindre støtende» (<http://sml.sn.no/kjønnslemlestelse>).

Både mannlig og kvinnelig omskjæring har skapt debatt i Norge. Det er imidlertid stor enighet blant medisinske fagfolk om at de negative helsemessige konsekvensene av kvinnelig omskjæring er langt større enn hva som er tilfelle for mannlig omskjæring. Når en jente eller kvinne blir omskåret, er de umiddelbare konsekvensene ofte at hun opplever intens smerte og sjokk. Det kan føre til hevelse, infeksjoner, forblødning og til og med død. Seinere i livet kan omskjæring føre til kroniske smerter, infeksjoner, seksuelle problemer og fødselskomplikasjoner og økt fare for dødfødsler. Hittil har det derfor vært kvinnelig omskjæring myndighetene har jobbet mot, ikke mannlig omskjæring. Blant forskerne på feltet er det noen som bare har brukt begrepet kjønnslemlestelse om dette fenomenet, og noen som bare har brukt begrepet omskjæring eller kvinnelig omskjæring. I denne rapporten bruker vi begge begrepene om hverandre, primært av hensyn til den språklige flyten. Men når vi skriver «omskjæring» i rapporten, mener vi alltid kvinnelig omskjæring, ikke mannlig omskjæring.

Det finnes ulike former for kvinnelig omskjæring, som varierer i alvorlighetsgrad. WHO deler det inn i disse kategoriene:

- Type I, klitoridektomi, omfatter fjerning av mer eller mindre av klitoris.
- Type II, eksisjon, omfatter fjerning av mer eller mindre av klitoris og/eller indre kjønnslepper.
- Type III, infibulasjon, omfatter fjerning av vev fra indre eller ytre kjønnslepper før de sammenstilles slik at de gror sammen og danner et hudsegl som dekker det meste av vulva.
- Type IV er en samlekategori for alle andre typer skadelige inngrep i jenters kjønnsorganer uten medisinsk begrunnelse og omfatter inngrep der man ikke fjerner vev, men for eksempel prikker, gjennomhuller, skraper eller brenner kjønnsorganene. (<http://sml.sn.no/kjønnslemlestelse>)

I en del av gruppene som har praktisert kvinnelig omskjæring, har type I ofte blitt kalt «sunna-omskjæring». Type III, infibulasjon, har blitt kalt «faraonisk omskjæring». Når vi bruker begrepet sunna-omskjæring i denne rapporten, henviser det altså til type I-omskjæring. Det er et inngrep som er mindre alvorlig enn infibulasjon, men det fører fortsatt til store helseplager. Kjønnsslemlestelse foregår i ulike land i verden, både i Afrika og Asia. Utbredelsen er aller størst i et belte rundt Sahara i Afrika og i noen land i Midtøsten. Kjønnsslemlestelse foregår både blant muslimer, kristne og jøder. Inngrepet har blitt begrunnet med både religion, ærbarhet og helse. Mye forskning tyder på at mange slutter med kjønnsslemlestelse dersom de flytter til et samfunn der kjønnsslemlestelse ikke er utbredt eller akseptert.

Den enkle årsaken til at kjønnsslemlestelse har kommet på dagsorden for de norske myndighetene og i den norske offentlige samtalen, er at en del av innvanderne som har kommet til Norge siden 70-årene, har kommet fra områder der kjønnsslemlestelse har vært vanlig. Dermed har man vært nødt til å ta stilling til to spørsmål:

- Hvordan skal helsetjenestene i Norge møte kvinner som allerede har blitt omskåret?
- Er det fare for at folk som har innvandret til Norge, vil kjønnsslemleste jenter som vokser opp her?

I Norge startet denne debatten forsiktig på det sene 70-tallet. Men det var først på 90-tallet at man i særlig grad begynte å debattere temaet i den norske konteksten. Det gjorde at man da fikk en egen lov mot kjønnsslemlestelse. Og det var ikke før på 2000-tallet at temaet for alvor ble en viktig del av den offentlige debatten rundt innvandring, integrering og kjønn.

I første del av kapitlet gjennomgår vi hvordan politikken på feltet vokste fram, noe som i stor grad skjedde som en reaksjon på oppslag og debatter i media.

4.1 Kjønnsslemlestelse i offentlig debatt og på myndighetenes dagsorden

Hvordan har politikken når det gjelder kjønnsslemlestelse i Norge blitt til? Hittil er det ikke blitt skrevet noen historisk studie om dette. Vi har ikke ambisjoner om at framstillingen i dette kapitlet skal være noen fyllestgjørende gjennomgang av debatten om kjønnsslemlestelse fram til i dag, og i denne rapporten er vi ikke stand til å gi et utfyllende svar på hvordan politikken ble til. For å gjøre det måtte man gjort en grundig undersøkelse av alle relevante saksdokumenter og intervjuet de viktigste aktørene. Slik vi skriver i gjennomgangen av kunnskapshullene i avsnitt 4.9, mener vi at det er noe som bør gjøres.

Likevel vil vi her tegne opp en røff oversikt over hvordan debatten om kjønnslemlestelse har utspilt seg i norske medier og i norsk politikk. Det sentrale spørsmålet for oss er hva som kan ha vært «inputen» for dem som utviklet politikken på feltet. For utviklingen fram til slutten av 90-årene og 2000 vil vi i stor grad basere oss på mediesøk fra mediearkivet Retriever (gamle ATEKST). Det er fordi det ikke er skrevet så mye om politikken omkring kjønnslemlestelse før det. For perioden etter 2000 baserer vi oss i stor utstrekning på andre rapporter og studier. Dels er det fordi det allerede er skrevet en del om kjønnslemlestelse i politikk og offentlig debatt i denne perioden. Men mediedebatten om kjønnslemlestelse etter 2000 har i perioder også vært så omfattende at vi innenfor rammene av dette prosjektet ikke har hatt kapasitet til å gjennomgå den.

Tidlig debatt om omskjæring på 70- og 80-tallet: et problem «der ute»

Når man søker på «omskjæring» og «kjønnslemlestelse» i mediearkivet Retriever, er det på 70-tallet de første treffene kommer opp. Artikkene som da ble skrevet, beskrev alle omskjæring som et problem «der ute» (begrepet *kjønnslemlestelse* ble først tatt i bruk seinere). Grunnen ser ut til å ha vært at omskjæring hadde havnet på agendaen til FN og internasjonale bevegelser for kvinners rettigheter. I 1975 avholdt FN den første internasjonale kvinnekongressen, som fant sted i Mexico. Denne kongressen var blant opphav til at 8. mars ble den internasjonale kvinnedagen, og at FN erklærte tiåret 1976–1985 som FNs tiår for kvinner. Kongressene og initiativene som da fant sted i FNs regi, satte kjønnslemlestelse på den internasjonale dagsordenen (Maina-Ahlberg 1998, s. 6).

Fra midten av 70-tallet ble omskjæring av kvinner nevnt sporadisk i norske medier, men da som referanse til hva noen «der ute» jobber med. Men i 1978 kan vi for første gang lese om en norsk aktør som selv tok et initiativ angående kjønnslemlestelse. Det var i forbindelse med at *Det internasjonale kvinneråd* («The International Council of Women») det året holdt sitt «formannsmøte» i Oslo (VG 16.6.78). Det internasjonale kvinnerådet var en av de eldste feministiske organisasjonene og ble grunnlagt helt tilbake i 1888. I Norge ble *Norske Kvinners Nasjonalråd* etablert i 1904 og tilsluttet seg raskt Det internasjonale kvinneråd. Da formannsmøtet ble holdt i Oslo, fremmet Norske Kvinners Nasjonalråd et forslag til resolusjon mot «omskjæring av piker» (ibid.). Resolusjonen ble utsatt til møtet neste år, ettersom noen afrikanske delegater mente at dette var en sak afrikanere selv måtte ha eierskap til og jobbe med, og de derfor ikke ønsket pålegg utenfra. Men på møtet det påfølgende året ble resolusjonen om omskjæring likevel vedtatt.

Året etter, i 1980, ble det første organiserte norske arbeidet mot kjønnslemlestelse satt i gang. Det gjaldt fortsatt ikke omskjæring i Norge, men arbeid mot kjønnslemlestelse i utlandet. Det kan man lese i en notis i VG, som prosaisk noterer: «Tre kvinner, en prest, en jurist og en redaktør, starter i dag en omskjæring mot omskjæring av

kvinner» (*VG* 4.1.80). Det dreide som «Aksjonen mot omskjæring av piker», som ble ledet av redaktøren og kvinnesakskvinnen Birgit Wiig, som tidligere hadde vært leder av Norske kvinners nasjonalråd. De samlet blant annet inn penger, som ble brukt i arbeid mot omskjæring i afrikanske land.

I den offentlige debatten om omskjæring har det iblant blitt hevdet at den norske kvinnebevegelsen har sviktet i kampen mot kjønnslemlestelse (se blant annet *Klassekampen* 11.2.2002). Men det var altså aktivister fra den organiserte kvinnebevegelsen som var først ute i Norge med å jobbe mot kjønnslemlestelse. Utover på 80-tallet virker det imidlertid som om motstanden mot kjønnslemlestelse, og bevisstheten om fenomenet, spredde seg til flere miljøer enn den organiserte kvinnebevegelsen. KrFs mangeårige stortingsrepresentant Jakob Aano skrev for eksempel et innlegg i *VG* i 1983 der han omtalte omskjæring av kvinner som «barbarisk», og sa at man måtte ta kampen mot det på alvor (*VG* 14.3.1983). På høsten samme år intervjuet *Aftenposten* noen norske misjonærer fra Norsk Luthersk Misjonssamband, som fortalte hvordan de jobbet mot omskjæring ute på misjonsmarken (*Aftenposten* 19.12.1983). I 1985 kunne *Aftenposten* fortelle at «nordiske høyrekvinner», altså kvinneorganisasjonene i alle de nordiske høyrepartiene, nå ønsket sterkere internasjonal kamp mot omskjæring. Men i uttalelsen de kom med, ble det også tematisert at omskjæring kunne være et problem i Skandinavia: «En spesiell utfordring representerer de afrikanske kvinner i de nordiske land», mente de (*Aftenposten* 19.10.1985). For første gang ble det fra politisk hold sagt at omskjæring også var noe man måtte jobbe med her hjemme.

Omskjæring i det norske helsevesenet og lovverket: forbudet fra 1980

Parallelt med denne debatten om omskjæring «der ute» begynte det norske byråkratiet og det norske helsevesenet å forholde seg til omskjæring som et mulig problemfelt i Norge. Ut fra mediedekningen virker det ikke som om man hadde noe kjennskap til omskårne kvinner i Norge. Det som derimot er sikkert, er at debatten i Sverige også fikk følger i Norge. November 1979 kunne *VG* melde at en svensk lege hadde uttalt i et intervju at han hadde omskåret «fem muslimkvinner» fordi de hadde ønsket det selv (*VG* 1.11.1979).

Dette ser ut til å ha skapt en viss debatt også i Norge, og det virker som om dette var noe helsearbeidere hadde diskutert seg imellom. Oslo helseråd skal for eksempel ha satt i gang en utredning om omskjæring av både kvinner og menn i 1979 (ifølge en kronikk fra 1995 av jusprofessor Anders Bratholm). Da saken med den svenske legen kom opp i 1979, fantes det ikke noen uttalt policy eller juridisk presedens i Norge for hvordan man skulle forholde seg til omskjæring i Norge. Til *VG* sa helsedirektør Torbjørn Mork at omskjæring ikke var ulovlig, men sa også at det var «til de grader lemlestende for kvinnen» og derfor ikke medisinsk forsvarlig. Derfor uttrykte han at han hadde tillit at norsk helsepersonell ikke ville utføre omskjæring i Norge (*VG* 1.11.79).

Noen måneder seinere, i mars 1980, sendte likevel Sosialdepartementet ut et rundskriv til landets sykehus og leger, som het «spørsmålet om lovligheten av omskjæring av kvinner» (Sosialdepartementet 1980; *VG* 23.2.1991). De hadde bedt Justisdepartementet gjennomgå lovgivningen på feltet. Konklusjonen var at det ville være straffbart å omskjære en kvinne, selv i de tilfellene der kvinnen skulle ønske det selv. Antropologen Ragnhild Elise Johansen anslår i sin doktorgrad fra 2006 at det i 1980 var cirka 300 kvinner i Norge som hadde bakgrunn fra land der omskjæring ble praktisert (Johansen 2006, s. 60). Det er rimelig å anta at dette antallet økte utover 80-tallet. Likevel ble det nå stille i mediene om omskjæring blant kvinner i Norge, fram til omskjæringsdebatten gjenoppsto som en debatt om innvandring og integrering mot slutten av tiåret.

Omskjæring som integreringsproblem: begynnelsen på en lang debatt

Da kjønnslemlestelse i Norge ble tematisert i offentligheten tidlig på 80-tallet, var det altså som et *helseproblem*. Det fantes kvinner i Norge som var omskåret, og det ville kunne oppstå situasjoner der kvinner i Norge ville ønske å bli omskåret selv, eller de ville ønske å omskjære sine barn. Hva skulle helsevesenet gjøre da? Hvordan skulle det lovreguleres? Ut fra en slik forståelse er omskjæring først og fremst et problem for *kvinnene det gjelder*. Men på slutten av 80-tallet ble kjønnslemlestelse for første gang trukket inn i en annen debatt, nemlig debatten om innvandring, integrering og norsk kultur. Kjønnslemlestelse ble da framstilt som et av problemene innvandring førte med seg. Ut fra en slik forståelse blir omskjæring også et problem for *Norge som samfunn*.

Den første som eksplisitt skrev om dette i norske presse, var daværende byrettsdommer i Oslo Anders Melteig. I et leserinnlegg i *Aftenposten* i 1988 skrev han at «i innvandringsspørsmålet [...] har en behendig unngått en drøftelse og en klargjøring av hvilken samfunnsomveltning en masseinnvandring i Norge egentlig vil innebære» (*Aftenposten* 9.8.1988). Ifølge Melteig førte innvandrerne med seg en rekke fremmede skikker, som man ikke kunne regne med at de ville legge av seg uten videre, og at resultatet kunne bli «apartheid»: et samfunn der ulike grupper levde adskilt fra hverandre. Blant skikkene han trakk opp som fremmede, var omskjæring av kvinner.

Innlegget til Melteig skapte ikke noen større debatt. Derimot ble det mye bråk i offentligheten i 1990 på grunn av et utspill fra daværende leder i NOAS (Norsk Organisasjon for Asylsøkere) Annette Thomessen. I et intervju med *Dagbladet* sa hun at man trengte «kjønnskurs for innvandrere», ettersom hun mente at mange innvandrere var preget av et annet syn på kjønne enn det som var vanlig i det norske samfunnet. I intervjuet kom hun blant annet med denne kraftsalven:

«Hvis en muslimsk mann tar seg en tur på badestranda og ser 200 jenter ligge med puppene i været, behøver ikke voldtekt å være så veldig langt unna. Kvinner slik han kjenner dem, er dekket til med slør. Når kvinnen han voldtar skriker, forbauser det

ham ikke. Han kommer fra et land der kvinnen er omskåret. Elskovsakten gleder henne ikke. Han er vant til å høre henne skrike.» (*Dagbladet 14.7.1990*)

Her ser vi at omskjæring blir knyttet direkte til integrering av innvandrere i det norske samfunnet. Det knyttes dessuten svært direkte til islam, til hijab og til forskjeller mellom Norge og samfunnene innvandrere kommer fra. Som man kan vente, var det mange som reagerte sterkt på dette utspillet, ettersom det i praksis stemplet alle muslimske menn som potensielle voldtektsmenn. Profilerte talspersoner for ulike innvandrersorganisasjoner, blant annet Athar Ali og Aslam Ashan, brøt all kontakt med NOAS og krevde at statsstøtten deres skulle inndras. Thomessen fikk også sterk kritikk fra mange samfunnsdebattanter fra majoritetsbefolkningen. Men Thomessen tok snart selvkritikk og beklaget det hun hadde sagt i intervjuet. Dermed ble ikke all kontakten mellom NOAS og innvandrersorganisasjonene brutt likevel.

Like fullt skulle dette temaet fortsette å gjøre seg gjeldende i debattene om kjønnslemlestelse også i årene og tiårene som kom: Kjønnslemlestelse har ikke bare blitt forstått som et problem for kvinnene det gjelder. Ofte har det også blitt forstått som et problem for det norske samfunnet, ettersom de som har stått for problemet, har hatt opprinnelse i andre land enn Norge.

90-tallet: Omskjæring blir aktuelt i Norge, ny lovgivning på området

Omtrent på denne tiden kan det også virke som om kjønnslemlestelse hadde begynt å bli et reelt empirisk fenomen som det norske helsevesenet måtte befatte seg med. Innvandringen fra land der omskjæring ble praktisert, hadde økt, og dermed kom helsevesenet i kontakt med flere kvinner som selv var omskåret. Det betydde også at Norge hadde fått flere mennesker som potensielt kunne være interessert i å omskjære sine egne barn.

Det første medieoppslaget om dette kom høsten 1991. Da kunne *VG* melde at «en østafrikansk kvinne» i Sola kommune ønsket omskjæring for sin datter og hadde henvendt seg til det lokale helsevesenet og sosialkontoret (*VG 28.11.1991*). Sosialkontoret på Sola var i stuss om hva de skulle gjøre, og henvendte seg derfor til Helsedirektoratet og Sosialdepartementet. De fikk ikke noen klare svar og skal ha fått muntlig beskjed på telefon om at de «ikke skulle bry seg om slike henvendelser». Etter at *VG* skrev om det, beklaget Helsedirektoratet sterkt og understreket at dette hadde vært forbudt helt siden 1980.

Kanskje var dette likevel medvirkende til at Helsedirektoratet begynte å se behovet for klarere lovgivning og politikk på feltet. Europeiske land hadde ulik lovgivning på feltet. Sverige hadde hatt en egen lov mot omskjæring siden 1982. Frankrike hadde derimot ikke noen egen lov, men var likevel det landet som i størst grad forsøkte å straffeforfølge kjønnslemlestelse. I september 1992 kunne *VG* melde at Helsedirek-

toratet nå ønsket at man også i Norge skulle få en egen lov mot omskjæring av kvinner (16.9.1992). En måned seinere, 18.10.92, sendte kveldsnyhetene på TV2 et innslag der de hevdet at det skulle ha foregått omskjæring av kvinner i Norge (NTB 18.10.92). En måned etter dette igjen ble saken løftet inn i den politiske samtalen. På spørsmål fra Karin Lian fra Arbeiderpartiet under Stortingets spørretime sa helseminister Werner Christie (også fra Arbeiderpartiet) at regjeringen vurderte å innføre en egen lov mot kvinnelig omskjæring. Samtidig understreket han at kvinnelig omskjæring allerede var forbudt ut fra loven om legemsbeskadigelse (*Aftenposten* 19.11.1992).

I 1993 ble et annet tema løftet inn i debatten om omskjæring. Dersom en kvinne som var igjensydd (altså omskåret gjennom infibulasjon), hadde født, var det da greit om legene sydde henne igjen? I juli kunne NTB melde at leger ved Bærum sykehus hadde sydd igjen kvinner som hadde født der (NTB 11.7.1993). Sykehuset korrigerer seg raskt. De fortalte at det ikke dreide seg om å sy kvinner helt igjen, men bare om å sy igjen noe mer enn de ville gjort på norske kvinner, men bare så lenge det var innenfor rammene av hva som var medisinsk forsvarlig. Året etter, i 1994, begynte ulike aktører i sivilsamfunnet å presse på for å få fortgang i arbeidet med lov mot omskjæring. Kvinnefronten arrangerte møter og viste filmer om omskjæring. Human-Etisk Forbund kjørte en kampanje i mediene (*Bergens Tidende* 23.11.94). Et av virkemidlene var en annonse med et bilde av en naken hvit kvinne, hvis genitalier var dekket av barberblad. Over bildet sto denne teksten: «Da hun var fem år, skar de av henne kjærligheten» (NTB 6.11.94). *VG* trykket annonsen, men flere av de andre riksavisene – *Aftenposten*, *Stavanger Aftenblad*, *Bergens Tidende* og *Adresseavisen* – mente at annonsen var for sterk, og nektet å trykke den.

På nyåret 1995 la regjeringen fram forslag til lov mot kjønnslemlestelse. Alle instansene som uttalte seg i høringsrunden, var positive (NTB 27.3.95). I november gikk loven enstemmig igjennom i Stortinget, først i sosialkomitéen og så i Odelstinget (*Aftenposten* 22.11.95). Den nye loven gjorde det klart at omskjæring var straffbart, og satte en høy strafferamme – inntil åtte år. Videre gjorde loven det klart at det også var straffbart å utføre omskjæring i utlandet. Det var straffbart å omskjære en voksen kvinne selv om hun skulle ønske det selv, og det ble eksplisitt forbudt å sy igjen kvinner etter at de hadde født.

De ulike aktørene i det norske samfunnet ser altså ut til å ha vært relativt samstemt: Kjønnslemlestelse ble sett på som et onde, og heretter skulle det ikke være noen tvil om at det var forbudt. De som imidlertid ikke hadde vært involvert i utarbeidelsen av loven, ser ut til å ha vært de gruppene loven eventuelt skulle treffe – altså innvandrere fra land der omskjæring ble praktisert. MiRA-senteret kommenterte at loven ikke hadde blitt sendt på høring til mange av organisasjonene i disse gruppene (NTB 28.3.95). Det virker også som om det fantes en viss motstand mot loven i noen av miljøene. Leder av organisasjonen *Somalisk Velferdsorganisasjon* i Oslo, Ahmed Muusa Ismail, sa rett ut i *VG* at han var mot loven og støttet omskjæring: «Jeg er for omskjæring av kvinner.

Det er en del av vår livsstil. Vi har levd i tusenvis av år med denne tradisjonen. [...] Alle somaliere er født av en omskåret mor. Hvis omskjæring hadde vært skadelig, ville vi ikke blitt født», sa han – og spådde at somaliske familier ville fortsette å la sine døtre bli omskåret i Somalia, på tross av loven (*VG* 20.1.95).

1995 til 2000: Det blir stille om saken

Det som framstår noe paradoksalt, er at det ble relativt stille om kjønnslemlestelse i det norske mediebildet etter at loven ble innført. Fram til 2000 var det svært få nyhetsartikler som omhandlet omskjæring. Det ble heller ikke iverksatt noen tiltak fra myndighetenes side. Loven mot kjønnslemlestelse ble ikke en gang oversatt til språkene til innvandrergruppene som kom fra land der omskjæring var vanlig.

Flere innvandrersorganisasjoner og aktivister med innvandringsbakgrunn etterlyste imidlertid handling fra myndighetene. MiRA-senteret etterlyste tiltak og prosjekter allerede i mars 1995, da loven var på høring, og sa at et lovforbud ikke var tilstrekkelig i seg selv: Man måtte også ha prosjekter og tiltak som involverte gruppene man ville nå (*NTB* 28.3.95). Året etter, i mai 1996, arrangerte MiRA-senteret en stor konferanse for innvandrerkvinner i Oslo, der blant annet statssekretær Ingunn Yssen fra Barne- og familiedepartementet deltok. Igjen var omskjæring tema, og MiRA-senterets leder Fakhra Salimi fortalte i media at omskårne kvinner var redde for å oppsøke helsevesenet fordi de følte seg dårlig behandlet av helsepersonell (*Aftenposten* 7.5.96). Ifølge Johansen (1996, s. 60) hadde helsebyråkratene begynt å jobbe med en veileder om omskjæring for helsepersonell allerede i 1992, men av uklare grunner ble ikke den ferdigstilt før 2000. Også KIM – kontaktutvalget mellom innvandrere og myndighetene – etterlyste tiltak og handling. Odd Einar Dørum, som var leder av KIM i 1995, skal ha sendt brev til regjeringen og etterlyst tiltak, men det resulterte ikke i noe (Lien 2005, s. 36). Noen afrikanske kvinner var også svært aktive i kampen mot omskjæring: Chiku Ali fra Tanzania, Sarah Khasai fra Eritrea, og somaliske kvinner som ble engasjert i primærmedisinsk verksted i regi av Kirkens Bymisjon (1995). Flere av disse skal også ha etterlyst tiltak fra myndighetene (Johansen 2006, s. 62).

Hvorfor ble det stille? En mulig tolkning er at aktører i det norske sivilsamfunnet og i mediene ble fornøyde da lovforbudet var på plass, ettersom man da hadde vist handlekraft og «gjort noe». Kanskje har det noe med det vi skrev om i avsnitt 3.1, at dette ble forstått som en symbolsak, som avgrenset det norske fra det ikke-norske: Da lovgivningen var på plass, hadde man fått på plass en markering av hvilke lover og regler som skulle gjelde i Norge. Men det ser også ut som om mediedekningen til en viss grad fulgte initiativene fra myndighetene – som ikke kom. Da Ragnhild Elise Johansen påbegynte sitt doktorgradsarbeid om omskjæring blant somaliske kvinner i det norske helsevesenet i 1996–1997, snakket hun med flere som jobbet i Barne- og familiedepartementet, og med byråkrater som jobbet med innvandring og integrering.

Da skal den rådende oppfatningen ha vært at det ikke var noen grunn til å konsentrere seg mer om kjønnslemlestelse. Mange skal til og med ha rådet henne sterkt til å holde seg borte fra feltet (Johansen 2006, s. 62). Det vil altså si at sentrale krefter i det norske byråkratiet ikke ønsket at myndighetene skulle jobbe med tematikk knyttet til omskjæring.

Ifølge Johansen var det flere grunner til dette (ibid., s. 62–63). For det første hadde det noen måneder tidligere oppstått en svært betent sak mellom norske helsemyndigheter og afrikanske miljøer i Norge. Helsemyndighetene hadde utstedt en spesifikk advarsel mot å ha ubeskyttet sex med afrikanske menn på grunn av faren for å bli smittet av hiv. Dette hadde mange afrikanske organisasjoner reagert svært sterkt på, og noen hadde til og med anmeldt de norske helsemyndighetene for menneskerettighetsbrudd. Derfor var det flere i departementene som nå var forsiktige med å sette i verk nye tiltak som kunne vanskeliggjøre forholdet til afrikanske grupper i Norge. For det andre var det flere som fryktet at tiltak mot omskjæring kunne bidra til å stigmatisere somalierne i Norge, en gruppe som allerede hadde fått en del negativ medieomtale. Men den tredje grunnen til at mange mente at det ikke var nødvendig med tiltak, var at de antok at denne skikken ville forsvinne som følge av innvandringen til Vesten. Når de det gjaldt, fikk mer informasjon, og kjønnslemlestelse dessuten var ettertrykkelig forbudt, ville skikken dø ut av seg selv, antok de.

Likevel ble det i 1999 nedsatt en tverrdepartemental arbeidsgruppe som hadde ansvar for å tydeliggjøre og forsterke myndighetenes arbeid mot kjønnslemlestelse (Lidén & Bentzen 2008, s. 10). Det resulterte blant annet i at Statens helsetilsyn det påfølgende året endelig fikk gitt ut en veileder for helsepersonell om kjønnslemlestelse.

2000: Kjønnslemlestelse blir en sak i media

Men det var først i 2000 at kjønnslemlestelse igjen havnet høyt på myndighetenes dagsorden. Årsaken til det var enkel: Saken eksploderte i media. 27. september og 4. oktober ble det sendt to påfølgende dokumentarer i dokumentarprogrammet «Rikets tilstand». To somaliske jenter – Saynab Mohamud og Kadra Yusuf (nå Kadra Noor) – fortalte at deres familier hadde ønsket å omskjære dem. Deretter oppsøkte de tre imamer og en somalisk ungdomsarbeider og ba dem om råd om hva de skulle gjøre – med skjult mikrofon på kroppen. Foran åpent kamera hadde alle disse lederne uttalt tydelig at de var mot omskjæring, og at omskjæring ikke ble gjort på jenter som vokste opp i Norge. Men i samtalene med jentene rådet alle sammen jentene til å la seg omskjære. Dette skapte stor oppstandelse. Det ble store debatter i media, og imamene mistet mye anseelse. Den somaliske ungdomsarbeideren som ble intervjuet – Kebba Secka – var på det tidspunktet nestleder i Islamsk Råd Norge og dessuten medlem i Verdikommisjonen. Etter programmet trakk han seg fra begge vervene.

Et par år seinere kom det fram at virkeligheten nok var mer kompleks enn det som hadde kommet fram i programmet, etter at *Aftenposten*-journalist Inger Anne Olsen så på saken på nytt (Olsen 2002). Den ene imamen som hadde blitt intervjuet, var ikke fast imam i den somaliske moskéen, men var bare på besøk for sommeren i perioden da han ble intervjuet. Da de fullstendige opptakene ble publisert, viste det seg også at en av de andre imamene hadde rådet Kadra til ikke å la seg omskjære. Det var bare etter flere oppfølgingsspørsmål, da Kadra understreket at dette ville føre til brudd mellom henne og familien, at han sa at omskjæring i så fall var det minste ondet. Kebba Secka, ungdomsarbeideren i Islamsk Råd, ga også tydelig uttrykk for at han var mot omskjæring og rådet Kadra til ikke å la seg omskjære. Han sa likevel at hun måtte ta dette valget selv, og at han ville stå ved hennes side også dersom hun tok valget om å la seg omskjære. I ettertid påsto han at det hele berodde på en misforståelse: Han hadde mistenkt hele tiden at Kadra ikke hadde snakket sant om at hun var truet av omskjæring, fordi hun hadde et underlig kroppsspråk. Han trodde det kunne dreie seg om noe annet, for eksempel voldtekt. Derfor hadde han forsøkt å få fram en reaksjon hos henne ved øyensynlig å gå med på omskjæring for å få henne til å fortelle hva det egentlig dreide seg om (ibid.). Den eneste av lederne i programmet som ble framstilt helt riktig, var antakelig den gambiske imamen som ble intervjuet. Han ga tydelig uttrykk for at omskjæring var en bra ting og skrøt dessuten av at *begge* hans to koner var omskåret. Likevel er det liten tvil om at programmet fikk fram at kjønnslemlestelse ikke var noe utenkelig eller fremmed i somaliske og gambiske miljøer. Det ble også tydelig at religiøse ledere – også de som personlig kunne være mot omskjæring – kunne mene at omskjæring var akseptabelt dersom de sosiale omkostningene ved ikke å la seg omskjære var for store.

2000–2007: fornyet politisk oppmerksomhet

Dette programmet fikk direkte politiske følger. 11. oktober 2000, altså bare dager etter at det siste programmet var sendt, foregikk trontaledebatten i Stortinget. Da ble det fattet vedtak om at regjeringen skulle legge fram en handlingsplan mot kjønnslemlestelse (Lien 2005, s. 41). Den ble lagt fram rett før jul, 20.12.2000. Informanter i Barne- og familiedepartementet uttalte seinere: «Aldri har en handlingsplan kommet til verden så raskt. Vi jobbet natt og dag» (ibid., s. 41). I forordet til handlingsplanen refererte den ansvarlige statsråden, Karita Bekkemellem Orheim, direkte til mediedebatten som hadde rast: «Norge er blitt rystet av den senere tids avsløringer om kjønnslemlestelse av kvinner. Historiene som ble avslørt i norske media om kjønnslemlestelse av unge jenter og holdningene til denne tradisjonen, er sjokkerende. Slike overgrep må bekjempes, og arbeidet står nå høyt på den politiske dagsorden» (Barne- og familiedepartementet 2000).

Samtidig var denne første handlingsplanen preget av et perspektiv der man vektla dialog framfor konfrontasjon, og der det framsto som svært viktig å få de berørte gruppene med på laget: «Internasjonalt har en valgt en samarbeidslinje fremfor en konfrontasjonslinje med hensyn til kjønnslemlestelse. Handlingsplanen vil følge den samme linjen for innsatsen her i landet», ble det skrevet. Mesteparten av tiltakene i handlingsplanen ble derfor gjennomført i regi av det som fikk navnet OK-prosjektet, som sto for «omsorg og kunnskap». Prosjektet hadde en liten stab og ble ledet av antropologen Ragnhild Elise Johansen, som hadde vært en av de første som begynte å forske på kjønnslemlestelse i Norge, og som på denne tiden var underveis med et doktorgradsprosjekt om tematikken. OK-prosjektet skulle jobbe overfor to målgrupper: offentlige instanser, der man skulle heve kompetansen, og overfor grupper fra land der omskjæring var vanlig. Helt fra begynnelsen ga de involverte i OK-prosjektet tydelig uttrykk for at man ønsket å endre holdningene i de aktuelle gruppene gjennom dialog, medvirkning og informasjon. Blant annet valgte de tidlig å bruke begrepet «omskjæring» og ikke «kjønnslemlestelse», ettersom de mente at det ville kommunisere bedre med menneskene de ønsket å nå.

Denne tilnærmingen ble imidlertid kontroversiell i offentligheten. Mange kritiserte prosjektet for å være for dialogorientert og mykt (ibid., s. 51). Ikke lenge etterpå, i 2002, la den nye regjeringen (Bondevik II) fram nye tiltak mot omskjæring, der kontroll- og straffeaspektet kom tydeligere fram (Barne- og familiedepartementet 2002). To nye tiltak var spesielt viktige. For det første foreslo regjeringen et tillegg til loven mot omskjæring: avvergingsplikt. Heretter skulle det bli straffbart dersom ansatte i helsevesenet, skolen og trossamfunn *unnlot* å forsøke å avverge en kjønnslemlestelse dersom de fikk kjennskap til det. Det andre tiltaket handlet om informasjon overfor nye innvandrere og asylsøkere: Ved ankomst skulle de få informasjon om kjønnslemlestelse, de skulle bli spurt om noen i deres familie var omskåret, og de skulle signere en erklæring om at de hadde mottatt og forstått informasjonen. Begge disse tiltakene ble iverksatt to år seinere, i 2004.

Det mest konkrete arbeidet myndighetene hadde gjort mot kjønnslemlestelse, OK-prosjektet, ble imidlertid lagt ned i 2004, samme år som de mer avvergingsorienterte tiltakene ble innført. OK-prosjektet hadde vært tenkt som et treårig prosjekt og ble ikke forlenget. Også i evalueringen av OK-prosjektet som kom i 2005, kan man spore den mer konfronterende tilnærmingen som begynte å gjøre seg gjeldende. Antropologen Inger Lise Lien som utførte evalueringen, mente at den dialogbaserte tilnærmingen til OK-prosjektet hadde vært helt nødvendig. Samtidig hevdet hun at den dialogbaserte tilnærmingen ikke var tilstrekkelig, og at man også trengte mer avskrekkende tiltak. I evalueringen ble det blant annet foreslått at man måtte vurdere å foreta omfattende underlivsundersøkelser av jenter, slik man hadde gjort i Frankrike. Debatten om underlivsundersøkelser tok imidlertid ikke virkelig fart før to år seinere, da en ny TV-dokumentar om kjønnslemlestelse skapte oppstandelse.

2007–2012: Skrikene i Hargeisa ryster Norge, og regjeringen reagerer med strakstiltak

NRKs journalist Tormod Strand reiste sommeren 2007 til byen Hargeisa i Somaliland, der han laget et langt nyhetsinnslag om kjønnslemlestelse. Et år seinere skrev han om arbeidet med dokumentaren i boka *Suaads reise* (Strand 2008). Strand hadde reist ned til Somaliland sammen med sin norsk-somaliske medhjelper Suaad Abdi Farah, som han hadde blitt kjent med gjennom statsråden på feltet, Karita Bekkemellem (Strand 2008, s. 74). I Hargeisa intervjuet han ti kvinner som jobbet som omskjærere. De fortalte at de hadde omskåret flere norske jenter de siste par årene, til sammen 185 (disse tallene ble seinere trukket i tvil. Vi skriver mer utførlig om denne debatten i avsnitt 4.3) I samme dokumentar filmet Strand en virkelig omskjæring av en ung somalisk jente, som skrek og blødde da omskjærerne skar i henne. Bildene og skrikene gjorde stort inntrykk på de fleste som så på. Innslaget, som ble sendt 24.6.2007, skapte ramaskrik. Ble jenter fra Norge fortsatt omskåret i stor skala? Én uke etter at innslaget ble sendt, la regjeringen v/statsråd Bekkemellem fram en rekke strakstiltak.

Den viktigste endringen i denne tiltakspakken i forhold til hva som hadde vært praksis før, var inndragelse av pass dersom politiet hadde mistanke om at kjønnslemlestelse kunne forekomme i utlandet. I passloven sto det allerede at hadde mulighet til å nekte utstedelse av pass når det var «skjellig grunn til å tro at formålet med reisen er ulovlig virksomhet». Nå ble imidlertid alle politidistriktene i landet uttrykkelig oppfordret til å ta i bruk denne bestemmelsen dersom de hadde mistanke om at formålet med utenlandsreisen kunne være kjønnslemlestelse, i et brev fra politidirektoratet datert 3. juli 2007 (Barne- og likestillingsdepartementet 2007). I dette brevet ble det også understreket at politiet hadde «mulighet for kontroll, både på territoriet og i forbindelse med eventuell grensekryssning, herunder i for eksempel lufthavner». I tillegg til dette ble det sendt ut et brev til «berørte etater i landets kommuner», med informasjon om avvergingsplikten. Kontroll- og avvergingsfunksjonen til statsapparatet ble satt i sving: Politi, barnevern og helsetjenestene ble aktivt bedt om å gjøre mer dersom de skulle få mistanke om kjønnslemlestelse. I tillegg satset man på informasjon: Sommeren 2007 var det en kampanje mot omskjæring på norsk og somali på kollektivtransporten i Oslo, og på Gardermoen hadde man hele sommeren en stand med informasjon om kjønnslemlestelse.

Regjeringen evaluerte selv disse tiltakene noen måneder seinere (Barne- og likestillingsdepartementet 2007). Den kortfattede evalueringen pekte kort på at oppmerksomheten om kjønnslemlestelse som tiltakene hadde skapt, «kan oppleves negativ av målgruppen». Samtidig var konklusjonen at den økte oppmerksomheten i det store og hele var positiv, ettersom det var «god grunn til å anta at informasjonen har virket positivt i den forstand at både målgruppen og befolkningen generelt har fått større kunnskap og innsikt i denne form for overgrep». Konklusjonen i innledningen til evalueringen var tydelig: «Om så tiltakene i sum har avverget om bare én lemlestelse,

innebærer det avverging av helseskader og heving av livskvalitet for denne jenta som vanskelig kan måles i kroner og ører» (ibid.).

I ettertid kan man spørre seg om slik retorikk hadde blitt tatt i bruk i departementale vurderinger av andre politiske saksfelt. Politiske avveininger dreier seg ofte om å måle liv i kroner og øre: Det er for eksempel svært godt belagt at senking av fartsgrensene i Norge ville ført til færre dødsulykker (Elvik 2009). Likevel skjer ikke det fordi andre hensyn også spiller inn når fartsgrensene skal bestemmes. Men når det gjelder kjønnslemlestelse, kunne man altså i 2007 tolke regjeringen dithen at ethvert tiltak var legitimt hvis det avverget én eneste kjønnslemlestelse. Det kan tyde på at det i 2007 var knyttet sterke følelser til kjønnslemlestelse som politikfelt, både blant politikere og i forvaltningen.

Ny handlingsplan: kontroll og avverging og outsourcing av holdningsarbeid til sivilsamfunnet

Da regjeringen Stoltenberg II la fram strakstiltakene på forsommeren 2007, erklærte man også at man neste år skulle legge fram en ny handlingsplan. Institutt for samfunnsforskning (ISF) fikk i oppgave å lage en rapport om utbredelsen av kjønnslemlestelse i Norge. I tillegg skulle ISF vurdere tiltakene på feltet, blant annet muligheten for å innføre tvungen underlivssjekk.

Handlingsplanen ble lagt fram i februar 2008, tre måneder før ISF la fram sin rapport. Derfor var det noen tiltak som skulle vurderes videre i etterkant av rapporten til ISF, ble det sagt ved lanseringen. I stor grad videreførte denne handlingsplanen det som var blitt satt i gang med strakstiltakene sommeren før, og tiltakene som fortsatt var virksomme fra den forrige handlingsplanen (blant annet informasjon om kjønnslemlestelse til nyankomne asylsøkere og flyktninger). Et viktig område var nå *avverging*: Hvordan kunne ansatte i helsevesenet, barnevernet, skolen og politiet avverge potensielle tilfeller av kjønnslemlestelse? For å få til det satset blant annet regjeringen på kompetanseheving i de ulike tjenestene og etatene som kunne komme i kontakt med målgruppen. Man klargjorde hva som skulle til for at bekymringsmeldinger skulle ende i undersøkelse, og fastsatte retningslinjene for når politiet kunne inn dra pass ved mistanke om kjønnslemlestelse. I media kunne man fra tid til annen lese om følgene dette fikk for somaliere i Norge: Flere somaliske familier ble stoppet på Gardermoen da de skulle reise ut av landet, og flere familier opplevde at barnevernet grep inn etter bekymringsmeldinger fra lærere osv. Mange opplevde dette som urimelig, ettersom de sa at de ikke hadde tenkt å omskjære sine barn.

Da Institutt for samfunnsforskning la fram sin rapport, konkluderte de med at kjønnslemlestelse mest sannsynlig ikke var et veldig omfattende fenomen i Norge. Derfor valgte regjeringen å ikke innføre tvungen underlivssjekk, verken for jenter i de aktuelle gruppene eller for alle. Men regjeringen innførte et annet tiltak, som lå i

grenselandet mellom informasjon/dialogarbeid og kontroll/avverging. Det dreide seg «samtale og frivillige underlivsundersøkelser», som skulle gjøres i regi av de lokale helsetjenestene. Dette var ikke en del av den opprinnelige handlingsplanen, men ble lansert høsten 2008. Helsepersonell kunne kalle inn foreldre i målgruppen til samtale om hva kjønnslemlestelse gikk ut på. I forbindelse med dette ville foreldrene også få tilbud om «frivillig underlivsundersøkelse» for sine barn. Men dersom de ikke gikk med på dette, måtte helsepersonellet vurdere om det kunne være grunnlag for en bekymringsmelding. Det dreide seg altså om en «frivillig undersøkelse» som nok ikke ble opplevd av alle som utelukkende frivillig.

I tillegg til dette ønsket regjeringen å satse på holdningsskapende arbeid gjennom dialog med de aktuelle gruppene. I motsetning til hvordan det fungerte i OK-prosjektet, ble ikke dette holdningsskapende arbeidet drevet i myndighetens regi. Man hadde ikke noe kontinuerlig arbeid som pågikk, med ansatte som hadde det som arbeidsoppgave. Derimot kunne det offentlige støtte ulike informasjons- og dialogtiltak gjennom frivillige organisasjoner. Dette skulle imidlertid ikke dreie seg om støtte til drift, men om prosjektstøtte. Det vil si at det i handlingsplansperioden ikke foregikk noe koordinert og systematisk arbeid fra myndighetenes side for å endre holdningene i de berørte gruppene.

De siste handlingsplanene: tiltakene mot kjønnslemlestelse tones ned

Etter 2008 ble det igjen mer stille om kjønnslemlestelse i offentligheten. Tiltakene regjeringen hadde satt i verk, ble evaluert. Evalueringene konkluderte med at myndighetene og de ulike etatene som jobbet med tematikken, hadde økt sin kompetanse (se for eksempel Jonassen & Saur 2011; Oxford Research 2012). Men ingen av evalueringene tok stilling til hvor omfattende problemet med kjønnslemlestelse var i Norge, og i hvilken grad dimensjonene på tiltakene og innretningen de hadde, var rimelige ut fra det man kunne anta om omfang.

Likevel skjedde det en viss endring i myndighetenes tilnærming. I de neste handlingsplanene som kom i 2012 og 2013, ble områdene tvangsekteskap og kjønnslemlestelse slått sammen. Den første var *Handlingsplaner mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* (2012). Det ble ikke begrunnet hvorfor handlingsplanene mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse nå ble slått sammen til én utgivelse. Planen var disponert med én del om «fellestiltak», én del om tiltak mot tvangsekteskap, én del om tiltak mot kjønnslemlestelse. Under fellestiltakene nevnte man minoritetsrådgivere på skoler, integreringsrådgivere på utenriksstasjoner og økonomisk støtte til frivillige organisasjoner. Mens det var flere tiltak som eksplisitt handlet om tvangsekteskap, var det bare noen få tiltak som eksplisitt handlet om kjønnslemlestelse: kompetanseheving i barnevernet, en informasjonstelefon og forskning og kompetanse ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Den neste handlingsplanen, *Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet* (2013–2016), ble presentert tidlig i 2013. Det var den første handlingsplanen som integrerte arbeidet mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, og altså også hadde med området «alvorlige begrensninger av unges frihet». Dette var en integrert plan der de to hovedtemaene (tvangsekteskap og kjønnslemlestelse) ikke ble skilt fra hverandre i måten planen er disponert på.

To hovedområder pekes ut: styrking av den forbyggende innsatsen gjennom skolesektoren og styrking av hjelpetiltak i offentlig regi gjennom kompetanseheving og samordning av tjenestetilbud. Det understrekes også at arbeidet i større grad skal samordnes med den øvrige innsatsen mot vold i nære relasjoner, og at innsatsen nå bygger på erfaringer som er gjort av offentlige tjenester og frivillige organisasjoners arbeid på feltet, samt en flerårig «kunnskapsutvikling» i forskningsmiljøer, hos IMDi og Barne- og ungdomsdirektoratet (Bufdir). Det vises eksplisitt til Institutt for samfunnsforskning (ISF) sin evaluering av Handlingsplan mot tvangsekteskap (2008–2011) og de konklusjoner som ble gjort der. Men det vises ikke til evalueringen som ble gjort av Handlingsplan mot kjønnslemlestelse (2008–2011) av Oxford Research.

I denne planen kom det så godt som ingen nye tiltak som spesielt peker ut kjønnslemlestelse som et problem. De aller fleste tiltakene dreier seg om å øke den generelle kompetansen i hjelpeapparatet, i skolen og i helsevesenet, og som oftest nevnes «tvangsekteskap og kjønnslemlestelse» da i tandem med hverandre. Det er bare ett tiltak som spesifikt skal motvirke kjønnslemlestelse, nemlig tiltak 14: utarbeidelse av «tverretatlig informasjonsmateriell». Videre er det et tiltak (nr. 19) som går ut på at «det skal foretas en vurdering av hvordan man best kan nå aktuelle grupper med god og korrekt informasjon i arbeidet mot kjønnslemlestelse».

Det er også noe annet som er påfallende i den nye handlingsplanen: I faktaboksene som handler om kjønnslemlestelse, står det ingenting om kjønnslemlestelse i Norge. Det er en stor faktaboks om helsekonsekvensene kjønnslemlestelse ofte medfører. Videre er det en faktaboks om Norges arbeid mot kjønnslemlestelse i utlandet. Men ikke noe sted i handlingsplanen står det noe om kjønnslemlestelse som fenomen i den norske konteksten. I det innledende avsnittet om kjønnslemlestelse står det faktisk ikke ett ord om kjønnslemlestelse i Norge: Det står bare om hvordan det blir praktisert i andre land (side 12).

I 2012 og 2013 skjedde det altså en endring: Myndighetene snakker ikke lenger noe særlig om kjønnslemlestelse. Videre er det tydelig at det er tvangsekteskap som er det innsatsområdet som blir prioritert høyest.

2014: Fornyet politisk debatt

Det foreløpig siste kapittelet i den offentlige norske debatten om kjønnslemlestelse fant sted vinteren 2014, mens vi jobbet med denne rapporten. NRK hadde da flere

nyhetsinnslag om kjønnslemlestelse. De hentet tall fra norske sykehus om hvor mange voksne kvinner som hadde ønsket å bli operert for å bli *gjenåpnet*, altså få gjort om kjønnslemlestelsen. Ifølge kilder ved sykehusene var det stadig flere som ønsket det (NRK 2014). Den mest rimelige tolkningen da er at omskjæring ikke lenger er populært i flere av gruppene der omskjæring har vært vanlig i opprinnelseslandet.

I tillegg intervjuet NRK leger ved barneklubben på Ullevål sykehus, der de fleste underlivsundersøkelsene av jenter i Østlandsregionen hadde blitt utført. Det viste seg da at det bare var påvist ni tilfeller av kjønnslemlestelse siden 2009 i Norge, og i alle de tilfellene mente sykehuset at omskjæringen hadde skjedd tilbake i tid, altså før familiene kom til Norge.

På tross av at disse reportasjene tydet på at omskjæring ikke hadde vært noe omfattende fenomen i Norge de siste årene, og at det var en skikk som mistet oppslutning i mange grupper, kom det på nytt andre signaler fra det politiske miljøet. Den ansvarlige statsråden på feltet, Solveig Horne fra FrP, sa at hun ville vurdere tvungen helkroppssundersøkelse for jenter. I skrivende stund vet vi ikke noe om hvordan denne debatten vil utvikle seg videre.

4.2 Ulike typer forskning på kjønnslemlestelse

I den første handlingsplanen om kjønnslemlestelse som kom i 2000, ble det enkelt og greit slått fast: «Det foreligger ingen forskningsbasert kunnskap på feltet» – altså om utbredelsen av kjønnslemlestelse i Norge. Det sto også å lese at «myndighetene har ingen holdepunkter for å si noe om i hvilken grad tradisjonen videreføres etter ankomst til Norge». Likevel ble det uttrykt bekymring: «Man har grunn til å anta at en del unge jenter opplever faren for å bli utsatt for kjønnslemlestelse som et problem» (BLD 2000).

Da den planen ble skrevet, stemte dette. Det var ennå ikke publisert noen studier av holdninger og praksis når det gjaldt kjønnslemlestelse i Norge. Derimot fantes det forskere i Norge som hadde skrevet om omskjæring, selv om det ikke var empiriske undersøkelser fra Norge. Et par år tidligere sto det en artikkel på trykk i *Tidsskrift for den norske Legeforening*, skrevet av en lege, to sosialantropologer og to norsk-somaliske helsearbeidere (Austveg, Johansen, Hersi, Ali & Mader 1998). Aud Talle (den norske professoren i sosialantropologi) hadde noen år tidligere publisert resultatet fra et feltarbeid om omskjæring i Somalia (Talle 1993). Men det skulle ikke gå lang tid før det begynte å komme empirisk forskning fra den norske konteksten. Denne forskningen har i det store og hele fulgt tre tematiske spor:

- Det første sporet handler om holdninger til kjønnslemlestelse blant mennesker i

Norge og om hvor utbredt praksisen er i den norske konteksten. Tenker de at det er bra eller dårlig? Ønsker de å omskjære sine barn? Og i forlengelsen: Hvor utbredt kan man eventuelt anta at kjønnslemlestelse er i Norge?

- Det andre sporet handler om møtet mellom kvinner som er omskåret, og helsevesenet eller andre offentlige instanser. Hvordan opplever omskårne kvinner at det er å møte helsevesenet? Vet helsepersonell hvordan de skal møte eller behandle kvinner som er blitt omskåret?
- Det tredje sporet handler om debatten om kjønnslemlestelse mer generelt: Hva dreier denne debatten seg om? Hvordan blir den opplevd av involverte aktører og av gruppene som blir berørt?

I tillegg er det gjort noen evalueringer av myndighetenes arbeid og tiltakene mot kjønnslemlestelse. Vi skriver om forskningen på disse områdene etter tur og legger fram forskningen fra hvert område kronologisk. Noen av forskningsbidragene går da igjen ettersom de berører flere av områdene. I denne delen trekker vi inn den nordiske og internasjonale forskningen under hvert av delområdene i stedet for mot slutten av kapittelet.

4.3 Holdninger til kjønnslemlestelse og utbredelsen av fenomenet

I Norge er det mange etniske grupper som har bakgrunn fra land der kvinnelig omskjæring er vanlig – Gambia, Kurdistan, Somalia med mer. Likevel har nesten all forskning på holdninger til kjønnslemlestelse skjedd blant somaliere. Det kan være flere grunner til det. Dels kan man tenke seg pragmatiske grunner: Av gruppene som tradisjonelt har praktisert kjønnslemlestelse, og som bor i Norge, er somalierne den klart største. Derfor kan det ha vært enklere å finne informanter, for eksempel. Men det kan også være at somalierne har fått ekstra mye oppmerksomhet av andre grunner: Det er en gruppe som har vært mye i offentlighetens søkelys generelt. Dessuten startet mye av den offentlige debatten om omskjæring med et somalisk case, nemlig Rikets tilstand-dokumentaren i 2000. Det er først de seinere årene at det har blitt gjort omskjæringsforskning i Norge på mennesker fra andre grupper.

Pionerstudie: oppfatninger om omskjæring blant somaliske kvinner

Det første vitenskapelige arbeidet som ble publisert om omskjæring i Norge, var en vitenskapelig artikkel i 2002 av sosialantropologen Ragnhild Elise Johansen (Johansen

2002). Funnene ble også publisert som en del av hennes doktorgrad i 2006 (Johansen 2006b). På tidspunktet da artikkelen ble publisert, var Johansen også leder av OK-prosjektet. Artikkelen fra 2002 var basert på etnografisk feltarbeid blant somaliske menn og kvinner – 30 kvinner og 15 menn – mellom 1997 og 2000. Feltarbeidet foregikk altså før den første handlingsplanen tredde i kraft, og før omskjæring for alvor ble et offentlig anliggende etter Rikets tilstand-dokumentaren.

Denne artikkelen handlet ikke primært om alle former for omskjæring, men om holdninger til infibulasjon, altså den mest alvorlige omskjæringstypen, der store deler av det kvinnelige kjønnsorganet blir skåret bort. I artikkelen beskriver Johansen hvordan kvinnene opplever dette som intenst og akutt smertefullt. Mange beskrev at det hadde gitt dem en sterk følelse av tap: De følte at de hadde mistet noe av seg selv. Johansens tese er at denne smerten var så sterk at den i seg selv kunne være nok til å skape motstand mot praksisen – hvis man fikk et språk å uttrykke motstanden med.

Johansen skriver ikke i artikkelen i detalj om holdningene til infibulasjon og/eller omskjæring blant informantene, altså hvor mange som ønsket hva. Men ifølge henne var det mange av informantene som ønsket å utradere skikken. For kvinnene som ønsket å slutte med omskjæring, var smerten ofte det avgjørende poenget. Det var tydelig at noe av det avgjørende for at denne smerten kunne artikulere seg i motstand, var at de var kommet til en ny sosial kontekst, der man hadde omgivelser som gjorde slik motstand mulig. Hun gjengir et sitat fra en ung mann, som beskriver hva han følte da han i Somalia hadde tillatt at søstrene hans skulle bli infibulert, og som nå angret på det: «Du vet at det er galt. Du bare kjenner det. Men det er ikke noen eller noe i samfunnet som kan støtte den dårlige samvittigheten din. Det er ikke som mord. Du vet at det er galt, og alle sier at det er galt. Med infibulasjon bare føler du det inni deg» (Johansen 2002, s. 327).

Noen ønsket imidlertid å fortsette med omskjæring, men da i mildere form – altså såkalt sunna-omskjæring – som er et mindre inngrep (men som også har store konsekvenser). Noe av det som er interessant i ettertid, ettersom Johansens feltarbeid ble gjort mellom 1997 til 2000, er at hun beskriver at det den gangen var noe man ikke snakket høyt om blant somaliere. Kvinner diskuterte i liten grad omskjæring med hverandre. Videre kunne de oppleve sosial motstand dersom de laget for mye bråk omkring skikken. Likevel var det tydelig at mange ønsket å legge tradisjonen med omskjæring bak seg.

Den første boka på norsk: *Om omskjæring*

I 2003 ga professor i sosialantropologi Aud Talle ut boka *Om omskjæring*, som var den første boka om fenomenet på norsk (Talle 2003). Den er derfor verdt å nevne, selv om den ikke er basert på feltarbeid blant somaliere i Norge. I den beskrev Talle hvordan omskjæring ble forstått og praktisert i afrikanske land. Det som gjorde den relevant

også i den norske konteksten, var at hun beskrev feltarbeid blant somaliere i London. Der fant hun at den kulturelle meningen til omskjæring som fenomen hadde forandret seg: Det som gjorde en kropp «ren» eller fullendt i Somalia, gjorde den tvert imot til en ødelagt kropp i England. Talle beskrev også hvordan somaliske menn i England ofte foretrakk å gifte seg med uomskårne kvinner. Ifølge Talle fant slike prosesser også sted blant somaliere i Norge.

Hovedfagsoppgave: omskjæring som patriarkat

I 2004 leverte sosiologen Cecilie Thun en hovedfagsoppgave som handlet om synet på kjærlighet, seksualitet og ekteskap blant seks norsk-somaliske jenter (Thun 2004). Ingen av jentene var født i Norge, men de hadde kommet til Norge som barn eller i tidlig ungdom.

Thun skriver at hun ikke spurte spesifikt om omskjæring, men at det likevel var et tema som dukket opp i alle intervjuene. Hun spurte heller ikke direkte om informantene var omskåret, siden hun tenkte at det kunne være for intimt å spørre om. Av informantene var det én som ga tydelig uttrykk for at hun ikke var omskåret, og sa at hun hadde foreldre som aktivt var imot skikken. Thun tolket det dithen at i det minste var en del av de andre omskåret. Ifølge Thun var alle informantene negative til omskjæring. Det interessante med Thuns informanter er at flere av dem forsto omskjæring som uttrykk for patriarkat eller kjønnsrett: De mente at omskjæring var en måte å holde jenter i sjakk på (ibid., s. 78).

Evalueringsrapport med selvstendig feltarbeid: uttalt motstand mot omskjæring i miljøene, men usikre konklusjoner

Det neste faglige arbeidet som ble publisert om holdninger blant somaliere i Norge, var en rapport fra antropologen Inger-Lise Lien, som da jobbet på NIBR (Lien 2005). Hun fikk i oppdrag av Barne- og familiedepartementet å evaluere OK-prosjektet, den største satsingen mot omskjæringen i handlingsplanen fra 2000. Evalueringsbiten av denne evalueringsrapporten skriver vi mer om i avsnitt 3.8. Her skal vi konsentrere oss om en annen bit av rapporten. Som en del av evalueringen gjorde nemlig Lien et selvstendig feltarbeid, der hun intervjuet mange somaliere om deres syn på omskjæring. Åtte av disse var aktivister som jobbet mot omskjæring, fire kvinner og fire menn. I tillegg gjorde hun to gruppeintervjuer med til sammen tretten somaliske kvinner på Rosenhof voksenopplæring, som ble valgt fordi de var antatt å være mindre integrert i samfunnet enn de som var aktive i organisasjonslivet. I tillegg arrangerte de et stort seminar med representanter fra ulike somaliske organisasjoner, der hele 46 somaliske kvinner og menn deltok. De ble delt opp i fire arbeidsgrupper som diskuterte ulike spørsmål knyttet til omskjæring, og fikk også utdelt et spørreskjema, som 32 svarte på.

Uten unntak oppga alle disse informantene at de var mot omskjæring. Lien diskuterer i rapporten hvorvidt dette ga uttrykk for reelle holdninger, eller om det var noe som kan ha blitt sagt fordi det var forventet av dem. Én av informantene på Rosenhof skal i etterkant av intervjuet ha sagt til læreren at hun var for omskjæring, men ikke hadde våget å si det (ibid., s. 83). Lien skriver også at hun hadde hørt av somaliske helsearbeidere at noen kunne si offentlig at de var mot omskjæring, men likevel være for, eller så kunne de være for den «lettere» formen for sunnaomskjæring selv om de var mot infibulasjon. Likevel er det klart i materialet til Lien at motstanden mot omskjæring var tydelig og eksplisitt, og de fleste mente at problemet i Norge var lite (ibid., s. 93).

I surveyen var det dessuten elleve stykker som mente at omskårne kvinner får mer respekt enn uomskårne kvinner, mens sju stykker var uenige, og ti stykker svarte «vet ikke». Det kan tyde på at det den gangen fortsatt fantes ulike følelser knyttet til dette blant somaliere i Oslo, selv blant dem som var aktive i det somaliske organisasjonslivet. Det tyder på at det bakenfor den uttalte motstanden mot omskjæring skjulte seg en viss ambivalens. Man var mot omskjæring (eller sa i det minste at man var det), men hadde ulike følelser knyttet til skikken som trakk i ulike retninger. Likevel er det tydelig ut fra Liens studie av det fantes en aktiv motstand mot omskjæring blant mange i de somaliske miljøene på første halvdel av 2000-tallet. Det gjaldt både blant de relativt nyankomne (de som ble intervjuet på Rosenhof), og blant dem som hadde vært her lenger og var aktive i organisasjonslivet.

Avvisning, men ambivalens: studie blant nyankomne kvinner

I 2007 kom en ny studie som gikk i dybden på hva somaliske kvinner tenkte om omskjæring, den første siden pionerstudien til Johansen. Sosiologene Cecilie Thun (som også skrev hovedoppgaven som ble nevnt i avsnitt 3.3) og Katrine Fangen publiserte en vitenskapelig artikkel på norsk som var basert på en serie med samtalegrupper med ni somaliske kvinner i 2006 (Fangen & Thun 2007). Disse kvinnene var alle relativt nyankomne, og med unntak av én hadde alle vært her kortere enn tre år. I tillegg gjorde de fire dybdeintervjuer med somaliske kvinner som hadde bodd flere år i Norge.

I artikkelen kommer det tydelig fram at alle de nyankomne kvinnene opplever en viss ambivalens, og at migrasjonserfaringen hadde tvunget dem til å tenke nytt. Alle kvinnene var omskåret. I Somalia hadde dette vært noe som gjorde dem stolte: Det hadde fått dem til å føle seg som ærbare og ordentlige kvinner. Men i Norge hadde de raskt plukket opp at omskjæring kunne være noe negativt, som kunne ha store negative konsekvenser for helsen. En av dem sa det slik: «Da jeg kom til Norge, var storesøsknene mine her. Jeg syntes de var rare som ikke ville omskjære sine barn.» (ibid., s. 112). Når de snakket om sin fortid i Somalia, kunne de snakke om omskjæring med stolthet, og når de snakket om helse og om sine nåværende liv i Norge, kunne de snakke om omskjæring som noe negativt. Alle kvinnene uttalte tydelig at de måtte

respektere loven i Norge og derfor ikke ville omskjære sine barn. Samtidig var de usikre på hva de mente om omskjæring som et religiøst krav. Alle hadde blitt motstandere av infibulasjon, den mest omfattende formen for omskjæring, og mente at det var mot islam. Men mange mente at sunnaomskjæring ikke nødvendigvis var galt ifølge islam. Derfor var ikke det noe de aktivt ville motarbeide, selv om de ikke ville bryte loven ved å gjøre det. De fire kvinnene som ble intervjuet individuelt, som alle hadde bodd lenge i Norge, var derimot tydelige motstandere av både sunnaomskjæring og infibulasjon.

Norsk-somaliske kvinner: endrede holdninger

Ikke lenge etter denne artikkelen ble en ny kvalitativ studie av holdningene blant norsk-somaliere publisert. Sosialantropolog Aud Talle hadde på oppdrag fra Helsedirektoratet undersøkt holdningene til omskjæring blant somaliere i Norge. Opprinnelig ble funnene presentert i en rapport som ble lansert høsten 2007, sammen med en survey av omskjærere i Somaliland (det skriver vi mer om i avsnitt 4.3). I 2010 ble funnene presentert mer utførlig i boka *Kulturens makt* (Talle 2010). Talle hadde dybdeintervjuet 33 kvinner på ulike steder i Norge og to menn. Alle informantene hennes tok tydelig avstand fra omskjæring. Med unntak av tre informanter – som alle hadde kommet til Norge som små barn – var alle kvinnene i utvalget omskåret selv, og som oftest var de til og med infibulert. De som hadde fått barn i Somalia før de kom til Norge, hadde ofte omskåret døtrene i Somalia, men «bare» på sunnamåten. Flere i utvalget som hadde omskåret sine første døtre fra Somalia, hadde imidlertid latt være å omskjære døtre de fikk etter ankomst til Norge.

Det var primært tre grunner til motstanden mot omskjæring. For det første dreide det seg for mange om minnene om egen smerte og helseproblemene de nå visste at omskjæring hadde medført. Dernest var det religion: Mange mente nå at omskjæring var mot islam og ikke i tråd med islam. Dernest var det imot norsk lov. Talle gjengir for eksempel en av informantene slik: «Alle vet at omskjæring er haram [forbudt ifølge islam], og at det er forbudt i Norge» (ibid., s. 93). Det var likevel tre i utvalget som mente at sunnaomskjæring kunne være akseptert ifølge islam. Det betydde likevel ikke at de nødvendigvis ville gjøre det selv.

Det første forsøket på kartlegging: få tilfeller

Alle studiene vi har skrevet om hittil, har vært kvalitative studier, altså basert på ansikt-til-ansikt-intervjuer med et begrenset antall informanter. I 2008 kom den første studien som forsøkte å kartlegge problemet med kjønnslemlestelse i Norge, utført av Hilde Lidén og Tonje Bentzen ved Institutt for samfunnsforskning (Bentzen 2010; Lidén & Bentzen 2008). Dette var ikke en survey blant somaliere eller andre grupper som kunne tenkes å drive med omskjæring, men en undersøkelse blant ulike offentlige instanser

som kunne ha fått inn meldinger om kjønnslemlestelse. Målet var altså ikke å si noe om omfanget direkte, men å si noe om hvor mange saker som var blitt påvist i Norge. Ut fra dette ville man så kunne anslå om problemet var stort eller lite.

Forskerne sendte derfor ut en survey til barnevern, helsestasjoner/skolehelse-tjenesten, skoler og barnehager og sykehus. Undersøkelsen viste at det i løpet av 2006 og 2007 var kommet inn 111 mistankesaker, altså saker der noen hadde meldt inn bekymring om at det kunne dreie seg om omskjæring. Av disse var det i 15 tilfeller blitt påvist omskjæring. Ettersom forskerne ikke fikk vite detaljene i disse sakene, skriver de at noen av dem kan ha dreid seg om saker tilbake i tid, eller der omskjæring kan ha blitt utført før ankomst til Norge. Og siden dette tallet var basert på ulike instanser, kan noen av sakene de rapporterte inn, i realiteten ha dreid seg om de samme sakene.

I rapporten forsøkte forskerne også å gjøre et anslag over hvor mange barn som var i «risikogruppen», altså som hadde foreldre i en etnisk gruppe der omskjæring var vanlig i opprinnelseslandet, og som var i den alderen der omskjæring vanligvis ble utført. De kom fram til at det per 1.1.2007 dreide seg om 3800 jenter. Som forskerne påpeker, var det altså et relativt marginalt antall jenter som det ble påvist at hadde blitt omskåret, gitt antallet i den antatte risikogruppen.

Hvordan skulle dette tolkes? Forskerne skisserer fire muligheter. For det første kunne det være at deres metode ikke fanget opp alle kjente tilfeller i hjelpeapparatet. For det andre kunne det være at hjelpeapparatet ikke fanget opp alle de reelle tilfellene. For det tredje kunne det tenkes at bekymringsmeldingene til barnevernet og tiltakene til myndighetene hadde virket avskrekkende. Eller så var den fjerde muligheten at det reelle antallet barn i Norge som ble omskåret, var langt lavere enn hva som ofte ble antatt. Forskerne setter selv mest lit til forklaring to og fire. De regner med at antallet saker nok er noe høyere enn det hjelpeapparatet fanget opp. Samtidig mener de at det mest rimelige forklaringen er at antallet jenter fra Norge som blir omskåret, «har begrenset omfang» (Bentzen 2010, s. 85).

Utviklingen etter 2007: fortsatt få tilfeller

I en rapport fra 2011 skrev forskerne Wenche Jonassen og Randi Saur på NKVTS om arbeidet mot kjønnslemlestelse i hjelpeapparatet (Jonassen & Saur 2011). I rapporten fulgte de opp deler av ISFs undersøkelse, og ba barnevernkantorene melde fra hvor mange bekymringsmeldinger om kjønnslemlestelse de hadde fått inn i 2008, og hva resultatet av bekymringsmeldingene ble (selv om rapporten ble publisert i 2011, ble surveyen utført i 2009). De fant at barnevernkantorene hadde fått inn 41 bekymringsmeldinger, samt 11 saker som ikke var avsluttet fra 2007. Av disse totalt 52 meldingene var det flere barn som kom fra samme familie – det dreide seg totalt om 31 familier. Av de 52 bekymringsmeldingene ble 19 henlagt etter den første vurderingen, noe som vil si at barnevernet anså bekymringsmeldingen som ubegrunnet. I 2008 var det ingen av

sakene som hadde endt med tiltak. Det vil si at det ikke ble påvist kjønnslemlestelse i noen av tilfellene. Denne rapporten bekrefter altså langt på vei innholdet i rapporten til Lidén og Bentzen.

Selv om det ikke er publisert som forskning, er det likevel verdt å nevne hvordan bildet ser ut sett fra perspektivet til dem som undersøker jentenes underliv ved mistanke om omskjæring. Fra 2007 begynte Ullevål sykehus å undersøke underlivet til jenter der det var mistanke om omskjæring. Fra 2007 til 2009 ble 31 jenter undersøkt, og det ble påvist kjønnslemlestelse i seks av tilfellene. Den ansvarlige for undersøkelsene, overlege Torkild Aas, sa imidlertid at det ikke var mulig å påvise at det hadde skjedd etter at familien kom til Norge (Mathisen 2009). I 2009 virket det som om han mente at det likevel kunne ha skjedd etter at foreldrene kom til Norge, og anbefalte derfor at staten skulle undersøke underlivet til somaliske jenter ved ankomst. Overlege Aas ble intervjuet på nytt om denne praksisen i februar 2014. Da oppga han at de hadde undersøkt ytterligere 72 jenter siden 2009. Av dem hadde 15 vært omskåret. Nå var Aas mer sikker i sin sak og fastslo at disse 15 etter all sannsynlighet hadde blitt omskåret før de kom til Norge, ettersom det dreide seg om gamle sår og arr (Gjellan & Helljese 2014).

IMDi fører også statistikk over antall saker de får inn, blant annet fra minoritetsrådgiverne i skolene (IMDi 2013). Der er tallene som følger: I rapporteringen fra minoritetsrådgiverne i kategorien «gjennomført kjønnslemlestelse» var det null saker i 2009, to saker i 2010, fem saker i både 2011 og 2012 og en sak i 2013. Det framgår ikke noe mer om disse sakene av IMDIs statistikk – hvem som har fastslått at kjønnslemlestelse fant sted, og hvor eller når det ble gjennomført. Likevel viser også denne rapporteringen at hjelpeapparatet ikke får inn mange saker.

En kvalitativ og en kvantitativ studie: endrede holdninger

I 2012 ble det publisert ytterligere to studier av holdninger til omskjæring blant somaliere i Norge. Hovedforskeren i begge studiene var Abdi Gele, den første som har forsket på somaliere i Norge som selv har somalisk bakgrunn. Den første studien var en kvalitativ studie, der 38 somaliere, både menn og kvinner, ble intervjuet i ulike fokusgrupper (Gele, Kumar, Hjelde & Sundby 2012a). Alle var over 18 år. Flere hadde barn, og det var ingen som hadde omskåret barna sine. Av disse 38 var det to som ønsket å fortsette med omskjæring i den milde formen, altså sunnaomskjæring. Alle de andre uttalte seg sterkt imot omskjæring i alle former. Det ble gitt flere argumenter for det: at det var vondt, at det skapte store helseplager, at det ikke var noen religiøs plikt, og at det ikke var noe som var akseptert i Norge. Videre ga både menn og kvinner uttrykk for at det nå ga mer status på ekteskapsmarkedet å være uomskåret enn å være omskåret. Forskernes tolkning er at denne skikken derfor raskt kan forsvinne helt blant somaliere i Norge ettersom det er såpass sentralt for somaliske foreldre at døtrene deres skal ha gode sjanser på ekteskapsmarkedet.

Den andre studien som Gele sto bak, var den første studien i Norge som ble gjort gjennom kvantitative metoder, nærmere bestemt *respondent driven sampling* – som er en metode for å få statistisk generaliserbare resultater fra grupper det kan være vanskelig å nå (Gele, Johansen & Sundby 2012b). Totalt var det 214 informanter. Av disse var de fleste kvinnene omskåret. Det var ti kvinner i utvalget som hadde kommet til Norge før de ble sju år. Av disse var det én som var omskåret (men det ble ikke spurt om når eller hvor hun ble omskåret). Respondentene ble spurt gjennom et enkelt spørreskjema om de ønsket å videreføre ulike former for omskjæring, og om de hadde tenkt å omskjære sine egne døtre. 81 prosent av respondentene ønsket ikke å omskjære sine døtre. 18 prosent ønsket å omskjære døtrene sine. Men de aller fleste av dem som ønsket å omskjære døtrene sine, hadde bodd i Norge under fire år, og flertallet av disse var menn. Tolkningen forskerne gjør, er derfor at holdningen til omskjæring ser ut til å endre seg etter å ha bodd få år i Norge. De understreker imidlertid at siden mange nyankomne ser ut til å ønske å videreføre skikken, er det viktig å ha god informasjon ved ankomst om regelverket og om helseskadene ved omskjæring.

Hvordan endres holdninger? Den første studien av gambiske kvinner

I 2013 ble det for første gang publisert en studie av holdninger i en annen gruppe i Norge enn somalierne (Lien & Schultz 2013). Forskerne Inger-Lise Lien og Jon-Håkon Schultz var interessert i å undersøke hvordan holdninger forandret seg hos folk som var innvandret til Norge. Dette undersøkte de gjennom å gjøre to fokusgrupper med kvinner fra Gambia, med til sammen 20 informanter. I tillegg intervjuet de medlemmene i en kvinnelig aktivistgruppe som hadde bakgrunn fra ulike land, 26 til sammen. De gjorde også antropologisk feltarbeid over en treårsperiode og besøkte diverse arrangementer som handlet om omskjæring. Alle kvinnene de intervjuet, var nå motstandere av omskjæring.

Men hva hadde fått dem til å endre mening? Ifølge forskerne var dette en prosess som ikke skjedde automatisk bare ved at kvinnene bodde i Norge. Flere av de gambiske kvinnene fortalte at de først endret mening når det var en religiøs autoritet de hadde tillit til, som fortalte dem at omskjæring var galt, selv om de hadde bodd flere år i Norge. En av «deres egne» måtte si det til dem før de trodde på det. I tillegg var det mange som da i større grad kunne bruke det smertefulle minnet om sin egen omskjæring som argument mot å videreføre skikken.

Ble norske jenter omskåret i Somaliland? Striden om tallene

Den største faglige og journalistiske striden om omskjæring som hittil har funnet sted i Norge, foregikk i 2007 og 2008. Vi skriver om den til slutt i avsnittet ettersom

forskningen (og journalistikken) i dette tilfellet ble svært omstridt i offentligheten, og derfor fortjener en grundig behandling.

Som vi også skrev i avsnitt 4.3, sendte NRK i 2007 en dokumentar fra byen Hargeisa i Somaliland, laget av journalist Tormod Strand. Et år seinere skrev han om arbeidet med dokumentaren i boka *Suaads reise* (Strand 2008). Strand hadde reist ned til Somaliland sammen med sin norsk-somaliske medhjelper Suaad Abdi Farah, som han hadde blitt kjent med gjennom statsråden på feltet, Karita Bekkemellem (ibid., s. 74). Sommeren 2007 dro Strand og Farah til Hargeisa. Der tok de kontakt med en bekjent av Farah som jobbet i helsedepartementet i Somaliland. Hun skaffet kontakt med ti kvinner som jobbet som omskjærere, som Strand intervjuet med Farah som tolk i løpet av én dag. Under intervjuene fortalte de til Strand at de hadde omskåret flere norske jenter de siste par årene, til sammen 185. I samme dokumentar filmet Strand en virkelig omskjæring av ung somalisk jente, som skrek og blødde da omskjærerne skar i henne. Innslaget, som ble sendt 24.6.2007, skapte ramaskrik. Ble jenter fra Norge fortsatt omskåret i stor skala? Én uke etter at innslaget ble sendt, la regjeringen ved statsråd Bekkemellem fram en rekke strakstiltak. I offentligheten var det få kritiske stemmer.

Et par måneder seinere tok imidlertid saken en ny vending. Professor i sosialantropologi Aud Talle hadde på oppdrag fra Helsedirektoratet jobbet med en studie om holdninger til omskjæring blant somaliere i Norge. Hun hadde lenge jobbet med spørsmål knyttet til omskjæring (se blant annet Talle 1993 og Talle 2003. Talle døde i 2011, rett etter utgivelsen av sin siste bok.) Basert på det hun hadde hørt fra somaliere i Norge og fra norsk helsepersonell, hadde hun vanskelig for å tro at tallet på norske jenter som ble omskåret i Somalia, kunne være så høyt som det NRK hevdet (Talle 2010, s. 104). Videre virket det på Talle som om disse omskjærerne hadde en svært høy omskjæringsaktivitet og omskar urimelige mange jenter, ut fra forskningen hun kjente til på aktiviteten til omskjærere i Somalia og andre steder. I etterkant av NRKs dokumentar utvidet hun derfor studien til å omfatte en survey blant omskjærere i Hargeisa. Hun engasjerte noen somaliske forskere fra organisasjonen Somaliland Women's and Action Group til å gjennomføre en survey blant omskjærere i Hargeisa og de omkringliggende områdene. Surveyen ble gjennomført i to puljer. Den første puljen ble gjennomført sommeren 2007, altså ikke så lenge etter dokumentaren til NRK, og inkluderte 38 omskjærere. Den andre puljen ble gjennomført seinere på høsten 2007 og inkluderte 40 omskjærere til (ibid., s. 105–106). Resultatene i denne surveyen var dramatisk forskjellige fra det Strand hadde fått høre. Talle presenterte resultatene i to omgangen. Resultatene fra den første puljen ble presentert i en rapport fra oktober 2007, som altså var basert på intervjuer med 28 omskjærere. De sa at de totalt hadde omskåret 125 jenter fra utlandet de siste 20 årene. Ingen av dem hadde vært fra Norge. På nyåret 2008 oppdaterte Talle rapporten med tallene fra neste runde også (Strand 2008, s. 252). Blant de neste 40 omskjærerne var det to som sa at de til sammen hadde omskåret fire norske jenter, men det lå flere år tilbake i tid.

Åpenbart kunne ikke begge disse tallene stemme. Noe måtte være feil et sted. Men hvor lå feilen? Strand skriver i sin bok at han tok kritikken alvorlig og sjekket med sine kilder i Somaliland. Snart fant han det han mente var forklaringen: I etterkant av saken skal omskjærerne ha blitt truet til taushet av representanter fra en norsk-somalisk organisasjon og myndighetene i Somaliland. Den norsk-somaliske organisasjonen skal ha ment at dette satte somaliere i Norge i et dårlig lys, mens myndighetene i Somaliland skal ha ment at dette var negativt for deres internasjonale rykte. Derfor hadde de innkalt omskjærerne til et møte og bedt dem om å si at de heretter ikke skulle fortelle noen om sin aktivitet. De skulle si at de hadde sluttet med omskjæring, og de skulle si at de ikke omskar europeiske jenter (ibid., s. 247–251). Strand gjorde telefonintervju med to omskjærere, som fortalte om truslene og møtet. Disse intervjuene ble publisert i sin helhet på NRKs nettsider. Derfor, konkluderer Strand i boka si, er det på grunn av press og trusler blitt et «dødt forskningsfelt [...] å intervjuere omskjærere i Hargeisa om omskjæring av europeiske jenter» (ibid., s. 252). Videre ba Strand om en metodisk og faglig vurdering fra Ottar Hellevik, professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo. Hellevik er en av Norges mest anerkjente eksperter på forskningsmetode, spesielt innenfor kvantitativ forskning og statistikk, men han har ikke befattet seg spesielt med etnografisk feltarbeid eller kvalitativ forskning på grupper som kan være vanskelige å nå. Helleviks forsiktige konklusjon var at den mest sannsynlige forklaringen på de ulike tallene var at informantene ikke oppga riktig informasjon i minst én av studiene, enten i reportasjen til Strand eller i surveyen til Talle. Videre kritiserte Hellevik den kvalitative forskningen til Talle på somaliere i Norge, og mente at slik forskning ikke var egnet til å gi gode svar når spørsmålet man snakket om var tabubelagt og ulovlig (Hellevik udatert).

Talle mente på sin side at forklaringen til Strand og NRK virket underlig. I 2010 ga hun ut boka *Kulturens makt: Kvinnelig omskjæring som tradisjon og tabu* (Talle 2010). Der skrev hun utfyllende om både undersøkelsen hun hadde utført, og om debatten rundt NRKs undersøkelse. Ifølge Talle var det ingen av hennes informanter som hadde hørt om at noe slikt møte mellom omskjærere og myndigheter skulle ha funnet sted (ibid., s. 122). Dessuten, påpeker hun, hadde ikke NRK-saken skapt noe stort oppstuss i Somaliland, og hadde bare blitt referert i én artikkel i en engelskspråklig avis. Av alle hun snakket med der nede, var det bare redaktøren i denne engelskspråklige avisen som hadde fått med seg debatten som saken hadde skapt i Norge. Videre skriver hun at omskjæring ikke er forbudt i Somaliland, og at det er en praksis alle vet om og har et forhold til. Derfor ville de somaliske forskerne som utførte intervjuene, raskt ha gjennomskuet det dersom omskjærerne skulle ha prøvd å lure dem. Dessuten intervjuet de i den siste puljen også mange omskjærere fra områdene utenfor Hargeisa. Slik Talle vurderer det, er det svært usannsynlig at myndighetene skulle ha truet eller innkalt alle disse til et møte (ibid., s. 122).

Hva kan da være forklaringen på tallene NRK fikk? Talles forklaring på tallene fra den første dokumentaren, at 185 jenter skulle ha blitt omskåret, er at «svar ble lagt i munnen på intervjuobjektene». Hun mener at det er påfallende at omskjærerne hadde så klare formeninger om det nøyaktige antallet på jenter fra Norge som ble omskåret, og at svarene deres ellers er vage og uklare. Hva med forklaringen i etterkant, at det skal ha kommet trusler? Talle kommer ikke med noen teori om hvilken interesse noen kan ha hatt av å finne på dette. Hun påpeker likevel at de to omskjærerne som ble intervjuet av Strand, hevder at de ble instruert til å si at de ikke omskar noen, og at de ikke omskar jenter fra Europa. Likevel sa alle omskjærerne i Talles survey at de drev med omskjæring, og de aller fleste sa at de hadde omskåret jenter fra Europa. Dersom et slikt møte hadde funnet sted, var det altså likevel ingen av informantene i surveyen som fulgte pålegget, ettersom de fortalte om omskjæring på jenter fra både Somalia og Europa (ibid., s. 122).

Hvilken av disse to versjonene er nærmest sannheten? Nå, flere år seinere, er det umulig å vite sikkert. Verken Talle eller Strand hevder at den andre bevisst forfalsket noen resultater. Men begge to trekker likevel i tvil den andres kompetanse og/eller motivasjoner. Strand skriver dette om Talle: «Det er viktig for meg å presisere at jeg ikke anklager Aud Talle for å ha vært kjent med eller ha godtatt press og trusler. Jeg tror hennes forskning er blitt utnyttet for å skape et galt bilde av omskjæring av europeiske jenter som et ikke-problem» (Strand 2008, s. 253). Samtidig skriver han at Talle er «omstridt», at hun «fra flere hold er beskyldt for å ha kulturelle holdninger», og trekker fram et par sitater fra Talles arbeider som han stiller seg undrende til (ibid., s. 242). Talle hevder på sin side at «journalisten fra NRK» (som hun konsekvent unngår å omtale med navn) «manglet kunnskaper» (Talle 2010, s. 122), og skriver at reportasjen ikke hjalp arbeidet mot omskjæring, men derimot «skaffet den norske journalisten mye oppmerksomhet» (ibid., s. 125).

Ettersom denne episoden ble så sentral i utviklingen av den norske politikken på feltet, har vi gjennom arbeidet med kunnskapsstatusen gjort en grundig lesning av bøkene til Strand og Talle. I bøkene framtrer både Strand og Talle som grundige og sannhetssøkende, og de redegjør begge to godt for prosessen med informasjonsinn-samling. Begge to virker til å være genuint motivert av omtanke for menneskene de skriver om. Det er all grunn til å tro at de begge bestreber seg på å skrive sannferdig. Den beste måten å vurdere gehalten i det de fant, er derfor å sammenligne med resten av kunnskapen på feltet. Slik vi skrev i avsnittene over, peker mesteparten av forskningen som har blitt gjort, i retning av at det har skjedd en holdningsendring blant somaliere i Norge, og at de fleste ikke ønsker å omskjære sine barn. Samtidig tyder en del studier fra både Norge, Sverige og andre land på at omskjæring fortsatt fant sted på 2000-tallet – blant både somaliere og andre grupper. Spørsmålet er bare hvor mange det gjaldt eller fortsatt gjelder. Dersom så mange som 185 norske jenter ble omskåret i Somaliland på bare to år, ville implikasjonen ha vært at den kvalitative forskningen på dette i stor grad

hadde underrapportert i hvilken grad fenomenet fortsatt fant sted. Det er selvfølgelig mulig, gitt at kvalitativ forskning ikke er statistisk representativ.

Det som derimot ikke er spesielt sannsynlig, er at dette ikke skulle ha blitt fanget opp i det hele tatt av det norske barnevernet, det norske helsevesenet eller de norske skolene. Undersøkelsen til ISF fra 2008 viste som sagt at det i løpet av 2006 og 2007 bare var 15 saker som var blitt avdekket, og noen av dem kan ha dreid seg om saker tilbake i tid. Denne tendensen ble også bekreftet i rapporten til Jonassen og Saur fra 2011. På Ullevål sykehus ble 31 jenter undersøkt mellom 2007 og 2009, og det ble påvist kjønnslemlestelse i seks av tilfellene – men som altså kan ha skjedd før familien kom til Norge. Mellom 2009 og 2014 ble 72 jenter undersøkt, og hos 15 ble det påvist kjønnslemlestelse. Når det gjelder disse 15, er altså tolkningen til sykehuset at det er relativt sannsynlig at omskjæringen ble utført før ankomst til Norge. Nå er det selvfølgelig mulig at all medieoppmerksomheten omkring dette i 2007 og seinere, og de strenge tiltakene myndighetene satte i verk, gjorde at praksisen med å omskjære jenter fra Norge i Somalia ble mindre enn den hadde vært. Likevel tyder tallene til ISF på at det norske helsevesenet og hjelpeapparatet hadde blitt kjent med svært få tilfeller også i årene før 2007. Dette står i skarp kontrast til hva som er tilfelle med tvangsekteskap og æresrelatert vold, der det norske hjelpeapparatet jevnlig har blitt kjent med nye saker. Og mens flere ungdommer som har blitt utsatt for tvangsekteskap eller æresrelatert vold har stått fram i media, er det siden tidlig på 2000-tallet ingen som har fortalt i media at de eller noen de kjente sto i fare for å bli omskåret.

Alt i alt tyder dette på at tallet 185 omskårne jenter på to år var for høyt, og at tallene som Talle kom fram til, nok lå nærmere sannheten. Hvordan skal man da tolke resultatene til NRK? Det er vanskelig å vite hvor feilkilden lå. Men én mulig tolkning er at de første tallene kom til på grunn av misforståelser eller dårlig kommunikasjon, og at omskjærerne ga de svarene de regnet med at intervjuerne ville ha. I etterkant – det vil si når disse tallene ble trukket i tvil – kan noen av de involverte aktørene i Somaliland ha fått behov for å forsvare seg, og kan dermed ha forklart tallene gjennom trusler eller møter med myndighetene. Det er selvfølgelig mulig at en viss kontakt med myndighetene fant sted. Men ettersom alle informantene i Talles survey oppga at de drev med omskjæring, og de fleste også sa at de hadde omskåret jenter fra Europa, brøt de allerede der med det som etter sigende skal ha vært instruksjonen fra myndighetene. Det styrker også Talles studie at omskjærerne er relativt konsistente i det de forteller, både i første og andre pulje, og at antallet de hevder å ha omskåret, er i tråd med annen forskning på virksomheten til omskjærere i Afrika (Magied mfl. 2003, sitert fra Talle 2010). Vi understreker at det ikke er mulig å si noe sikkert om dette, ettersom dette er hendelser som ligger flere år tilbake i tid. Likevel mener vi at den mest rimelige tolkningen er at tallene til Talle var mer representative enn tallene til NRK.

4.4 Forskning om holdninger og utbredelse fra andre land

Er resultatene i den norske forskningen i tråd med studier og undersøkelser fra andre land i Europa? Vi gjennomgår kort den eksisterende forskningen fra andre europeiske land. Det totale antallet studier er fortsatt lite, og få av dem er kvantitative, ifølge en fersk litteraturoversikt (Berg & Denison 2013). Men hovedbildet er i tråd med forskningen fra Norge. Her gjennomgår vi bare studier som er basert på empiriske undersøkelser. Det er publisert noen rapporter som anslår «risikogrupper» som utelukkende er basert på den demografiske størrelsen på gruppene i landet, og antakelser om hvor mange som er omskåret. Disse rapportene har begrenset informasjonsverdi og er derfor ikke inkludert.

Sverige: endrede holdninger, men fortsatt tilfeller av omskjæring

I Sverige er det gjort et antall studier av holdninger til omskjæring i ulike grupper. Flere av studiene er gjort av forskere i miljøet rundt antropologen Sara Johnsdotter, professor ved Malmö Högskola. Det største og grundigste arbeidet hun gjorde, var hennes doktorgrad, *Created by God: How Somalis in Swedish Exile Reassess the Practice of Female Circumcision* (Johnsdotter 2002). Det var basert på tre års sammenhengende feltarbeid, der hun både bodde og jobbet i den flerkulturelle bydelen Rosengård, tett på sine informanter. Hun foretok dybdeintervjuer og ledet også flere kurs og samtalegrupper i regi av myndighetene om kvinnelig omskjæring. Hun oppgir ikke hvor mange personer hun intervjuet totalt, men sier at tallet uansett ikke er representativt for somaliere i Sverige – det hun var interessert i, var argumentene og de sosiale prosessene.

Ifølge Johnsdotter fant hun i løpet av de tre årene feltarbeidet pågikk, bare én informant som støttet infibulasjon, den alvorligste formen for omskjæring. Det var på tross av iherdige forsøk: Hun ønsket å vite hva som ville være argumentene for å videreføre skikken. Derimot var det mange av informantene som i prinsippet mente at sunnah-omskjæring var tillatt ifølge islam. De ønsket i hvert fall ikke å argumentere prinsipielt mot det. Samtidig var det mange av disse som ikke selv ønsket å omskjære sine døtre ifølge sunnah. De kunne tenke at det var lov, uten selv å ønske det for sine døtre.

Denne endringsprosessen har ulike årsaker, mener Johnsdotter. Katrine Fangen og Cecilie Thun gjengir Johnsdotters forklaring på denne måten, oversatt til norsk (Fangen & Thun 2007, s. 131):

Figur 4.1 Sara Johnsdotters teori om endrede holdninger, hentet fra Fangen og Thun 2007

Motiver for omskjæring av jenter i Somalia	Endrede holdninger i Sverige
En erfaring av å bli omskåret som den «normale» eller «naturlige tilstanden»	«Normaliteten» / «naturligheten» ved den tilstanden blir stilt spørsmål ved
En overbevisning om at islam krever omskjæring	Samhandling med andre muslimer (særlig arabiske muslimer) som ikke krever omskjæring: refleksjon omkring islam og omskjæring
Frykt for at datteren vil bli avvist ved ekteskapsinngåelse hvis hun ikke er omskåret	Endrede ekteskapsmønstre: Mer vanlig at unge mennesker kjenner hverandre før de gifter seg. Framtidige ektemenn kan finnes blant somaliske menn som har vokst opp i vestlig eksil.
Det faktum at praktisk talt alle jenter blir omskåret, gjør at ikke-omskårne jenter blir stigmatisert	I Sverige er jenter generelt ikke omskåret: hvis en jente er omskåret, blir det hun som avviker fra de fleste av sine venner.
	Dyp frykt for svenske autoriteter og risikoen for å miste foreldre retten til sine barn

Senere fulgte Johnsdotter opp med andre kvalitative studier i samarbeid med andre forskere. I 2009 publiserte hun en kvalitativ studie av holdninger blant etiopiere og eritreere i Sverige, basert på intervjuer med 33 personer (Johnsdotter, Moussa, Carlbom, Aregai & Essén 2009). Blant dem fant hun og kollegene ingen som støtte for noen form for omskjæring. Avvisningen av omskjæring var så total blant disse informantene, at forskerne derfor konkluderer med at faren for omskjæring blant eritreere og etiopiere er så godt som ikke-eksisterende.

Også andre forskere i Sverige har undersøkt holdninger til omskjæring. I 2005 kom en studie som viser et noe annet bilde enn de andre studiene som har blitt gjort. Den ble gjort av Mahoud Elgaali med kolleger (Elgaali, Strevens & Mårdh 2005) og var en skriftlig survey som gikk ut til 220 kvinnelige respondenter, men forskerne redegjorde ikke grundig for metodene de brukte. Ifølge forskerne var det ikke noe frafall – alle svarte på surveyen. De som ikke kunne lese og skrive, skal ha fått hjelp av andre til å svare. Det står ikke hvilken gruppe det dreide seg om, bare at det var en «afrikansk gruppe». Videre står det at alle var medlemmer av en og samme menighet eller organisasjon, og dersom ledelsen i denne bestemte at alle skulle svare, kan det forklare den høye svarprosenten. Forskerne spurte også om kvinnenes døtre, til sammen 76. Av døtrene var det 15 som hadde blitt omskåret, og det skulle ha skjedd mens de bodde i Sverige. Det er en høyere andel enn i noen av de andre studiene.

I 2006 publiserte Berggren mfl. en studie av 21 kvinner med bakgrunn fra Eritrea, Somalia og Sudan som hadde vært i kontakt med helsevesenet i forbindelse med fødsel (Berggren, Bergström & Edberg 2006). Studien viste for det første at de fleste kvinnene følte seg fremmedgjort og hjelpeløse i møte med helsevesenet. Men alle informantene i studien hadde et sterkt ønske om ikke å omskjære sine egne døtre.

I 2008 publiserte Lundberg og Gerezgiher en studie der 15 omskårne eritreiske kvinner ble spurt om hva de tenkte om omskjæring i forbindelse med at de skulle føde (Lundberg & Gerezgiher 2008). Alle var fast bestemt på at de ikke skulle omskjære sine døtre. Grunnen som gikk igjen, var at de husket sin egen omskjæring og ikke ønsket å påføre sine døtre det samme.

Litorp mfl. publiserte i 2008 en studie om kvinner med bakgrunn fra land der omskjæring ble praktisert, som hadde oppsøkt fødselsklinikker i Stockholm, (Litorp, Franck & Almroth 2008). De ble både intervjuet og undersøkt av gynekolog. 49 kvinner ble spurt. Av disse sa 40 ja. 37 av kvinnene hadde selv blitt omskåret. Det var en forskjell mellom hva kvinnene mente var tillatt ifølge religionen, og hva de selv gjorde: Halvparten av de muslimske kvinnene mente at sunnaomskjæring var tillatt ifølge islam. Av de 29 kvinnene som selv hadde barn, var det imidlertid bare tre som hadde latt sine døtre omskjære, og det hadde skjedd før de kom til Sverige. Det funnet støtter opp om funnet til Johnsdotter: at noen kan støtte sunnaomskjæring «på papiret», men ikke i praksis.

I Sverige er det én studie som har forsøkt å si noe om omfanget av pågående kjønnslemlestelse blant kvinner og jenter i dagens Sverige. Tamaddon med kolleger gjorde en survey blant svensk helsepersonell i de fire største byene for å høre hvilke erfaringer de hadde med omskårne kvinner, og om de hadde behandlet kvinner eller jenter de hadde mistanke om at nylig var blitt omskåret (Tamaddon, Johnsdotter, Liljestrand & Essén 2006). Av de 769 som svarte, hadde et flertall behandlet pasienter som var blitt omskåret. Men bare sju hadde behandlet kvinner der de hadde mistanke om at omskjæringen måtte ha skjedd relativt nylig. Forskernes konklusjon er derfor at utbredelsen av omskjæring i Sverige er liten. Dersom mange jenter som vokser opp i Sverige, var blitt omskåret, ville flere av helsepersonellet ha kommet i kontakt med jenter som nylig var blitt omskåret.

Forskning fra andre europeiske land

I Danmark er det ikke publisert noe forskning om holdninger til omskjæring. Også i andre europeiske land har det vært lite forskning, ifølge litteraturoversikten til Berg og Denison (2013). Men noen relevante studier kan nevnes:

I England ble det i 2004 publisert en kvantitativ undersøkelse om holdninger til omskjæring blant unge somaliere (Morison, Dirir, Elmi, Warsame & Dirir 2004). Totalt deltok det 176 respondenter, hvorav 94 kvinner og 80 menn. Alle var mellom 16 og 22, og ingen var gift eller hadde barn. Survey-metoden var ikke tilfeldig – respondentene rekrutterte andre respondenter, noe som gjorde at utvalget ble preget av de første som ble rekruttert. Blant respondentene var det en betydelig andel som ønsket å omskjære eventuelle framtidige døtre: 18 prosent av kvinnene og 43 prosent av mennene. Også denne studien fant at botid hadde noe å si: Blant dem som ønsket å omskjære døtrene

sine, var det mange som ikke hadde bodd særlig lenge i landet. Likevel er prosenten som ønsket å videreføre omskjærings-tradisjonen, høyere i denne studien enn i de fleste studiene fra Norge og Sverige.

I 2009 ble det utført en kvalitativ studie i London, der 30 unge kvinner med familiebakgrunn fra Sudan, London og Eritrea ble intervjuet (Norman, Hemmings, Hussein & Otoo-Oyortey 2009). Rapporten sier ikke noe om hvor mange som mente hva, men det store flertallet av dem som ble intervjuet, ønsket ikke å omskjære sine egne døtre.

En av de mest omfattende studiene av holdninger til omskjæring som er utført blant afrikanske innvandrere i Vest-Europa, ble gjort i Hamburg i 2011 i regi av organisasjonen Plan (Behrendt 2011). De begynte med en kvalitativ studie der de intervjuet 91 nøkkelinformanter. Deretter utførte de en kvantitativ studie og fikk svar fra 685 kvinner og 1082 menn. De fleste respondentene i denne studien kom fra innvandrergupper som er relativt små i Norge: Ghana, Nigeria, Togo, Kamerun og Elfenbenskysten. Det overveldende flertallet tok klar avstand fra enhver form for omskjæring og ønsket ikke å omskjære sine døtre. Likevel var det cirka 10 prosent av respondentene som enten sa at de ønsket å omskjære sine døtre eller ikke visste om de ville. Samtidig var de fleste godt klar over forbudet om omskjæring i Tyskland. Loven samt muligheten for straffeforfølgelse så ut til å ha en klar avskrekkende effekt. Forskerne skriver derfor at det er uvisst hvor reell risikoen i denne gruppen var. Forskerne gjorde konkrete vurderinger av hvor mange jenter i familiene til respondentene som kunne stå i fare for å bli sendt til hjemlandet for å bli omskåret, og kom fram til at det dreide seg om 13 (ibid., s. 90).

4.5 Konklusjon om holdninger og utbredelse

Til sammen tegner disse studiene opp et relativt konsistent bilde, selv om det er forskjeller mellom de ulike studiene. Det er helt tydelig at migrasjonsprosessen har stor betydning for holdningene til omskjæring. Svært mange endrer oppfatning om omskjæring etter at de har innvandret til Norge eller Sverige. I alle studiene som har blitt gjort i Norge og Sverige, med unntak av studien til Elgaali mfl. fra 2005, er det dominerende bildet at folk er mot omskjæring og/eller ikke ønsker å omskjære egne døtre.

De norske forskerne Rigmor Berg og Eva Denison oppsummerte i en artikkel fra 2013 hva den eksisterende forskningen sier om faktorene som gjør at tradisjonen med kjønnslemlestelse fortsetter, og hva som gjør at den eventuelt blir forlatt. Når tradisjonen blir opprettholdt, dreier seg om kollektivt press som bidrar til å opprettholde en kulturell tradisjon. Viktige momenter er religion, seksualmoral, antatte positive helsegevinster, mannlige seksuell nytelse, at menn vil ha en omskåret kone, og religiøse påbud. Men gitt visse forutsetninger, kan også tradisjonen bli forlatt. Den første forutsetningen er at diskursen i samfunnet man bor i er negativ til kjønnslemlestelse. Viktige momenter

for den enkelte blir da at det ikke forstås som et religiøst påbud, at det er ulovlig, og at det har negative konsekvenser for helsen. De norske og svenske undersøkelsene har vist at disse prosessene allerede er godt i gang i flere innvandregrupper.

Studiene som har blitt gjort i Norge og Sverige, tyder likevel på at omskjæring fortsatt kan forekomme i enkelte tilfeller. Grunnen til at det er en sannsynlig konklusjon, er for det første at de fleste studiene som har blitt gjort med noe som nærmer seg kvantitativ metodikk, viser høyere støtte for omskjæring enn de kvalitative studiene gjør. Det tyder på at det er noen som støtter omskjæring, men som ikke sier det høyt. Dernest viser også noen av de kvalitative studiene en viss ambivalens hos en del informanter, og noen informanter støtter videreføring av en mildere form for omskjæring. Det gjør det sannsynlig at det har forekommet – og fortsatt forekommer – tilfeller av kjønnslemlestelse blant jenter som vokser opp i Norge. Ikke minst skyldes det at det fortsatt er stor innvandring fra en del av de berørte landene til Norge, noe som gjør at det stadig kommer nye mennesker hit som etter all sannsynlighet har vært vant til at man omskjærer døtrene sine.

Likevel er det et faktum at det har blitt påvist svært få tilfeller av kjønnslemlestelse i både Norge og Sverige. Der det har blitt påvist, er det stor usikkerhet om hvorvidt det har skjedd etter at foreldrene innvandet til Norge. Én tolkning av det kan være at det er et fenomen som har gått under jorden, og som myndigheter, hjelpetiltak og politi derfor ikke fanger opp. Men en annen tolkning kan også være at praksisen rett og slett i stor grad følger lovverket: Selv de som i prinsippet mener at en «lettere» form for omskjæring kan være tillatt eller ønskelig, retter seg kanskje etter loven. Det som også støtter denne tolkningen, er at det norske hjelpeapparatet jevnlig har blitt kjent med nye saker som omhandler tvangsekteskap eller æresrelatert vold. Det vil si at hjelpeapparatet i prinsippet kan fange opp problemer og saker fra ulike minoritetsgrupper. Riktignok vil ungdommer som opplever tvangsekteskap eller æresvold, være eldre og derfor ha mer sannsynlighet for å bryte ut eller melde fra til myndighetene (det kan man ikke regne med at barn kommer til å gjøre). Men de studiene som har vært gjort, har vist at det lenge har eksistert stor motstand mot omskjæring i de gjeldende miljøene. Det gjør det lite sannsynlig at det i såpass få tilfeller ville være slektninger, venner eller naboer som hadde meldt fra dersom de visste at noen sto i fare for å bli omskåret.

Dessuten er det heller ingen tegn til at helsepersonell i stor grad møter på jenter som nylig har blitt omskåret. Den svenske studien til Tamaddon mfl. viste at bare 7 av 769 respondenter hadde behandlet noen de hadde mistanke om var blitt omskåret relativt nylig. I Norge er det ikke gjennomført noen tilsvarende survey. Men undersøkelsene til Lidén og Bentzen fra 2008 og til Jonassen og Saur fra 2011, samt tallene fra Ullevål sykehus, tyder på at få saker blir avdekket i det norske helsevesenet.

Den mest rimelige tolkningen er derfor at kjønnslemlestelse av jenter som vokser opp i Norge, er et eksisterende fenomen, men at det har liten utbredelse.

4.6 Forskning på møter mellom omskårne kvinner og helsevesenet

Det andre viktige sporet i forskningen som gjelder omskjæring, handler imidlertid ikke om holdningene til om omskjæring skal videreføres eller ikke – men om hvordan omskårne kvinner opplever møtet med helsevesenet. I Norge er det forsket mindre på dette enn på holdninger til omskjæring.

Pionérstudie om møtet mellom fødende kvinner og helsepersonell: taushet og angst

De første som forsket systematisk på dette i Norge, var Ragnhild Elise Johansen med kolleger. I et par vitenskapelige artikler og i doktorgraden sin undersøkte hun og samarbeidspartnere både hvordan omskårne somaliske opplevde møter med helsevesenet, og hvordan helsepersonell forholdt seg til omskårne somaliske kvinner (Johansen 2006a, 2006b; Vangen, Johansen, Sundby, Træen & Stray-Pedersen 2004). Tidlig på 2000-tallet intervjuet hun 23 somaliske kvinner som hadde født i Norge, og intervjuet 40 helsearbeidere (gynekologer, jordmødre og sykepleiere). Bakgrunnen var et tidligere funn basert på tilgjengelige data om at somaliske kvinner hadde langt større komplikasjoner i forbindelse med fødsel enn mange andre kvinner (Vangen, Stoltenberg, Johansen, Sundby & Stray-Pedersen 2002).

Det primære funnet i hennes forskning var at tausheten rådet: De somaliske kvinnene var redde, og helsearbeiderne snakket i liten grad åpent om omskjæring med kvinnene. Det gjorde situasjonen verre for kvinnene. De somaliske kvinnene ga uttrykk for at de følte seg engstelige i møte med helsevesenet og for at de skulle føde. De ga sterkt uttrykk for angst under fødselen, og flere helsearbeidere karakteriserte fødselene som «kaotiske». Kvinnene var spesielt redde for at de skulle bli tvunget til å føde med keisersnitt.

Mange av helsearbeiderne ønsket på sin side å skåne kvinnene ved ikke å snakke om det de trodde var tabubelagte emner. Blant annet trodde de at somaliske kvinner ikke ønsket å bli klippet opp før fødselen. Dette førte til at kvinnene i mindre grad ble klippet. Kvinnene hadde på sin side et sterkt ønske om å bli klippet fordi en fødsel er svært smertefull hvis man er sydd sammen og ikke blir klippet opp når man skal føde.

Arbeid i helsevesenet siden 2004: spesialpoliklinikk for omskårne kvinner

Det er ikke utført noen nye vitenskapelige studier av det personlige møtet mellom omskårne kvinner og helsevesenet etter Johansens studie. Vi har derfor ikke noe forskningsbasert grunnlag for å si noe om hvordan situasjonen er i dag: om omskårne kvinner fortsatt opplever møtet med helsevesenet som vanskelig eller traumatisk. Lege

Sverre Sand skrev imidlertid en artikkel i 2010 i antologien Omskjæring. Stopp (Foss 2010). Der skriver han om arbeidet de hadde bedrevet overfor omskårne kvinner siden 2004 (Sand 2010). Sammen med jordmor Sarah Kasay startet han da en spesialpoliklinikk for omskårne kvinner. Den hadde to funksjoner: Dels åpnet de eller rekonstruerte de omskårne kvinnene som ønsket det. Og dels lærte de opp helsepersonell i hvordan omskårne kvinner burde møtes, både under fødsel og ved andre tilfeller. Sand skriver at «mangelen på kunnskap blant helsepersonell var i 2004 fortsatt stor, og i store deler av helsevesenet kan man vel si at kunnskapen var fraværende». Ut fra Sands artikkel virker det likevel som om kunnskapen i helsevesenet om omskjæring og omskårne kvinner i dag er på et høyere nivå enn det var den gang.

Tall som NRK hentet inn fra norske sykehus i januar 2014, viste at 127 kvinner ble åpnet eller rekonstruert på grunn av omskjæring i 2013 (NRK 2014).

Kartlegging av kompetanse i helsetjenesten i 2011

I 2011 ga Wenche Jonassen og Randi Saur ut en rapport om arbeidet mot kjønnslemlestelse i ulike instanser, som også har blitt nevnt tidligere (Jonassen & Saur 2011). I den ba de også ulike instanser i helsevesenet om å vurdere sin egen kompetanse, og spurte om de kom i kontakt med omskårne kvinner. 56 prosent av alle instansene som ble spurt, hadde vært i kontakt med omskårne kvinner. To tredjedeler av alle instansene som ble spurt, hadde ansatte som hadde arbeid med kjønnslemlestelse som en del av sin arbeidsoppgave. I vurderingen av egen kompetanse svarer de fleste at størstedelen av medarbeiderne har grunnleggende kompetanse på området. Likevel mener de fleste også at de kunne hatt behov for enda mer kompetanse.

Brukernes vurdering av arbeidet med kjønnslemlestelse i helsetjenesten

To forskere fra NAKMI (Nasjonal kompetanseenhet for minoritetshelse) ga i fjor ut en rapport der de undersøkte hvordan folk med bakgrunn fra Somalia, Eritrea og Etiopia opplever arbeidet med kjønnslemlestelse i det norske helsevesenet (Ghebremedhin & Hjelde 2013). De intervjuet totalt 56 informanter bosatt i Oslo og Kristiansand. Disse informantene hadde både ulik alder og ulik botid i Norge.

Det gjennomgående funnet var at informantene var godt fornøyde med møtet med den norske helsetjenesten. Imidlertid hadde de fleste opplevd tematiseringen av kjønnslemlestelse fra helsepersonellens side som uttrykk for kontroll. De færreste opplevde at de hadde fått informasjon om skader og helseaspekter relatert til kjønnslemlestelse. En konsekvens av dette var at noen av de nyankomne informantene i studien sa at de hadde skjont at omskjæring var ulovlig i Norge, og forholdt seg til det og derfor ikke ville omskjære sine egne barn. De kunne imidlertid ikke forstå *hvorfor* det var ulovlig.

Forskning fra Sverige

I Sverige er det gjort flere undersøkelser om møter mellom omskårne kvinner og helsevesenet. Vi gjengir ikke her undersøkelser fra andre land, ettersom helsevesenet i mange andre land er såpass forskjellig fra helsevesenet i Norge og Sverige at funnene antakelig ikke har så stor overføringsverdi.

Litorp mfl. publiserte i 2008 en studie om kvinner med bakgrunn fra land der omskjæring ble praktisert, som hadde oppsøkt fødselsklinikker i Stockholm (Litorp mfl. 2008). De ble både intervjuet og undersøkt av gynekolog. 49 kvinner ble spurt om delta. Av disse sa 40 ja. 37 av kvinnene hadde selv blitt omskåret. Alle hevdet at de hadde gjennomgått den «lettere» formen for omskjæring, altså sunnaomskjæring. Et av funnene i artikkelen var imidlertid at egenrapporteringen om hvilken type omskjæring man hadde gjennomgått, ikke nødvendigvis var troverdig. Den gynekologiske undersøkelsen viste at tre av kvinnene hadde gjennomgått infibulasjon, og alle som hadde gjennomgått sunnaomskjæring, hadde store skader på kjønnsorganene.

I 2008 publiserte også Lundberg og Gerezhiger en studie der 15 omskårne eritreiske kvinner ble spurt om hva de tenkte om omskjæring i forbindelse med at de skulle føde (Lundberg & Gerezhiger 2008). Alle kvinnene ga uttrykk for at de hadde følt stor redsel og uro da de skulle føde. Likevel var de i det store og hele fornøyde med helsetilbudet og opplevde at helsepersonellet hadde god kunnskap om omskjæring og om omskårne kvinner som skal føde.

Konklusjon om møtet mellom omskårne kvinner og helsevesenet

I Norge er det bare gjort én større vitenskapelig undersøkelse av møtet mellom omskårne kvinner og helsevesenet. Den ble gjort på første del av 2000-tallet. Derfor har man ikke forskningsbasert kunnskap om hvordan situasjonen er i dag. Arbeidet som har blitt gjort siden den gang, blant annet med å opprette en spesialpoliklinikk for omskårne kvinner på Ullevål sykehus, har antakelig forandret situasjonen til det bedre. Undersøkelsen til Jonassen og Saur (2011) peker i retning av at store deler av helsevesenet i dag besitter grunnleggende kompetanse om kjønnslemlestelse. Undersøkelsen til Ghebremedhin og Hjelde fra 2013 tyder også på at mange omskårne kvinner opplever det noenlunde greit å møte helsevesenet. Den undersøkelsen kan imidlertid være et varsko om at kontrollaspektet i en del tilfeller har fortrenget informasjonsaspektet i møtet mellom helsevesenet og brukergruppen, og det kan føre til at informasjon om de helsemessige konsekvensene av kjønnslemlestelse ikke nødvendigvis når så langt ut.

4.7 Debatten om kjønnslemlestelse: posisjoner, opplevelser og uintenderte konsekvenser av politikken

Det siste sporet i forskningen omkring kjønnslemlestelse handler ikke primært om verken årsakene til kjønnslemlestelse eller om konsekvensene kjønnslemlestelse kan få. Forskningen i dette sporet dreier seg heller om debatten: Hva er det denne handler om? På hvilken måte blir kjønnslemlestelse, somaliere og/eller nordmenn framstilt? Hvordan opplever folk i Norge denne debatten, og hva gjør det med dem?

Debatten sommeren 2007: usynlige minoriteter

I avsnitt 4.3 skrev vi om debatten som fulgte etter NRKs dokumentar om omskjærere i Hargeisa. Forskerne Mari Teigen og Trude Langvasbråten analyserte i etterkant hvordan denne debatten forløp (Teigen & Langvasbråten 2009). De viste at debatten nesten utelukkende var dominert av majoritetsnorske aktører. Svært få representanter for de berørte gruppene deltok i det hele tatt i debatten. Teigen og Langvasbråten mener at dette blant annet skyldes at debatten i stor grad dreide seg om politisk markeringsbehov hos de ulike politiske partiene. Dette gjør at debatten får som effekt at de berørte gruppene kan føle seg ekskludert: Det er dem det dreier seg om, men de kommer ikke til orde, eller de tar ikke ordet.

Generell forskning på somaliere i Norge: opplevelser av stigmatisering knyttet til omskjæring

I tillegg til forskningen som har sett på omskjæring spesielt, er det gjort en del forskning i Norge som handler om situasjonen for somaliere mer generelt (se blant annet Engebrigtsen & Fuglerud 2009; Fangen 2008; Open Society Foundations 2013). Alle disse forskningsbidragene viser at mange somaliere går med en generell opplevelse av å være ydmyket, stigmatisert eller mislikt. Den opplevelsen er ikke tatt ut av lufta: En befolkningsspørreundersøkelse gjennomført av HL-senteret tyder på at de har rett. Blant de spurte oppga 42 prosent av den norske befolkningen at de ville mislike å få en somalier som nabo – mot 26 prosent for «muslimer» generelt og 16 prosent for polakker. Kun romfolk kommer dårligere ut med 55 prosent (Moe 2012, s. 31–32).

Er debatten om omskjæring en del av dette bildet? Teigen og Langvasbråten mente at det ville være tilfelle, ettersom somaliere så godt som ikke kom til orde i det offentlige ordskiftet om kjønnslemlestelse og derfor kunne føle seg ekskludert. Flere passasjer i forskningen på somaliere tyder på det. I Katrine Fangens bok om somaliere i Norge kommer det tydelig fram at debatten om kjønnslemlestelse er noe som får mange somaliere til å føle seg stigmatisert (Fangen 2008). I Aud Talles bok om omskjæring fra 2010 kommer det til overflaten at de fleste informantene er mot obligatoriske under-

livsundersøkelser. Likevel er det faktisk noen som er for det, selv om de ville oppleve det som ubehagelig på vegne av sine døtre. De så nemlig på dette som en mulighet til å «renvaske» seg selv og ryktet til den somaliske gruppen og mente at det kunne ta livet av en del fordømmer (Talle 2010, s. 103). I rapporten til Open Society Foundations om somaliere i Oslo var ikke omskjæring et eksplisitt tema. Likevel kom det opp, men da som eksempel på hvordan myndighetene mistror somaliere. En av informantene fortalte om denne episoden:

«Ved ett tilfelle kom barnevernet tre dager før familien skulle reise [til Somalia]. Dette var en enslig mor ... og barnevernet kom med politiet. De tok barna, la dem i håndjern ... to tenåringer. Barna var fortsatt i pyjamas og fikk ikke lov til å skifte. Dette er stort traume, som ødelegger disse barna for alltid. Du kan tenke deg scenen i huset. Det viste seg at det ikke var noen fare omskjæring av jentene, bekymringsmeldingen hadde kommet fra en kilde som ikke var troverdig. Men det hjelper ikke: Skaden var allerede gjort.» (Open Society Foundations 2013, s. 107, oversatt fra engelsk)

Hvorvidt dette foregikk akkurat slik informanten forteller, er ikke godt å vite. Informanten hadde ikke opplevd dette selv, men fortalte hva han hadde hørt. Men bare det at slike fortellinger blir spredd blant somaliere, er i seg selv noe som kan føre til opplevelser av mistenkeliggjøring og stigmatisering. I rapporten til ISF fra 2008 beskrives det også hvordan somaliske informanter opplever mistenkeliggjøring, og hva det kan gjøre med dem. En informant uttrykte det slik:

«Mange somaliske familier flytter fra Norge fordi barna deres har blitt kontrollert i barnehagen og sånn, og de har ikke omskåret barna. Det er ubehagelig og uverdigg ... Familier har flyttet til England pga. dette. Slik kontroller kan gjøre foreldre redde, eller at de unngår helsestasjoner, helsepersonell ...» (Lidén & Bentzen 2008, s. 145)

Rapportene til Lidén og Bentzen fra 2008 og Jonassen og Saur fra 2011 tyder på at barnevernet har fått inn en betydelig andel grunnløse bekymringsmeldinger. En av disse sakene nådde Likestillings- og diskrimineringsnemnda. I den saken hadde barnevernet satt i gang tvangstiltak, blant annet tvungen underlivsundersøkelse i 2008, på grunn av en bekymringsmelding om mulig kjønnslemlestelse fra en bekymret lærer som mente at jenta «var utagerende» (Utrop 2012). Likestillings- og diskrimineringsnemnda konkluderte da med at barnevernet hadde brutt loven, siden den eneste grunnen til at jenta ble undersøkt, var hennes somaliske bakgrunn.

Opplevelser av omskjæringsprat i klasserommet

Den eneste studien i Norge som eksplisitt har tematisert hvordan somaliere opplever diskursen om kjønnslemlestelse, ble publisert av forskeren Mona-Iren Hauge i 2012,

basert på intervjuer med 21 jenter med bakgrunn fra land der kjønnslemlestelse ble praktisert (Hauge 2012). Hauge undersøkte hvordan de opplevde det hvis omskjæring ble et tema i skolehverdagen. Hun viste at mange av jentene hadde negative erfaringer med at læreren snakker om omskjæring med klassen til stede. Hauges tolkning er at dette skyldtes at lærerne da snakket om omskjæring på en ekskluderende måte, som noe som skilte «oss» fra «dem», og som fikk jentene til å føle seg annerledes.

Flere av jentene som deltok i undersøkelsen, ga uttrykk for at de ønsket å snakke om omskjæring – samt å lære mer om inngrepet – men at det måtte foregå under betingelser som ikke satte dem i en posisjon som annerledes.

Konklusjon av debatten om kjønnslemlestelse: bieffektene

Den forskningen som er gjort omkring debatten om kjønnslemlestelse, og opplevelsen særlig somaliere har av den, tyder på at denne debatten – og også de ulike policy-tiltakene – har noen bieffekter. Den intenderte effekten av tiltakene er at kjønnslemlestelse skal avverges. Men sannsynligvis har tiltakene og debatten også hatt en del uintenderte bieffekter. Mange somaliere har gitt uttrykk for at de opplever seg ekskludert og stigmatisert av debatten og tiltakene og føler seg ofte mistrodd. Det er vanskelig å måle hvordan dette har påvirket somaliere i Norge. Men antakelig har det medført at en del somaliere har fått et mer anstrengt forhold til storsamfunnet og til myndighetene. Informanter i ulike studier forteller at det har gjort noe med tilliten deres til myndighetene, og noen familier skal ha flyttet fra Norge. For mer om denne tematikken, se ellers en kommende artikkel av Elgvin og Friberg (manuskript under utarbeidelse).

4.8 Evalueringer av politikken omkring kjønnslemlestelse

Den siste typen av forskning vi skal gjennomgå, er forskningen som har evaluert den offentlige politikken på feltet. I stor grad er det personer knyttet til tre fagmiljøer som har evaluert forskningen på feltet, og som har kommet med forslag til tiltak. Som vi skal se, har disse ulike miljøene vurdert politikken relativt forskjellig og kommet med ulike anbefalinger. Det første miljøet har vært knyttet til NKVTS (Norsk kunnskaps-senter for vold og posttraumatisk stress). NKVTS ble i 2008 tildelt oppgaven som «nasjonal kompetansefunksjon rettet mot kjønnslemlestelse», noe som ble videreført i handlingsplanen for 2012–2016. Det andre miljøet har vært knyttet til Institutt for samfunnsforskning. Det tredje miljøet har vært konsulentselskapet Oxford Research i Kristiansand, som fikk i oppdrag å evaluere handlingsplanen mot kjønnslemlestelse

fra 2008. Anbefalingene fra disse miljøene har vært relativt forskjellige. Ettersom vi ønsker å si noe om hvorvidt politikken på feltet har vært forskningsbasert, bruker vi her litt plass på å gå nærmere inn i disse evalueringene.

Den første evalueringen: OK-prosjektet

Den første evalueringen av myndighetens politikk på feltet ble utført av antropologen Inger-Lise Lien, på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet (Lien 2005). Seinere ble hun ansatt ved NKVTS, og ble viktig i miljøet som har jobbet med kjønnslemlestelse der. OK-prosjektet var myndighetens største satsing i den første handlingsplanen mot kjønnslemlestelse. Prosjektet hadde en liten stab og ble ledet av antropologen Ragnhild Elise Johansen, som også hadde vært en av de første som begynte å forske på kjønnslemlestelse i Norge. Prosjektet skulle ha to målgrupper: offentlige instanser, der man skulle heve kompetansen, og grupper fra land der omskjæring var vanlig. Helt fra begynnelsen ga de involverte i OK-prosjektet tydelig uttrykk for at man ønsket å endre holdningene i de aktuelle gruppene gjennom dialog, medvirkning og informasjon. Blant annet valgte de tidlig å bruke begrepet «omskjæring» og ikke «kjønnslemlestelse», ettersom de mente at det ville kommunisere bedre med menneskene de ønsket å nå. OK-forkortelsen sto for «omsorg og kunnskap» – som oppsummerte mye av tilnærmingen.

I evalueringen gikk Lien grundig til verks og skaffet til veie mye informasjon. Slik vi skrev i avsnitt 4.3, gjorde hun til og med et eget feltarbeid blant somaliere i Oslo. Det handlet både om erfaringene de hadde med OK-prosjektet, og om deres holdninger til kjønnslemlestelse. Hun undersøkte også hvilke erfaringer offentlige instanser hadde med OK-prosjektet. De empiriske funnene som Lien gjorde, er relativt klare. I det store og hele var alle de involverte aktørene svært fornøyde med OK-prosjektet. Medarbeiderne i prosjektet hadde hatt stor kunnskapsproduksjon og hadde «gjennom sin spredning av denne bidratt til å gjøre det offentlige bedre i stand til å sette temaet omskjæring på dagsorden, heve kunnskapsnivået og utvikle prosedyrer og samarbeidsrelasjoner for å arbeide med denne problematikken» (ibid., s. 6). OK-prosjektet hadde også oppnådd å få stor legitimitet i målgruppen og hadde «vært dyktige til å nå disse gjennom samtalegrupper, foredrag og informatørkurs, og har greid å motivere dem til innsats slik at flere av dem nå utgjør pionerene i arbeidet mot kjønnslemlestelse» (s. 9).

Det empiriske materialet Lien samlet inn, viste også at det allerede ble uttrykt mye motstand mot omskjæring i de somaliske miljøene, slik vi skrev i avsnitt 4.3. Likevel konkluderer Lien med at tiltakene ikke var tilstrekkelige. «Bruk av kunnskap og omsorg som metodiske virkemidler har vært meget nødvendig, men samtidig utilstrekkelig», skriver hun (s. 8). Derfor anbefaler hun strengere tiltak: «Mer aktiv bruk av lov og straff til avskrekkelse», og hun anbefaler å vurdere obligatorisk underlivssjekk (s. 133). Det er uklart hva som var grunnlaget for disse anbefalingene, siden det ikke klart framgår

av rapporten hvorfor hun mener tiltakene var utilstrekkelige. Det var ikke noe i det empiriske materialet som tydet på at omskjæring var et omfattende fenomen som man ikke klarte å avverge. Lien understreket tvert imot at man ikke visste noe om omfanget, og anbefalte å sette i gang grundige undersøkelser. Grunnlaget for å anbefale strengere tiltak ser ut til å ha vært en antakelse om at problemet *kunne* være stort, til tross for funnene i rapporten, eventuelt at praksisen ble vurdert som så alvorlig at selv små og usikre tall ble vurdert som grunn til handling.

Neste runde med anbefalinger: ISF-rapporten i 2008

Da ISF fikk i oppdrag å lage et anslag over omfang på kjønnslemlestelse i Norge, var en del av oppdraget også å komme med forslag til tiltak (Lidén & Bentzen 2008, s. 7). Da denne rapporten kom, hadde regjeringen allerede satt i gang en rekke strakstiltak i etterkant av NRK-dokumentaren fra 2007. Februar 2008, tre måneder før Lidén og Bentzen la fram sin rapport, la regjeringen også fram sin nye handlingsplan – altså før resultatene fra rapporten var klare. Likevel skulle resultatene fra rapporten være med på å styre retningen på de framtidige tiltakene. Resultatene i rapporten har vi allerede gjennomgått: Tallene forskerne fikk inn, tydet på at kjønnslemlestelse ikke var noe omfattende problem i Norge. De hentet også inn synspunkter fra de involverte instansene om hvilke tiltak de ønsket og ikke ønsket. Blant de fleste respondentene, både i helsevesenet, skolene og i de berørte gruppene, var det sterk motstand mot å innføre obligatorisk underlivssjekk av mange ulike årsaker. Basert på dette foreslo de følgende:

- å ikke innføre obligatorisk underlivssjekk, men vurdere selektiv bruk av underlivssjekk i saker der det er begrunnet mistanke om kjønnslemlestelse
- å ha som utgangspunkt for tiltakene at endringsprosesser var i gang i de aktuelle miljøene, og at omfanget av kjønnslemlestelse var mindre enn tidligere antatt

Etter dette valgte regjeringen å ikke innføre obligatorisk underlivssjekk, men å fortsette med selektiv underlivssjekk i saker der det var mistanke om kjønnslemlestelse, samt å innføre en ordning med «frivillig underlivssjekk». Evalueringen til ISF ga altså helt andre råd enn det evalueringen til Lien hadde gjort tre år tidligere. Det empiriske materialet i disse to rapportene viste omtrent det samme, men forskerne konkluderte altså nokså ulikt om hva som kunne være passende og gode tiltak.

To evalueringer fra NKVTS: instanser som jobber mot kjønnslemlestelse, og frivillig underlivssjekk

Neste runde med evalueringer kom fra NKVTS, som altså ble tildelt oppgaven som «nasjonal kompetansefunksjon rettet mot kjønnslemlestelse» i 2008. Den første

var en rapport som skulle kartlegge arbeidet som ble utført mot kjønnslemlestelse i Norge, skrevet av forskerne Wenche Jonassen og Randi Saur (Jonassen & Saur 2011). Rapporten viste at de berørte hjelpeinstansene – først og fremst barnevernet, asylmottakene og helsetjenestene – hadde høy beredskap når det gjaldt kjønnslemlestelse, og at det ble investert mye i kompetanse på området hos de ansatte. Slik vi skrev i avsnitt 4.3, bekreftet denne rapporten mange av funnene til ISF: Det kom inn få bekymringsmeldinger til hjelpeapparatet, og i svært få av disse igjen ble det påvist kjønnslemlestelse. Forskerne på NKVTS tolket imidlertid dette på en annen måte enn Lidén og Bentzen. Der Lidén og Bentzen tolket lavt antall saker som en indikasjon på at det reelle antallet saker ikke var veldig omfattende, avholdt Jonassen og Saur seg fra å mene noe om hva disse tallene eventuelt kunne bety. De anbefalte å opprettholde arbeidet og beredskapen på samme høye nivå.

Neste evaluering fra NKVTS kom i 2012, utført av forskerne Inger-Lise Lien, Jon-Håkon Schultz og Geir Borgen (Lien, Schultz & Borgen 2012). Den handlet om et tiltak regjeringen satte i verk, kalt «samtaler og frivillige underlivsundersøkelser». Det tiltaket ga kommunene mulighet til å innkalle alle jenter og foresatte med bakgrunn fra områder der kjønnslemlestelse var vanlig, til samtale ved tre tidspunkter – ved fem- til seksårsalderen, i femte klasse og i tiende klasse. Da ville de få tilbud om en frivillig underlivssjekk. Men dersom de eller de foresatte ikke ønsket å la seg undersøke, måtte saksbehandleren ta en skjønnsvurdering av om det her var grunnlag for å sende inn en bekymringsmelding til barnevernet.

Undersøkelsen til NKVTS ble satt i gang juni 2011, bare seks måneder etter at tiltaket startet. Det viktigste funnet deres var derfor at tiltaket knapt var i gang. De viste imidlertid at tiltaket hadde møtt motstand lokalt, og at ikke alle kommunene hadde ønsket å innføre tiltaket. De som hadde prøvd ut tiltaket, hadde erfart at innkallingsprosessen var tid- og ressurskrevende. Videre var det delte oppfatninger om elementene i tiltaket. En del helsepersonell var skeptiske. De ga uttrykk for at man brukte for mye ressurser på arbeidet mot kjønnslemlestelse, ettersom de mente at andre problemer var mer utbredt og burde prioriteres høyere. Samtaledelen var det likevel mange som var positive til, selv om en del av de foresatte opplevde det som problematisk. Den delen som handlet om underlivsundersøkelser, hadde derimot knapt blitt tatt i bruk. Det var i tråd med antakelsen til mange helsesøstre, som mente at de som var imot skikken ville oppfatte en undersøkelse som unødvendig, mens de som eventuelt hadde utført kjønnslemlestelse, ville unngå å bli undersøkt for ikke å bli oppdaget.

Forskerne gjør også noen selvstendige vurderinger av tiltaket (ibid., s. 70). De mener at disse samtalene kan oppleves som uttrykk for mistenksomhet og kontroll og derfor kanskje ikke vil virke på konstruktiv måte for dem det gjelder. Ettersom det bare gjelder noen grupper, kan de også oppleve tiltaket som stigmatiserende. Likevel mener forskerne at dette kan bidra til å holde bevisstheten om at kjønnslemlestelse er forbudt i Norge ved like i de aktuelle gruppene, og at samtalene derfor kunne virke

avskrekkende. De mener at man kan forenkle prosessen ved å velge ut aktuelle familier, ved å sende innkalling til alle som har bakgrunn fra de aktuelle gruppene. De mener også at man kan vurdere å gjøre en underlivsundersøkelse av alle jenter, uavhengig av etnisk bakgrunn.

Igen er det tydelige forskjeller mellom anbefalingene til NKVTS og anbefalingene til ISF: Der ISF uttrykte bekymring for den stigmatiserende effekten av tiltak rettet mot noen grupper, vurderer NKVTS det som viktigere at stadige innkallinger fra helsemyndighetene kan ha en avskrekkende effekt. Så vidt vi kan se er denne vurderingen ikke gjort med utgangspunkt i det empiriske materialet, men har mer karakter av en hypotese basert på en teori om at kontroll virker avskrekkende. Forskerne vektlegger altså en eventuell avskrekkingseffekt tyngre enn de negative effektene som helsepersonellet de intervjuet ga uttrykk for, altså at kontrollaspektet kunne vanskeliggjøre den eventuelle positive funksjonen slike samtaler kunne ha (ibid., s. 64).

Evalueringen av handlingsplanen 2008–2012: «Godt fundament»

Den siste i rekken av evalueringer kom fra Oxford Research, et konsulent- og analyse-selskap med base i Kristiansand. De hadde fått i oppdrag å evaluere handlingsplanen mot kjønnslemlestelse for 2008–2012. Tittelen på dere evaluering er talende: «Godt fundament». De har noen forslag til mindre justeringer, men mener alt i alt at det var en god handlingsplan. De gir tydelig uttrykk for at de ikke vurderer effektene av handlingsplanen, ettersom det er noe som er vanskelig å måle. Derimot spør de om handlingsplanen har bidratt til «addisjonalitet», altså hvorvidt noe (verdifullt) kom til, som ikke ville kommet til uten handlingsplanen. Det mener de handlingsplanen har bidratt til. Til slutt i evalueringen diskuterer de hvorvidt arbeidet mot kjønnslemlestelse nå er modent for å «mainstreames», altså for å føres inn i det vanlige arbeidet mot vold i nære relasjoner. De konkluderer ikke, men ser ut til å være skeptiske ettersom kjønnslemlestelse er noe som ikke rammer jenter fra alle grupper, men bare fra noen.

Utover det implisitte rådet om ikke å mainstreame arbeidet mot kjønnslemlestelse er det få tydelige vurderinger eller råd i denne evalueringen. De tar ikke stilling til om dimensjonene i arbeidet mot kjønnslemlestelse står i forhold til problemets omfang. De tar heller ikke stilling til om man har funnet den rette balansen mellom dialog og avskrekking, men konstaterer bare at dette er en vanskelig avveining. Det viktigste rådet i evalueringen ser derfor ut til å være å fortsette med arbeidet mot kjønnslemlestelse omtrent som før.

4.9 Forskningsstatus – kjønnslemlestelse

Dette vet vi

- 1. Vi har grunn til å tro at kjønnslemlestelse av jenter som vokser opp i Norge, er et eksisterende fenomen, men at det har liten utbredelse.** Grunnen til at det er den mest rimelige antakelsen, er at denne hypotesen er den som i størst grad forklarer det empiriske materialet vi har å forholde oss til. All forskningen som har blitt gjort i Norge, og det meste av forskningen fra Sverige og andre europeiske land, viser at det ofte skjer en holdningsendring når folk bosetter seg i et land der kjønnslemlestelse er forbudt. Forskningen viser også at det finnes et mindretall som fortsatt er positive til skikken, men at mange likevel avholder seg fra det fordi det er ulovlig. Videre kan denne hypotesen enkelt forklare hvorfor hjelpeapparatet får inn såpass få saker, og hvorfor det er avdekket såpass få tilfeller av kjønnslemlestelse på jenter som vokser opp i Norge. Denne hypotesen forklarer også hvorfor mange voksne kvinner ønsker å bli åpnet opp etter å ha blitt kjønnslemlestet i sitt hjemland: Det anses ikke lenger som en god ting å være omskåret. Dersom man tror på den alternative hypotesen, at kjønnslemlestelse av jenter som vokser opp i Norge er et omfattende fenomen, støter man på flere fenomener man blir nødt til å finne en forklaring på. Hvorfor blir det ikke avdekket flere saker? Hvorfor viser forskningen som har blitt gjort at de fleste som bor i Norge ikke ønsker å omskjære sine barn? Hvorfor er det stadig flere kvinner som henvender seg til helsevesenet for å åpne seg? Hvis man antar at utbredelsen av kjønnslemlestelse i Norge er liten, er dette enkelt å forklare. Men hvis man antar at utbredelsen av kjønnslemlestelse i Norge er stor, blir forklaringen straks mer komplisert.
- 2. Det norske helsevesenet ser ut til å ha opparbeidet seg bedre kompetanse når det gjelder å møte omskårne kvinner.** Forskningen som ble gjort tidlig på 2000-tallet, viste at mange omskårne kvinner opplevde møtet med det norske helsevesenet som svært vanskelig i forbindelse med fødsel. Selv om det ikke er gjort noen tilsvarende grundige studier de siste årene, har ulike instanser i helsevesenet blitt tilført mye kompetanse. Den siste studien som ble gjort på dette, tydet også på at mange omskårne kvinner opplever møtet med helsevesenet som positivt (Ghebremedhin & Hjelde 2013).
- 3. Tiltakene mot kjønnslemlestelse har ført til noen bieffekter: Somaliere har følt seg stigmatisert og mistenkeliggjort.** Dette funnet går igjen i mye av forskningen som har blitt gjort på somaliere i Norge, enten forskningen har dreid seg om

kjønnslemlestelse eller om andre temaer. Det gjelder spesielt noen av tiltakene som ble innført fra 2007 og utover, nemlig de sterkere inngrepene fra barnevernet ved bekymringsmeldinger, underlivsundersøkelsene og inndragelse av pass ved utreise.

Dette vet vi ikke

- 1. Vi vet lite om hvilken effekt regjeringens tiltak fra de siste årene har hatt.** Evalueringen av det første tiltaket myndighetene satte i gang tidlig på 2000-tallet, OK-prosjektet, var svært grundig. Forskeren undersøkte da hvordan prosjektet hadde virket opp mot både offentlige instanser og mot målgruppen. Det kom tydelig fram i evalueringen at OK-prosjektet førte til endringer i de aktuelle gruppene, og at mange kvinner ble aktive i arbeidet mot omskjæring gjennom prosjektet. Tiltakene regjeringen har satt i verk siden, har ikke blitt like grundig evaluert. Stort sett har man forholdt seg til vurderinger fra ansatte på de aktuelle offentlige instansene, og ikke spurt folk fra målgruppene selv. Derfor vet man lite om hvordan de offentlige tiltakene har påvirket sosiale prosesser i de ulike gruppene.
- 2. Vi vet lite om hvilke bieffekter regjeringens tiltak fra de siste årene har hatt.** Under punkt 4.9 skrev vi at en del somaliere har følt seg stigmatisert og mistenkeliggjort av noen av tiltakene mot kjønnslemlestelse, spesielt barnevernsaker eller inndragelser av pass. Selv om dette er noe som har kommet fram i forskningen som har blitt gjort, har det ikke blitt undersøkt systematisk. Hvilke tiltak har blitt opplevd stigmatiserende? Hvordan har det påvirket de sosiale prosessene i ulike somaliske miljøer?
- 3. Vi har ikke oppdatert og systematisk kunnskap om hvordan omskårne kvinner opplever møter med helsevesenet.** Siden begynnelsen på 2000-tallet har det ikke blitt gjort noen systematiske undersøkelser av hvordan omskårne kvinner opplever møtet med det norske helsevesenet. Vi vet noe, men denne kunnskapen er fragmentert.
- 4. Vi vet lite om synet på omskjæring i andre grupper enn somaliere.** Med unntak av den siste studien til Lien og Schultz (2013) har mesteparten av forskningen på omskjæring i Norge handlet om somaliere. Men omskjæring finnes også i andre områder som innvandrere i Norge har bakgrunn fra. Det gjelder blant annet områder i Kurdistan. Hva mener kurdere i Norge om omskjæring? Det vet vi lite om.
- 5. Vi vet lite om sosiale og teologiske prosesser knyttet til religiøse argumenter rundt omskjæring.** Så godt som all forskningen på holdninger til omskjæring viser at religiøse argumenter er viktige. Når informanter tror at omskjæring ikke

er en religiøs plikt, blir det lettere å ta avstand fra skikken. Likevel er det ikke gjort noen studier av prosessene knyttet til dette: Hvilke teologiske argumenter brukes i debatten? Hva gjør at det ene eller det andre teologiske synet vinner fram?

6. Selv om vi kan gjøre antakelser om omfang, kan vi ikke gjøre presise anslag.

Fram til i dag er det bare en studie om omskjæring i Norge som har vært av kvantitativ art. Skal man kunne gjøre gode anslag om omfanget, bør det gjøres flere kvantitative undersøkelser i ulike etniske grupper. Videre framstår det som noe underlig at myndighetene ikke samler enkel statistikk om de sakene man får kjennskap til gjennom hjelpeapparatet. I hvor mange saker er man relativt sikre på at omskjæring har funnet sted hos jenter som har vokst opp i Norge, for eksempel? Gjennom arbeidet med denne kunnskapstatusen forsøkte vi å finne ut av det, men det var ikke mulig å få verifisert noen saker.

Kapittel 5 Har politikken vært forskningsbasert?

Denne rapporten har tegnet et grovt bilde av offentlig debatt, politikktutvikling og av forskningsbasert kunnskap på områdene tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet. Vi skal nå, ved å holde gjennomgangen vi har gjort av sakene i offentlig debatt og politikktutvikling opp mot gjennomgangen av forskning, diskutere hvorvidt politikktutviklingen har vært forskningsbasert. Vi vil understreke at det her ikke er snakk om en grundig policyanalyse, der man ved hjelp av dokumentanalyser, intervjuer og andre data empirisk kartlegger og drøfter politikktutviklingen på et felt og hva som har drevet denne. En slik policyanalyse når det gjelder tvangsekteskap og kjønnslemlestelse, har ennå blitt ikke gjort i Norge. Dette bør gjøres.

Da problemfeltet kjønnsbasert vold ble satt på dagsordenen på 1970-tallet, var dette – slik vi har redegjort for innledningsvis – i hovedsak et resultat av at kvinnelige feministe og aktiviste tok opp sakene. I byråkratiet og i de politiske partiene fantes det feministisk engasjerte kvinner og noen menn som tok sakene videre inn i stortingssalen, til regjeringskontorene, til ulike lokalpolitiske forsamlinger og inn i prioriteringene til Norges forskningsråd. Det er dette Hege Skjeie har beskrevet som «det doble statsfeministiske formularet» (Skjeie 2013, s. 33). Det var også, argumenterer Skjeie, en viss overlapning når det gjelder personer her: Flere av dem som var engasjert i ymse former for organisasjoner, nettverks- og hjelpegrupper, var også engasjert i ulike politiske partier. Enkelte jobbet også innenfor forskning, på universiteter og høyskoler. Skjeie viser til Aubert (1969) sin beskrivelse av en forskningstradisjon han begrepsfestet som «den problemorienterte empirismen» (Skjeie 2013, s. 33). Politikktutviklingen på feltet vold i nære relasjoner var på et vis kunnskapsbasert fra starten, den var bygget på praksiskunnskapen som fantes hos aktiviste, i nettverk og organisasjoner. Kravene og initiativene var basert på personlige erfaringer og etter hvert på de erfaringer aktiviste og ansatte gjorde seg ved å jobbe i ulike typer forebyggings- og hjelpetiltak. Det kan kalles grasrotkunnskap. Forskningsbasert kunnskap kom til etter hvert.

Når så problemstillingene tvangsekteskap og kjønnslemlestelse ble satt på dagsordenen, var dette med et annet utgangspunkt. Her var det ikke organisasjonene som nådde fram med sine krav basert på praksiskunnskap. Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse fikk sitt gjennomslag som saker i offentlig debatt og i politikktutvikling gjennom mediene. Hvorfor det ikke var organisasjonene som fikk satt det på dagsordenen, har forskere

gitt flere svar på. Dels handlet det om at kvinne- og feministorganisasjoner dominert av kvinner med majoritetsbakgrunn ikke oppfattet – og fortsatt ikke oppfatter – spørsmål som særlig angår kvinner med minoritetsbakgrunn, som viktige på sine organisasjoners agenda (Halsaa 2013; Thun 2013; Salimi 2004). Dels handlet det også om at kvinneorganisasjoner som er dominert av kvinner med minoritetsbakgrunn, manglet det nettverket og det «menneskelige overlappet» Skjeie beskriver som viktig innenfor det doble statsfeministiske formularet. De manglet gode kontakter i byråkrati, i partier og i forskningen. De var i liten grad del av nettverk som ga tilgang til politiske beslutningstakere, og de var i liten grad politiske beslutningstakere (se også Predelli 2003).

Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse ble altså satt på dagsordenen som mediasaker. De var mediasaker med betydelig potensial for store overskrifter, slik dette for eksempel er beskrevet av Teigen (2013) og Teigen og Langvasbråten (2008) i deres analyse av debatten om kjønnslemlestelse etter NRKs dokumentar fra Somaliland. Anja Bredal har beskrevet hvordan kombinasjonen av at allmennhet og beslutningstakere vet forholdsvis lite om disse sakene, og av mediers beskrivelse av grusomme enkeltskjebner vekker et behov for umiddelbar politisk handling. Dette fenomenet har også blitt kalt *kriselikestilling* (Skjeie & Siim 2008) og moralsk panikk (se for eksempel de los Reyes 2003). Begrepet kriselikestilling forsøker å fange noe av det som skjer når likestillingshensyn møter integreringshensyn, og når grupperettigheter skal veies mot individrettigheter, samtidig som offentlighetens oppmerksomhet er trygt plantet i enkelte godt synlige problemstillinger egnet til å vekke betydelig bekymring. Forskningsgjennomgangen har vist hvordan ulike vurderinger av disse krysningpunktene har satt sitt tydelige preg også på forskningen og på debatt forskere imellom (se for eksempel Bredal 2006; Borchgrevink & Brochmann 2003).

Enkelte forskerposisjoner mener at vi i norsk kontekst har vært villige til å godta svært mye når det gjelder innvandrers kultur i redsel for at det å påpeke problemer skal gi ammunisjon til fordommer og rasisme (jf. Lien 1997; Wikan 1995, 2002). Andre forskerposisjoner har hevdet at det er en tendens til å overdrive bekymringen for innvandrers kultur, og/eller at det er sterke tendenser til å generalisere fra enkelttilfeller til innvandremiljøer generelt på en måte som bidrar til fordommer og rasisme (Gullestad 2002; Thorbjørnsrud 2003). Tvangsekteskap og kjønnslemlestelse har vært diskutert innenfor en slik motsetningsfylt logikk der posisjoner som henter inspirasjon fra begge sider i debatten, har vært krevende å etablere (jf. Bredal 2006).

Vår underliggende *kunnskapsteoretiske posisjon* i denne rapporten har likevel vært at det er mulig å gjøre begrunnede vurderinger av om noe er sant, eller om det ikke er sant, selv om synet man har på virkeligheten, alltid vil være farget av verdier, holdninger og forutgående antakelser. Alt dreier seg ikke bare om ulike «perspektiver», «paradigmer» eller «fortellinger». Noen forståelser av virkeligheten er rett og slett mer rimelige enn andre. Gitt dette mener vi at det går an å vurdere i hvilken grad politikken på feltet har vært i tråd med kunnskapen man har hatt. Svaret på spørsmålet

om politikken har vært kunnskapsbasert, er forskjellig for de ulike områdene vi har gjennomgått. Når det gjelder tvangsekteskap, er svaret «ja, men...», mens svaret når det gjelder kjønnslemlestelse, i stor grad er «nei».

5.1 Tvangsekteskap: noe gjennomslag for forskning i politikktutforming

Tvangsekteskap ble forholdsvis tidlig – gjennom et initiativ fra daværende Likestillingsrådet – gjort til gjenstand for empirisk forskning. Likestillingsrådet var interesserte i tvangsekteskap, men Anja Bredal – som gjennomførte dette forskningsprosjektet – tok utgangspunkt i de arrangerte ekteskapene, med en ambisjon om å kartlegge og forstå logikken i å gifte seg på denne måten og hvordan tvang kunne være en del av dette. De arrangerte ekteskapene var utgangspunktet ikke fordi arrangert ekteskap er lik tvang, men fordi tvangsekteskap handler om at enkelte unge tvinges til å gifte seg arrangert uten selv å gi sitt samtykke (Bredal 2006b). Men hva skjedde når et frivillig arrangement gikk over til å bli et tvunget? Hvordan kunne dette forstås? Bredal gikk til ungdommene det gjaldt, og har i sin forskning seinere holdt seg til og videreutviklet dette sporet. Det er et spor som har bidratt til at man helt fra starten – i de regjeringsbaserte handlingsplanene – har skilt mellom arrangerte ekteskap og tvangsekteskap. Bredal har imidlertid argumentert for at man i stedet for å snakke om ulike typer ekteskap (altså arrangerte ekteskap og tvangsekteskap) burde holde seg til de juridiske termene der det ikke tas utgangspunkt i ekteskapstyper, men i frivillighet kontra tvang (se Bredal 2006b). Uansett kan Bredals forskning som i praksis forelå før den første handlingsplanen, ha bidratt til at politikktutviklingen var basert på at man her sto overfor ekteskapspraksiser som vanskelig lot seg forstå som et enten-eller, men der overgangene mellom frivillighet og tvang kunne være både komplekse og glidende. Mens Wikans pamflett fra 1995 – der hovedbudskapet var at norske myndigheter hadde sveket de unge kvinnene med innvandrerbakgrunn på kulturens alter – kan ha bidratt til å sette saken på den politiske dagsordenen.

Bredals første rapport fra 1998 var dessuten ikke kun en empirisk undersøkelse av unge menneskers opplevelser knyttet til det å bli giftet bort, det var også et første forsøk på å lage en omfangsundersøkelse av tvangsekteskap basert på registrering av saker i hjelpeapparatet. Rapporten inneholdt også en rekke anbefalte tiltak, som til dels ble fulgt opp i 1998-planen. Bredal hadde i 1998 hatt kontakt med frivillige organisasjoner som arbeidet med tvangsekteskap, som både kunne si noe om omfang, hva som ble gjort i de frivillige forebyggings- og hjelpetiltakene og for å rekruttere unge informanter til den empiriske undersøkelsen (se Bredal 1998; Bredal 2006). Hennes anbefalinger til tiltak var dels basert på egen empiri, dels på innspill fra praksisfeltet,

slik kan man si at praksisfeltet indirekte hadde innflytelse også når den kjønnsbaserte volden handlet om tvangsekteskap.

Den første handlingsplanen fra 1998 er avløst av en hel rekke andre handlingsplaner der siktemålet er å forebygge mot tvangsekteskap og å bidra til å hjelpe de utsatte. Både handlingsplaner og enkelttiltak er evaluert forskningsbasert underveis, og det er synliggjort i nye handlingsplaner at politiske myndigheter har forholdt seg til slike evalueringer. Dette framgår for eksempel i Handlingsplan mot kjønnslemlestelse 2008–2011, der det refereres til Bredal og Skjervens (2007) kartlegginger av omfang og tilstand i hjelpeapparatet. Det framgår også av den nye handlingsplanen mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016), der det vises til den omfattende følgeevalueringen av handlingsplanen for 2008–2011, foretatt av Institutt for samfunnsforskning. Samtidig er det slik at brukernes perspektiver nærmest systematisk har falt ut av de statlig finansierte evalueringsrapportene. Vi knytter dette i hovedsak til de ressurser som er stilt til rådighet for evalueringene, selv om det selvfølgelig også kan rettes kritikk mot forskeres prioriteringer innenfor knappe ressurser.

På ett punkt har det imidlertid vært lite politisk gjennomslag for forskningsbaserte anbefalinger som har vært tydelig understreket til dels av Fangen (2002), men i særlig grad av Bredal og Skjerven i 2007 og av Steen Johnsen mfl. i 2011, nemlig at arbeid mot tvangsekteskap bør gjøres til del av det allmenne arbeidet mot vold i nære relasjoner, innenfor familievern, barnevern, skole osv. Det har skjedd en viss mainstreaming av arbeidet mot tvangsekteskap i det generelle voldsfeltet, slik dette blant annet er beskrevet av Bredal (2013), men langt fra noen integrering. Best synliggjøres dette ved at det fortsatt er én handlingsplan mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse og en annen handlingsplan mot vold i nære relasjoner.

Mens innsatsen mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse har vært preget av adhoc-initiativer og lite langsiktighet, er arbeidet med vold i nære relasjoner langt mer institusjonalisert, selv om det også her – slik blant annet Likestillingsutvalget har påpekt – finnes en del åpenbare mangler.⁶⁴ En annen utfordring er kompetansebygging. Det er i dag mye kompetanse om tvangsekteskap i direktorat (IMDi), i departementene og knyttet til tiltak i flere kommuner. Minoritetsrådgiverne i skoler kan betraktes som kompetanseknutepunkter i seg selv. Utfordringen er slik det er understreket blant annet av Bredal (2013) og Steen-Johnsen mfl. (2011), at denne kompetansen i for liten grad tilflyter velferd, omsorg og utdanning som sådan fordi den er bundet til særtiltak.

Å integrere innsats mot tvangsekteskap i det generelle arbeidet mot vold i nære relasjoner har vært en tydelig forskningsbasert anbefaling gjennom lang tid. Den er ikke fulgt. Hvorfor? Her er vi, i mangel av en policyanalyse, over i hypoteser. En hypotese kan være at sakene er så nøye innvevd i diskusjoner om integrering at de er vanskelig å frigjøre fra en slik kontekst. En annen tilstøtende hypotese kan være

⁶⁴ Se NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling*

at norsk likestillingspolitikk, i alle fall så langt, i liten grad har omfattet og hatt søkelyset rettet mot forskjell og mangfold kvinner og menn imellom. Den har vært mangfoldsblind, det vil si ikke i tilstrekkelig grad gjenspeilet og drøftet det mangfoldet som finnes innenfor gruppen kvinner og gruppen menn, men i stedet vært basert seg på majoritetsbetraktninger. Her kan det være endringer på gang. De to offentlige utredningene om likestillingspolitikken (NOU 2011: 18 Struktur for likestilling og NOU 2012: 15 Politikk for likestilling) som skal danne utgangspunkt for en annonsert stortingsmelding om likestillingspolitikken fra regjeringens side, har et flerdimensjonalt perspektiv. Det vil si at kjønnsbaserte maktforskjeller sees i sammenheng med andre maktforskjeller – for eksempel dem som er knyttet til økonomi og utdanning (sosiale klasseforskjeller) og til minoritets- kontra majoritetsbakgrunn.⁶⁵

En tredje hypotese kan være at kjønnsbasert vold i norsk debatt har vært debattert som vold i nære relasjoner, og at referanser til patriarkatet og/eller kjønnsmakt i liten grad har preget debatten. Vold i nære relasjoner som rammer kvinner med innvandrerbakgrunn, er til sammenligning gjerne rammet inn av kulturforklaringer der patriarkatet og æreskodekser er sentrale faktorer. Vold i nære relasjoner har altså vært omgitt av ulike forståelsesrammer, avhengig av om den som utsettes for overgrepene, har hatt minoritets- eller majoritetsbakgrunn. Bredal (2006) anbefaler å anlegge en tilnærming til vold som trekker på kulturforklaringer uavhengig av om den som utsettes for vold, har minoritets- eller majoritetsbakgrunn. Men å samtidig ha åpenhet for at det kan være snakk om ulike kulturelle kodekser som gjøres gjeldende, og der et særtrekk ved den æresbaserte volden, slik både Bredal og Wikan, beskriver dette, er at overgriperen ikke er alene – han støttes av en familie, en slekt, en gruppe. Overgriperen i norsk kultur er til sammenligning gjerne alene, han støttes ikke opp av noen gruppe. Slike forskjeller er viktig både å undersøke og å drøfte, noe som blir mer nærliggende å gjøre dersom også den vold som rammer kvinner med minoritetsbakgrunn, behandles under overskrifter som vold i nære relasjoner.

Vi vil også påpeke at diskusjoner og forslag om å bruke innvandringspolitikken og utlendingsloven for å bekjempe tvangsekteskap i svært liten grad har vært forskningsbasert, også fordi dette er spørsmål som i alle fall den samfunnsvitenskapelige forskningen i Norge så langt har befattet seg lite med.

⁶⁵ Se NOU 2012: 15 *Politikk for likestilling*

5.2 Kjønnsmlestelse: politikktutforming som har vært lite kunnskapsbasert

I første del av kapittel 4 viste vi at politikktutviklingen når det gjelder kjønnsmlestelse, i stor grad har fulgt mediebildet. Begge de første handlingsplanene kom i stor grad til i etterkant av store mediedebatter: Rikets tilstand-dokumentaren i 2000 og NRK-dokumentaren om omskjærerne i Somaliland i 2007. Den første handlingsplanen, som satte i gang OK-prosjektet, hadde ingen pretensjoner om å være forskningsbasert: Den slo enkelt og greit fast at det ikke fantes relevant forskning fra Norge, noe som stemte på det tidspunktet. Likevel forsøkte man den gangen å dra lærdommer av arbeidet mot kjønnsmlestelse som hadde pågått i Sverige, og også av det internasjonale arbeidet mot kjønnsmlestelse. Man hadde ikke norsk forskning å forholde seg til, likevel var dette politikktutforming som i stor grad forholdt seg til kunnskapen som fantes på feltet.

Slik vi har vist i denne rapporten, kom det et jevnt tilsig av forskning om kjønnsmlestelse i norsk kontekst utover 2000-tallet. I tillegg ble det gjort mye forskning i Sverige som også kunne antas å ha en viss relevans for norske forhold. Var politikktutformingen fra da og ut basert på den eksisterende kunnskapen og forskningen? Svaret på det er i stor grad nei. Det første valget myndighetene gjorde som ikke var i tråd med forskningen eller de faglige anbefalingene, var å legge ned OK-prosjektet – og heller ikke videreføre tiltakene. Evalueringen fra 2005 viste at resultatene var gode. Inger-Lise Lien anbefalte delvis å endre retning på myndighetenes innsats. Men hun ga også tydelig uttrykk for at tiltakene i OK-prosjektet hadde fungert godt, og at den type tiltak ville være helt nødvendige også i fortsettelsen. Likevel ble altså OK-prosjektet avvirket. Det konkrete arbeidet fra myndighetenes side med å involvere folk fra de aktuelle gruppene i arbeidet mot kjønnsmlestelse ble derfor i stor grad avbrutt.

Den neste store endringen myndighetene gjorde i sitt arbeid mot kjønnsmlestelse, kom fra 2007 og utover. Da ble det lagt større vekt på avverging og avskrekking, gjennom både barnevern og politi. Man fikk mulighet til å tvangsundersøke jenters underliv ved mistanke om kjønnsmlestelse. Det ble klargjort at politiet hadde adgang til å inndra pass hvis det var mistanke om at en familie ville omskjære en datter i utlandet. Var dette basert på forskningen på feltet? Vi vil hevde at å legge vekten på denne typen tiltak ble gjort ut fra en antakelse om *endringsvegring* og *motstand* i de berørte miljøene, og at problemet med kjønnsmlestelse kunne være omfattende. Men den empiriske forskningen som hadde blitt gjort til da, tydet på at det lenge hadde vært endringsprosesser på gang i miljøene. Det var få indisier på at omskjæring av jenter som vokste opp i Norge, var noe omfattende problem, ettersom hjelpeapparatet ikke fikk inn mange saker. Det eneste som talte for at kjønnsmlestelse foregikk i stor skala, var nyhetsinnslaget NRK sendte sommeren 2007. Ellers talte det meste for at kjønnsmlestelse ikke var noe omfattende problem i Norge.

Samtidig vil det være feil å si politikken ikke har vært forskningsbasert i det hele tatt. Politikken som oppfordret til avskrekking gjennom politi og barnevern, og dimensjoneringen av tiltakene på feltet, har nemlig hatt støtte i vurderinger som har blitt gjort i noen av evalueringene som har blitt utført. Det gjelder evalueringsrapportene til Inger-Lise Lien (m.fl.) fra 2005 og 2012, NKVTS-rapporten til Jonassen og Saur fra 2011, og evalueringsrapporten til Oxford Research i 2012. Funnene i disse rapportene var ikke vesensforskjellige fra den øvrige forskningen på feltet, men som vi skrev i delkapittel 4.8, vurderte disse forskerne likevel behovet for tiltak annerledes. Liens evaluering fra 2005 viste at den dialogiske tilnærmingen hadde fungert bra, men anbefalte avskrekkingstiltak ut fra en antakelse om at problemet kunne være større enn empirien viste. I rapporten til Jonassen og Saur fra 2011 anbefaler de å opprettholde dimensjoneringen av tiltakene, på tross av at deres undersøkelse viste at få saker ble avdekket. Også Oxford Research avholdt seg fra å mene noe om omfang i evalueringsrapporten fra 2012, noe som kan tolkes som en implisitt støtte til antakelsene som lå til grunn for den gjeldende politikken.

Oversettingen av forskningsfunn til råd om politiske tiltak er en krevende øvelse som i stor grad er skjønnsbasert. Selv om de ulike forskningsmiljøene har kommet fram til lignende empiriske funn, har de altså kommet med ulike anbefalinger. Vi har vanskelig for å se hva som har vært sammenhengen mellom anbefalingene om avskrekking og tvang, og de empiriske funnene forskerne har gjort. Ingen av de empiriske funnene har tydet på at kjønnslemlestelse er noe omfattende fenomen i Norge. Dersom man likevel skal anbefale omfattende tiltak, kan det være av ulike grunner: Man kan mene at fenomenet mest sannsynlig er større enn det empirien viser, eller man kan mene at kjønnslemlestelse er et så alvorlig overgrep at selv få tilfeller kan legitimere inngrep overfor store grupper mennesker. I rapportene vi har nevnt blir det imidlertid ikke sannsynliggjort at fenomenet er større enn det empirien tilsier. De inngripende tiltakene blir heller ikke anbefalt ut fra en argumentasjon om at selv få tilfeller er grunn god nok til å gripe inn med generelle tiltak overfor en befolkningsgruppe.

Noen av tiltakene fra de senere årene har mer entydig støtte i forskningen. Ordningen med informasjon om kjønnslemlestelse og lovverket i Norge overfor nyankomne asylsøkere og familieinnvandrere er i tråd med resultatene i mye av forskningen som har blitt gjort: Kunnskap om at omskjæring er en ulovlig praksis, bidrar til at folk slutter med praksisen. Kompetanshevingen i helsevesenet om hvordan man skal møte omskårne kvinner, er også i tråd med forskningen som viste at omskårne kvinner tidligere kunne oppleve møtet med helsevesenet som problematisk.

I den siste handlingsplanen er tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger (2013–2016) mot unges frihet slått sammen til ett innsatsfelt. Det i seg selv er ikke forskningsbasert. Det er ingen forskere som har hevdet at tvangsekteskap og omskjæring dreier seg om ett og samme sosiale fenomen, og at innsatsen styrkes

ved å behandle dem innenfor rammen av samme handlingsplan, snarere tvert imot. Anbefalingen har, som oppsummert i kapittel 5.1, vært å samordne innsatsen mot tvangsekteskap med den generelle innsatsen mot vold i nære relasjoner. I planen for perioden 2013–2016 er tiltakene mot kjønnslemlestelse tonet kraftig ned. Det foreslås ingen nye tiltak i Norge, bare videreføring av noen av tiltakene fra forrige handlingsplan. I faktaboksene i handlingsplanen står det svært lite om kjønnslemlestelse i Norge. I stedet står det om kjønnslemlestelse i andre land, og hvilket arbeid Norge gjør overfor disse landene. Dette er endring fra språket i de tidligere handlingsplanene. Kanskje skyldtes dette at byråkrater og politikere var begynt å tenke annerledes om kjønnslemlestelse i 2012-2013.

5.3 Hvorfor så forskjellig?

Konklusjonen i denne kunnskapsstatusen blir dermed at politikken på disse to feltene – tvangsekteskap og kjønnslemlestelse – har blitt utviklet på delvis forskjellige måter. På begge feltene har mediene spilt en rolle når det gjelder å få satt sakene på dagsordenen. Vi ser imidlertid en klarere link mellom funnene fra empirisk forskning og politikken på området tvangsekteskap enn på området kjønnslemlestelse. Hvorfor denne forskjellen?

For å svare godt på dette spørsmålet måtte man gjort en grundig studie av politikkutviklingen på disse feltene gjennom de siste to tiårene. Det har vi ikke gjort. Forklaringene kan være mange. Men en mulig forklaring kan være at vi rett og slett har hatt mer erfaring med tvangsekteskap som fenomen i Norge – både i offentligheten, blant forskere og i hjelpeapparatet. Dermed har dette fenomenet ikke framstått som like ukjent eller skremmende: Man har kunnet forholde seg til faktiske tilfeller. Man har hatt kunnskap om logikker bak tvangen, hvordan den virker, og man har visst noe om de utsattes erfaringer. Men når det gjelder kjønnslemlestelse, har man i liten grad blitt kjent med dette fenomenet i en norsk kontekst. Mange kvinner har fortalt at de ble omskåret før de kom til Norge, og om hvordan de opplever dette. Men verken hjelpeapparatet, offentligheten eller forskningen har i særlig grad blitt kjent med tilfeller av kjønnslemlestelse i Norge. Det har gjort at politikken og tiltakene i stor grad har blitt til på grunnlag av mistanker og gjetning: Man har gjort antakelser om at det måtte være store mørketall, på tross av at man ikke fikk inn saker.

Men uansett hva forklaringen er, kommer vi ikke unna dette paradokset: Politikken mot kjønnslemlestelse har inneholdt strengere og mer inngripende tiltak enn politikken mot tvangsekteskap – selv om både forskningen og erfaringene i hjelpeapparatet har tydet på at tvangsekteskap har vært et langt større problem.

Litteratur

- Aftenposten* (1985 19.10). Nordiske høyrekvinner vil ha kamp mot omskjæring.
- Aftenposten* (1984 10.05). Antislaveriselskapet til FN: Styrk informasjonen for menneskevernet!
- Ahnfelt, E. (1987). *Kvinnemishandling – fra privat problem til offentlig ansvar. En dagsordenbyggingssprosess*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- al-Hibri, A.Y. (1999). Is Western Patriarchal Feminism Good for Third World/ Minority Women? I J. Cohen & M. Howard, M. C. Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (s. 41–46). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ali, A. (1996). Ensidig om kvinnekår. *Dagbladet* 13.09.
- Austveg, B., Johansen, R. E., Hersi, A. H., Ali, F. & Mader, S. R. (1998). Kvinnelig omskjæring – veien videre. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* (27).
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013). *Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013-2016)*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Handlingsplaner/Handlingsplan_2013_web_enkeltsider.pdf
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2012). *Handlingsplaner mot tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2012)*. Hentet fra: <http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Handlingsplaner/hp2012.pdf>
- Barne- og likestillingsdepartementet (2008). *Handlingsplanen mot kjønnslemlestelse 2008-2011*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Planer/2007/Handlingsplan%20mot%20kj%C3%B8nnslemlestelse_net.pdf
- Barne- og likestillingsdepartementet (2007). *Handlingsplan mot tvangsekteskap 2008-2011*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Planer/2007/Handlingsplan_mot_tvangsekteskap_2007.pdf

- Barne- og familiedepartementet (2002). *Fornytt innsats mot tvangsekteskap. Våren 2002*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/upload/kilde/bfd/rap/2002/0003/ddd/pdfv/187205-q-1037_finale.pdf
- Barne- og familiedepartementet (2001). *Handlingsplan mot tvangsekteskap*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/rapporter_planer/planer/2001/handlingsplan-mot-tvangsekteskap.html?id=276888
- Barne- og familiedepartementet (2000). *Handlingsplan mot kjønnslemlestelse. Oslo*. Hentet fra: http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/rapporter_planer/planer/2000/handlingsplan-mot-kjønnslemlestelse.html?id=462267
- Behrendt, A. (2011). *Listening to African Voices: Female Genital Mutilation/Cutting among Immigrants in Hamburg. Knowledge, Attitudes and Practice*. Hamburg: Plan. Hentet fra <http://www.planusa.org/docs/ListeningtoAfricanVoices.pdf>
- Bentzen, T. (2010). Hvor stort er omfanget av kvinnelig omskjæring i Norge? I N. Foss (red.), *Omskjæring. Stopp* (s. 77–94). Oslo: Cappelen Damm.
- Berg, R. C. & Denison, E. (2013). A tradition in transition: factors perpetuating and hindering the continuance of female genital mutilation/cutting (FGM/C) summarized in a systematic review. *Health care for women international*, 34(10), 837–859.
- Berggren, V., Bergström, S. & Edberg, A.-K. (2006). Being different and vulnerable: experiences of immigrant African women who have been circumcised and sought maternity care in Sweden. *Journal of Transcultural Nursing*, 17(1), 50–57.
- Bhabha, H. K. (1999). Liberalism's Sacred Cow. I J. Cohen & M. Howard, M. C. Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (s. 79–84). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Borchgrevink, T. & Brochmann, G. (2003). Det generøse forræderi. Individuer og kollektiver under velferdsstatens vinger. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 44(1), 85–95.
- Borchorst, A. & Teigen, M. 2010. Political Intersectionality – Tackeling Inequalities in Public Policies in Scandinavia. *Kvinder, Køn & Forskning*, 19.årgang, nr. 2-3, 19–28.
- Bredal, A. (2013). Vold i nære relasjoner. Minoritetskvinner mellom hypersynlighet og usynlighet. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 117–143). Oslo. Akademika.

- Bredal, A. (2012). *Vold og undertrykking i familien. Begreper og forståelsesmåter i et flerkulturelt samfunn*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, statusnotat.
- Bredal, A. (2011). *Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2011:4.
- Bredal, A. (2006). «Vi er jo en familie» *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Oslo: Unipax.
- Bredal, A. (2006b). Utlendingsloven mot tvangsekteskap: Om kunnskapsgrunnlaget for menneskerettslige avveininger. *Nordisk tidsskrift for menneskerettigheter*, 24(3).
- Bredal, A. (2005). Tackling forced marriages in the Nordic countries: between women's rights and immigration control. I L. Welchmann & S. Hossain (red.), «Honour». *Crimes, Paradigms, and Violence Against Women* (s. 332–353). London and New York: Zed Books.
- Bredal, A. (2005b). Tvang og frivillighet i arrangerte ekteskap. I B. S. Thorbjørnsrud (red.), *Evig din? Ekteskap- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge* (s. 303–307). Oslo. Abstrakt Forlag.
- Bredal, A. (1999). *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap i Norden*. TemaNord 1999:604. København: Nordisk Ministerråd.
- Bredal, A. (1998). *Arrangerte ekteskap og tvangsekteskap blant ungdom med innvandrerbakgrunn*. Oslo: Kompetansesenter for likestilling.
- Bredal, A. (1993). «Dere tror vi er annerledes, men vi er annerledes på en annen måte!» *15 marokkanske innvandrere om innvandrerskapet*. Hovedoppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- Bredal, A. & Orupabo, J. (2008). *Et trygt sted å bo. Og noe mer. Evaluering av botilbudet til unge som bryter med familien på grunn av tvangsekteskap*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2008:7.
- Bredal, A. & Skjerven, L. S. (2007). *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Oslo: Senter for kvinne og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo.
- Brochmann, G. (2003). Del II. 1975-2000. I K. Kjeldstadli (red.), *Norsk innvandringshistorie. I Globaliseringens tid 1940-2000* (s. 137–387). Oslo: Pax.
- Brochmann, G. & Hagelund, A. (2010). *Velferdens grenser*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Bråten, B. (2013). Partier og politikk. Den flerdimensjonale likestillingspolitikken hvem, hva og hvorfor. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 151–176). Oslo. Akademika.
- Danneskiold-Samsøe, S., Mørck, Y., Sørensen, B. W. (2011). «*Familien betyr alt.*» *Vold mot kvinner i etniske minoritetsfamilier*. Fredriksberg: Frydenlund.
- Daugstad, G. (2008). *Ekteskap over landegrensene. Ekteskapsmønster og transnasjonale familieetableringar i perioden 1990-2007*. Statistisk sentralbyrå. Rapportar 2008/41.
- de los Reyes, P. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmannsland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets skriftserie.
- Eggebo, H. (2007). *Offeromgrepet – til last eller gagn? Undersøking av offeromgrepet med utgangspunkt i institusjonell etnografi*. Masteroppgåve i sosiologi. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Eide, H. (1996). En ørefik til vårt trangsyn. *Dagbladet*, 10.04.
- Eldén, Å. (2010). Men's Violence – Women's Responsibility. Mothers Stories about Honour Violence. I M. M. Idriss & T. Abbas (red.), *Honour, Violence, Women and Islam* (s. 128–141). London: Routledge.
- Eldén, Å. (2003). *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och beder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Elgaali, M., Strevens, H. & Mårdh, P.-A. (2005). Female genital mutilation-an exported medical hazard. *European J. of Contraception and Reproductive Healthcare*, 10(2), 93–97.
- Elgvin, O. & Friberg, J. H. (under publisering). *Når velferdsstaten bryter tilliten ned: En case-studie av møtet mellom NAV og somaliere i Norge*.
- Elgvin, O. & Grødem, A. S. (2011). *Hvem bestemmer? Ektefellevalg blant unge med innvandrerbakgrunn*. Oslo: Fafo-rapport 2011:25.
- Elgvin, O., Bue, K. & Grønningsæter, A. B. (2013). *Åpne rom, lukkede rom: LHBT i etniske minoritetsgrupper*. Oslo: Fafo-rapport 2013:36.
- Elvik, R. (2009). *The power model of the relationship between speed and road safety: update and new analyses*. Rapport 1034/2009. Oslo: TØI.
- Engebrigtsen, A. & Fuglerud, Ø. (2009). *Kultur og generasjon: tilpasningsprosesser blant somaliere og tamiler i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Eriksen, I. M. (2014 under publisering). Tøffe krav og tøffe jenter: Kjønn og etnisitet i videregående skole. I H. B. Nielsen, *Forskjeller i klassen. Nye perspektiver på kjønn, klasse og etnisitet i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, I. M. (2013). *Young Norwegians: Belonging and becoming in a multiethnic high school*. Doktorgrad i filosofi ved Universitetet i Oslo, institutt for kulturstudier og orientalske språk.
- Fangen, K. (2008). *Identitet og praksis: etnisitet, klasse og kjønn blant somaliere i Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fangen, K. (2002). *Tvangsekteskap. En evaluering av mottiltakene*. Oslo: Fafo-rapport 373.
- Fangen, K. & Thun, C. (2007). Unge somaliske kvinner snakker om omskjæring. *Sosiologi i dag*, 37(3–4).
- Farahani, F. (2007). *Diasporic narratives of secularity. Identity formation among Iranian-Swedish Women*. Stockholms Universitet.
- Foss, N. (2010). *Omskjæring. Stopp*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Frøyland, L. R. & Gjerustad, C. (2012). *Vennskap, utdanning og framtidsplaner. Forskjeller og likheter blant ungdom med og uten innvandrerbakgrunn i Oslo*. Nova Rapport 5/2012.
- Gele, A. A., Johansen, E. B. & Sundby, J. (2012b). When female circumcision comes to the West: Attitudes toward the practice among Somali Immigrants in Oslo. *BMC public health*, 12(1), 697.
- Gele, A. A., Kumar, B., Hjelde, K. & Sundby, J. (2012a). Attitudes towards female circumcision among Somali immigrants in Oslo: a qualitative study. *International Journal of women's Health*, 4, 1–11.
- Ghebremedhin, H. & Hjelde, K. H. (2013). *Hvordan opplever og oppfatter berørte miljøer helsetjenestens tilbud mot kvinnelig kjønnslemlestelse?* Oslo: NAKMI – Nasjonal Kompetansenhet for Minoritetshelse.
- Gullestad, M. (2002). *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Güngör, E. & Dervish, N. (2010). *Vårfor mördar man sin dotter?* Stockholm: Norstedts.
- Güvercile, S. (2003). *Æresdrab. Beretningen om et mord*. Aschehoug Dansk Forlag A/S.
- Halsaa, B. (2013). Mobilisering av svart og samisk feminisme. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 209–251). Oslo. Akademia.

- Hauge, M.-I. (2012). Er det på grunn av omskjæringa du ikke skal gymme? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 96(4), 305–316.
- Hellevik, O. (udatert). *I hvilket omfang blir jenter med somaliske foreldre bosatt i Norge omskåret? En vurdering av hva som kan ligge bak to meget ulike situasjonsbeskrivelser*. Hentet 08.03.2014, fra <http://go.nrk.no/go/e/article/http://www.nrk.no/contentfile/file/1.4177338!Hellevik.doc>
- Hennum, R. (2008). Straffeloven § 222 – bestemmelsen om tvangsekteskap. I *Integreringskart 2008. Tvangsekteskap – en kunnskapsstatus* (s. 35–42). IMDI-rapport 6-2008.
- Hydle, I. & Bredal, A. (2011). *Erfaringer med dialog i tvangsekteskapsaker*. Oslo: NOVA-rapport 27/2011.
- Hylland-Eriksen, T. (1996). Minoritetsdebattens fronter. *Dagbladet*, 22.10.
- Jacobsen, C. M. (2002). *Tilhørighetens mange former : unge muslimer i Norge*. Oslo: Unipax.
- Jacobsen, C. M. (2011). *Islamic traditions and Muslim youth in Norway*: Brill.
- Johansen, R. E. (2006a). Care for infibulated women giving birth in Norway: an anthropological analysis of health workers' management of a medically and culturally unfamiliar issue. *Medical Anthropology Quarterly*, 20(4), 516–544.
- Johansen, R. E. (2006b). *Experiences and perceptions of pain, sexuality and childbirth: a study of female genital cutting among Somalis in Norwegian exile, and their health care providers*. No. 441. Oslo: Unipub.
- Johansen, R. E. (2002). Pain as a counterpoint to culture: toward an analysis of pain associated with infibulation among Somali immigrants in Norway. *Medical Anthropology Quarterly*, 16(3), 312–340.
- Johnsdotter, S. (2002). *Created by God: how Somalis in Swedish exile reassess the practice of female circumcision* (bind 10). Lund University.
- Johnsdotter, S., Moussa, K., Carlbom, A., Aregai, R. & Essén, B. (2009). «Never My Daughters»: A Qualitative Study Regarding Attitude Change Toward Female Genital Cutting Among Ethiopian and Eritrean Families in Sweden. *Health care for women international*, 30(1–2), 114–133.
- Jonassen, W. & Saur, R. (2011). *Arbeid med kjønnslemlestelse i Norge: en kartlegging*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Jupskås, A. R. (2012). *Ekstreme Europa*. Oslo: Cappelen Damm.

- Karim, N. (1996). *Izzat, for arens skyld*. Oslo: Cappelen forlag.
- Kelly, L. (1988). *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Leirvik, M. S. (2010). «For mors skyld». Utdanning, takknemlighet og status blant unge med pakistansk og indisk bakgrunn. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 10(1), 23–47.
- Lidén, H. (2003). Foreldres autoritet og ungdoms selvstendighet. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 3(2), 27–47.
- Lidén, H. & Bentzen, T. (2008). *Kjønnslemlestelse i Norge*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Lien, I.-L. (2005). *Tiltak mot kjønnslemlestelse: evaluering av OK-prosjektet: det nasjonale prosjektet for iverksetting av tiltak i handlingsplanen mot kjønnslemlestelse*. Oslo: NIBR.
- Lien, I.-L. (1997). *Ordet som stempler djevlene. Holdninger blant pakistanere og nordmenn*. Oslo: Aventura.
- Lien, I.-L. & Schultz, J.-H. (2013). Internalizing Knowledge and Changing Attitudes to Female Genital Cutting/Mutilation. *Obstetrics and gynecology international*.
- Lien, I.-L., Schultz, J.-H. & Borgen, G. (2012). *Intervensjon mot kjønnslemlestelse: erfaringer fra tilbudet «samtaler og frivillige underlivsundersøkelser»*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Linge, M. (2013). *Glocalizing Salafi Da'wa: How Islam Net mobilizes Muslim Youth in Norway*. M. phil. Master's, American University of Beirut.
- Litorp, H., Franck, M. & Almroth, L. (2008). Female genital mutilation among antenatal care and contraceptive advice attendees in Sweden. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica*, 87(7), 716–722.
- Lundberg, P. C. & Gereziher, A. (2008). Experiences from pregnancy and childbirth related to female genital mutilation among Eritrean immigrant women in Sweden. *Midwifery*, 24(2), 214–225.
- Mathisen, A. (2009). *Staten filmer jenters underliv*. Hentet fra <http://www.nytid.no/nyheter/artikler/20091211/staten-filmer-jenters-underliv>
- Meld. St. 6 (2012-2013). *En helhetlig integreringspolitikk. Mangfold og fellesskap*.
- Melteig, A. (1988). Masseinnvandring fører til apartheid. *Aftenposten*, 9.8.

- Merry, S. E. (2009). *Global Violence. A Cultural Perspective*. Wiley-Blackwell.
- Modood, T. (2013). *Multiculturalism*. Second Edition. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Moe, V. (2012). *Antisemittisme i Norge?: den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*. Oslo: HL-senteret.
- Mogensen, B. (2007). Vold i et flerkulturelt perspektiv: mellomøstlige kvinner forteller. I Å. Eldén & J. Westerstrand, *Guts and Glory. Festskrift til Eva Lundgren* (s. 35–53). Uppsala Universitet.
- Morison, L. A., Dirir, A., Elmi, S., Warsame, J. & Dirir, S. (2004). How experiences and attitudes relating to female circumcision vary according to age on arrival in Britain: a study among young Somalis in London. *Ethnicity & health*, 9(1), 75–100.
- Nafstad, I. (2009). *Ødeleggelse, skapelse og opprettholdelse*. Bokserien. Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Bind/hefte nr. 1/2009.
- NCK - Nationelt Centrum för Kvinnofrid. Uppsala Universitet. (2010). *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Hentet fra: <http://www.du.se/PageFiles/80859/Hedersrelaterat%20v%C3%A5ld%20och%20f%C3%B6rtryck-2010.pdf>
- Nordbø, A. (2009). *Betre død enn homofil?: å vere kristen og homo*. Oslo: Samlaget.
- Norman, K., Hemmings, J., Hussein, E. & Otoo-Oyortey, N. (2009). *FGM in always with us: Experiences, perceptions and beliefs of women affected by female genital mutilation in London*. London: Forward.
- NOU 2004: 20. *Ny utlendingslov*.
- NOU 2003: 31. *Retten til et liv uten vold. Menns vold mot kvinner i nære relasjoner*.
- NOU 1985: 29. *Unge innvandrere i Norge*.
- NOU 2011: 18. *Struktur for likestilling*.
- NOU 2012: 15. *Politikk for likestilling*.
- NRK (2014 22.01). Vurderer tvungen underlivsundersøkelse av jenter. Hentet 08.03.14, fra <http://www.nrk.no/norge/20.000-kvinner-kjønnslemlestet-1.11486331>
- NRK (2014 10.02). Barnelege: – Myndighetene stigmatiserer somaliske barn. Hentet 08.03.14, fra http://www.nrk.no/norge/_-stigmatiserer-somaliske-barn-1.11525750

- NTB (1996 22.01). Regjeringen vil hinder at innvandrerbarn blir tapere.
- NTB (1995 28.0). Kritiserer at berørte ikke blir hørt om omskjæring.
- NTB (1994 23.03). Tvangsekteskap blir ugyldige.
- NTB (1990 15.06). Innvandererorganisasjoner bryter med NOAS.
- Okin, S. M. (1999). Is Multiculturalism Bad for Women? I J. Cohen & M. Howard, M. C. Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (s. 9–24). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Olsen, I. A. (2002). Var rikets tilstand slik som vi trodde? *Aftenposten*, 9.11.
- Open Society Foundations. (2013). *Somalis in Oslo*. New York: Open Society Foundations.
- Parekh, B. (1999). A Varied Moral World. I J. Cohen & M. Howard, M. C. Nussbaum (red.), *Is Multiculturalism Bad for Women?* (s. 69–75). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Paulsen, V., Haugen, G. M., Elvegård, K., Wendelborg, C. & Berg, B. (2011). *Æresrelatert ekstrem kontroll – dilemmaer og utfordringer*. NTNU Samfunnsforskning AS.
- Predelli, L. N. (2003). *Uformelle veier til makt. Om minoritetskvinnens politiske innflytelse*. Oslo: Makt- og demokratiutredningens rapportserie.
- Prieur, A. (2004). *Balansekunstnere. Betydningen av innvandrerbakgrunn i Norge*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Repstad, P. (2000). *Religiøst liv i det moderne Norge: et sosiologisk kart*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Rytter, M. (2013). *Generation, Mobility and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark*. New York & Oxford: Beghahn.
- Rytter, M. (2006). Ægteskabelig Intgration: Pakistanske og danske arrangerede ægteskaber. I M. H. Pedersen & M. Rytter, *Den stille intgration. Nye fortællinger om at høre til i Danmark* (s. 18–43). København. C.A. Reitzels Forlag.
- Salimi, F. (2004). Noen av oss er modige. *MiRA-Magasinet* 01-02-2004, 13–37.
- Salimi, F. (1999). Leder. *MiRA-Magasinet*, nr. 2. La meg snakke. Gjengitt i *MiRA-Magasinet* 01-02-2004, 225–227.
- Sand, S. (2010). Behandling og forebygging av kvinnelig omskjæring i spesialisthelsetjenesten. I N. Foss (red.), *Omskjæring. Stopp* (s. 77–94). Oslo: Cappelen Damm.

- Sandnes, T. & Henriksen, K. (2014). *Familieinnvandring og ekteskapsmonster 1990-2012*. Statistisk sentralbyrå. Rapporter 2014/11.
- Schmidt, G. & Jakobsen, V. (2004). *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet, 04:09.
- Schmidt, G. & Jakobsen, V. (2000). *20 år i Danmark. En undersøgelse af nydanskernes situation og erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet, 00:11.
- Schmidt, G., Liversage, A., Graversen, B. K., Jensen, T. G., Jacobsen, V. (2009). *Ændrede familiesammenføringsregler. Hvad har de nye regler betydet for pardannelsesmonstret blandt etniske minoriteter?* København: SFI Det nationale forskningscenter for velfærd, 09:28.
- Sen, P. (2005). «Crimes of honour», value and meaning. I L. Welchmann & S. Hossain (red.), *Honour* (s. 42–63). London & New York: Zed Books.
- Siim, B. & Skjeie, H. (2008). Tracks, intersections and dead ends: Multicultural challenges to state feminism in Denmark and Norway. *Ethnicities*, 8, 322–344.
- Skjeie, H. (2013). Hva var statsfeminisme? I B. Bråten & C. Thun (red.), *Kryssningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 29–43). Oslo. Akademika.
- Skjeie, H. & M. Teigen (2007). Likestilling og minoritetspolitikk. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 2, 21–38.
- Skjørten, K. (2004). Kvinnemishandling – kunnskap og politikk. *Kvinneforskning*, 3, 63–75.
- SOU 2012:35. *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap*.
- Steen-Johnsen, K. & Lidèn, H. (2009). *Evaluering av handlingsplan mot tvangsekteskap. Første delrapport. Juni 2009*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2009:9.
- Steen-Johnsen, K., Lidèn, H., Aarset, M. F. (2011). *Offentlig innsats mot tvangsekteskap. Sluttrapport – evaluering av handlingsplanen mot tvangsekteskap*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2011:7.
- Steen-Johnsen, K., Lidèn, H., Aarset, M. F. (2010). *Handlingsplan mot tvangsekteskap. Evaluering av utvalgte tiltak. 2. delrapport, juni 2010*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2010:7.
- St.meld. nr. 59 (2003-2004). *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet*.
- St.meld. nr. 17 (1996-97). *Om innvandring og det flerkulturelle Norge*.

- St.meld. nr. 39 (1987-88). *Om innvandringspolitikken*.
- Storberget, K., Bråten, B., Rømming, E., Skjorten, K., Aas-Hansen, A. (2007). *Bjørnen sover. Om vold i familien*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Storhaug, H. (2007). *Men størst av alt er friheten. Om innvandringens konsekvenser*. Oslo: Kagge Forlag.
- Storhaug, H. (1998). *Hellig tvang. Unge norske muslimer om kjærlighet og ekteskap*. Oslo: Aschehoug.
- Storhaug, H. (1996). *Mashallah. En reise blant kvinner i Pakistan*. Oslo: Aschehoug.
- Strand, T. (2008). *Suaads reise: en dokumentar om kjønnslemlestelse*. Oslo: NRK.
- Sudman, S. & Bradburn, N. M. (1982). *Asking questions: a practical guide to questionnaire design: Jossey Bass*.
- Talle, A. (2010). *Kulturens makt: kvinnelig omskjering som tradisjon og tabu*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Talle, A. (2003). *Om kvinneleg omskjering: debatt og erfaring*. Oslo: Det norske samlaget.
- Talle, A. (1993). Transforming women into «pure agnates: aspects of female infibulation in Somalia. I T. Bleie & V. Broch-Due (red.), *Carved flesh, cast selves: gender symbols and social practices* (s. 83–106). Oxford: Berg.
- Tamaddon, L., Johnsdotter, S., Liljestrand, J. & Essén, B. (2006). Swedish health care providers' experience and knowledge of female genital cutting. *Health care for women international*, 27(8), 709–722.
- Teigen, M. (2013). Hvorfor likestilling– hvordan likestilling. Offentlig debatt om kvinnelig kjønnslemlestelse. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 181–204). Oslo: Akademika.
- Teigen, M. & Langvasbråten, T. (2009). The «Crisis» of Gender Equality: The Norwegian Newspaper Debate on Female Genital Cutting. *NORA—Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 17(4), 256–272.
- Thorbjørnsrud, B. (2005). Innledning. I B. S. Thorbjørnsrud (red.), *Evig din? Ekteskap- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge* (s. 7–33). Oslo: Abstrakt Forlag.
- Thorbjørnsrud, B. (2003). Weeping for the Muslim Cinderellas. A lament of tears shed though not shared. *Tidsskrift for migrasjonsforskning*, 2.
- Thorbjørnsrud, B. (2001). *Syn på ekteskap blant hinduer, buddhister, sikker, muslimer og kristne*. Oslo: Barne- og familiedepartementet.

- Thun, C. (2013). Grenser for kvinnesak. Norsk kvinnebevegelse på 2000-tallet. I B. Bråten & C. Thun (red.), *Krysningspunkter. Likestillingspolitikk i et flerkulturelt Norge* (s. 259–283). Oslo. Akademika.
- Thun, C. (2004). *I spenningen mellom «ekteskapsnormen» og «kjærlighetsnormen»: norsk-somaliske jenter om samliv, intimitet og seksualitet*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Ungdomsstyrelsen. (2009). *Gift mot sin vilja*. Ungdomsstyrelsens skrifter. 2009:5. Hentet fra: <http://www2.ungdomsstyrelsen.se/butiksadmin/showDoc/ff808081234c242301234c4bbb830004/GiftMotSinVilja.pdf>
- Utrop* (2012, 22.08.2012). – Barnevernet brøt loven Hentet 08.03.14, fra <http://www.utrop.no/Nyheter/Innenriks/23248>
- Vangen, S., Johansen, R. E., Sundby, J., Træen, B. & Stray-Pedersen, B. (2004). Qualitative study of perinatal care experiences among Somali women and local health care professionals in Norway. *European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology*, 112(1), 29–35.
- Vangen, S., Stoltenberg, C., Johansen, R. E., Sundby, J. & Stray-Pedersen, B. (2002). Perinatal complications among ethnic Somalis in Norway. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 81(4), 317–322.
- VG (1996 22.07). Vitne til tvangsekteskap.
- VG (1995 20.01). Sender døtre til hjemlandet for omskjæring.
- VG (1992 16.09). Helsedirektoratet vil forby omskjæring av kvinner.
- VG (1991 28.11). Kvinne ba om omskjæring.
- VG (1980 4.01). Aksjon mot omskjæring av piker.
- VG (1979 1.11). Norsk nei til omskjæring.
- VG (1978 12.06). Kvinnemøtet: Barneåret 1979 i fokus.
- Wiik, K. Aa. (2014). *Valg av ektefelle blant norskfødte med innvandrereforeldre*. Statistisk sentralbyrå. Rapporter 2014/9.
- Wikan, U. (2003). *For ærens skyld. Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wikan, U. (2002). *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Wikan, U. (1995). *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur og integrasjon*. Oslo: Gyndendal Norsk Forlag.

Aano, J. (1983). Kvinnedag – og Paulus. *VG* 14.3.

Aarset, M. F. & Sandbæk, M. L. (2009). *Foreldreskap og ungdoms livsvalg i en migrasjonskontekst*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2009:7.

Aarset, M. F., Lidén, H., Seland, I. (2008). *Ungdom med innvandrerbakgrunn. Verdier, normdannelse og livsvalg – en kunnskapsstatus*. Oslo: IMDi-rapport 10-2008.

Forskningsbasert politikk?

Norske myndigheter har lenge arbeidet for å hindre tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. I den siste handlingsplanen er innsatsen utvidet til også å gjelde alvorlige begrensninger av unges frihet mer generelt. Har politikken og tiltakene på disse feltene vært basert på forskning? I denne rapporten gjennomgås den norske forskningen, i tillegg til relevant forskning fra andre land. Det konkluderes med at politikken mot tvangsekteskap i stor grad har vært forskningsbasert, mens politikken mot kjønnslemlestelse har hatt liten støtte i forskning. Tiltakene mot tvangsekteskap har vært konsentrert om forebygging og hjelpetiltak, mens tiltakene mot kjønnslemlestelse har vært dimensjonert ut fra en antakelse om stort omfang. Avskrekking og kontroll har vært ansett som nødvendig, men forskningen tyder på at kjønnslemlestelse er lite utbredt i Norge.

Fafo

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-rapport 2014:16
ISBN 978-82-324-0107-9
ISSN 0801-6143
Bestillingsnr. 20363